

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DİN, DOĞA VE ÇEVRE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DUYGU TAN

PROF. DR. ATILA GÖKTÜRK

AĞUSTOS , 2011
MUĞLA

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DİN, DOĞA VE ÇEVRE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DUYGU TAN

PROF. DR. ATILA GÖKTÜRK

AĞUSTOS , 2011

MUĞLA

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DİN, DOĞA VE ÇEVRE

DUYGU TAN

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
"Yüksek Lisans"
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 13.09.2011
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 19.08.2011

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mustafa Gökçek

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet Tulu

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Cahit SAKIN

Enstitü Müdürü :

08, 2011
MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 09/08/2011 tarih ve 526/2 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25/4 maddesine göre, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Duygu Tan'ın "Din, Doğa ve Çevre" adlı tezini incelemiş ve aday 19/08/2011 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine uydurulmuş ile karar verildi.

Prof. Dr. Atila Gökçörk
Tez Danışmanı

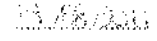

Üye
Prof. Dr. Mehmet Fırtak

Üye
Doç. Dr. Özlem Şahin

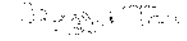
YEMİN

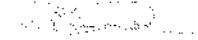
Yüksek lisans tezi olarak sunduğum Yüksek Lisans Tezi adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve buna onurumla doğrularım.

ADI SOYADI

İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ**TEZ VERİ GİRİŞ FORMU****VAZARIN** **MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.**

Soyadı : TAN

Adı : DUYGU

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : DİN, DOĞA VE ÇEVRE

Y. Dil : RELIGION, NATURE AND ENVIRONMENT

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

X

0

0

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

Fakülte :

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Diğer Kuruluşlar :

Tarih : 13.09.2011

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayımlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : Atilla Gökçürk

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI:178

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. SEMAVİ DİNLERİN DOĞA YAKLAŞIMLARI

2.SİYASAL BİLİMLER

3.DİN

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER :

1.SEMAVİ DİNLER

2.DOĞA

3.ÇEVRE SORUNLARI

4. ÇEVRE ETİĞİ

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1.JUDICIAL RELIGIONS

2.ENVIRONMENTAL CRISIS

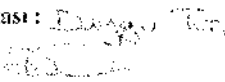
3.NATURE

Başka vereceğiniz anahtar kelimeler varsa lütfen yazınız.

1- Tezinden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum

2- Tezinden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir

3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir

Yazarın İmzası :

Tarih : 13/09/2011

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DİN, DOĞA VE ÇEVRE

1.1. Doğa ve Çevre	4
1.1.1. Doğa Kavramının Tanımı ve Tarihsel Süreç İçindeki Tasarımı	4
1.1.1.1. Antik Çağ ve Doğa Tasarımı	4
1.1.1.2. Ortaçağ	8
1.1.1.2.1. İslam Dünyasında Doğa Tasarımı	8
1.1.1.2.2. Hıristiyan Dünyasında Doğa Tasarımı	11
1.1.1.3. Aydınlanma Felsefesi ve Doğa Algısı Üzerindeki Etkisi	12
1.1.1.4. Modern Çağ ve Doğanın Tekrar Keşfedilmesi	15
1.1.2. Çevre Kavramı, Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	18
1.1.2.1. Çevre Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Kazandığı Anlamlar	19
1.1.2.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	22
1.1.2.2.1. İlkel Dönemden Tarım Toplumuna Geçiş: İnsan İle Çevre Uyumunun Bozulması	22
1.1.2.2.2. Sanayileşme ve Kapitalizm: Doğal Kaynakların Sömürülmesi	25
1.1.2.3. Çevre Sorunlarının Kapsamı	26
1.2. İnanç Sistemleri	30
1.2.1. Tarihsel Süreçte İncanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	30

1.2.2. Semavi Dinler	42
1.2.2.1. Yahudilik İnancı	42
1.2.2.1.1. Yahudilik İnancının Tarihsel Gelişimi	42
1.2.2.1.2. Eski Ahit-Tevrat	47
1.2.2.2. Hıristiyanlık İnancı	50
1.2.2.2.1. Hıristiyanlık İnancının Tarihsel Gelişimi	50
1.2.2.2.2. Yeni Ahit- İncil	54
1.2.2.3. Müslümanlık İnancı	56
1.2.2.3.1. Müslümanlık İnancının Tarihi Gelişimi	56
1.2.2.3.2. Kur'an- ı Kerim	63

İKİNCİ BÖLÜM: SEMAVİ DİNLER VE DOĞA

2.1. Semavi Dinler ve Doğa Algıları	70
2.1.1. Yaratılış ve Ahiret	71
2.1.1.1. Yaratılış	71
2.1.1.2. İnsanın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş	77
2.1.1.3. Kader	79
2.1.1.4. Ahiret Günü	79
2.1.2. Mucizeler	82
2.1.2.1. Doğayla İlgili Mucizeler	82
2.1.2.2. Tanrı'nın Kullarını Güçlendirmesi	85
2.1.2.3. İyileştirme/ Hasta Etme	86
2.1.3. Tanrı'nın Emirleri	86
2.1.3.1. On Emir	86
2.1.3.2. Tanrı'ya İman	87
2.1.3.3. Kullardan Beklenen İbadetler	89
2.1.3.4. Kurban.....	91
2.1.3.4.1. İlk Kurbanlar.....	91
2.1.3.4.2. Düzenli Sunulan Kurbanlar	92
2.1.3.4.3. Kan	94

2.1.3.4.4. Kurban Kuralları	95
2.1.3.4.5. Kurban İsa Mesih	96
2.1.3.5. Tanrı'nın Gözünde İyi Olmak	97
2.1.3.6. Doğayla İlgili Emirler	98
2.1.4. Ödüller ve Vaatler	101
2.1.4.1. Kutsal Topraklarla İlgili Vaatler	101
2.1.4.2. Cennet	102
2.1.4.3. Zafer ve Ganimet Vaadi	104
2.1.4.4. Doğal Döngüler Üzerinden Verilen Ödüller ve Vaatler	104
2.1.5. Cezalar	105
2.1.5.1. Kutsal Topraklara İlişkin Cezalar	105
2.1.5.2. İnsanın Hatalarından Dolayı Doğanın Cezalandırılması.....	106
2.1.5.3. İnsanın Doğa Unsurlarıyla Cezalandırılması.....	111
2.1.5.4. Cehennem	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SEMAVİ DİNLER, ETİK VE ÇEVRE

3.1. Kavramsal Olarak Ahlak ve Etik	116
3.1.1. Ahlak	117
3.1.2. Etik	119
3.2. Ahlakın Temellendirilmesi ve Tarihsel Süreçte Ahlak	120
3.2.1. Ahlakın Temellendirilmesi	120
3.2.1.1. Akıl	121
3.2.1.2. Tanrı	121
3.2.1.3. Biyoloji	122
3.2.2. Tarihsel Süreçte Ahlak ve Etik	124
3.2.2.1. Antikçağ.....	124
3.2.2.2. Semavi Dinler.....	129
3.2.2.2.1. Semavi Dinler ve Ahlak	129
3.2.2.2.2. Semavi Dinlerin Ahlaki Normları.....	131

3.2.2.2.1.	Özgecilik	132
3.2.2.2.2.	İnsanmerkezcilik	133
3.2.2.3.	Ortaçağ	137
3.2.2.4.	Aydınlanma Çağı	140
3.2.2.4.1.	Aydınlanmanın Ahlaki Normları	140
3.2.2.4.2.	Aydınlanma Etiği	141
3.2.2.5.	Aydınlanmanın Sonuçları ve Modern Çağ	145
3.3.	Yeni Bir Ahlak Anlayışı: Çevreci Ahlak	149
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ		155
KAYNAKÇA		158
KUTSAL KİTAPLARDA YER ALAN KİTAP VE AYET İSİMLERİ İLE KISALTMALARI		168

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezimin her aşamasında, yardımlarını ve zamanını hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Atilla Göktürk'e teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi birikimi ve desteğiyle her zaman yanımda olan ve çalışma alanımı belirlememde önemli katkıları olan hocam sayın Doç. Dr. Özlem Şahin Güngör'e teşekkür ederim. Tezimin savunmasında jüri üyesi olarak yer alan ve verdiği geri bildirimler ile tezimin gelişmesinde katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Mehmet Türkyay'a teşekkür ederim.

Eğitim yaşamım boyunca desteklerini esirgemeyen sevgili aileme; tezimi titizlikle okuyup beni yönlendiren babanem Dr. Nimet Tan'a, her zaman beni yüreklendiren ve maddi manevi her türlü konuda arkamda olan annem Canan Tan ve babam Serdar Tan'a, tezimin okumalarında beni yalnız bırakmayan teyzem Demet Tekdemir'e ve her zaman yanımda olan değerli arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Tezim için gerekli kaynaklara ulaşmamda değerli katkılarından dolayı sayın Mustafa Fehmi Gülcan'a ve tezimin her aşamasında, her zaman yanımda olan sevgili Emre Gülcan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Duygu Tan

ÖZET

Dünya yirmibirinci yüzyıla girdiğinde, önceki yüzyıllarda başlayan ve devam etmekte olan çevre katliamları sonucu ortaya çıkan küresel ısınma, susuzluk, kuraklık, nüfusa bağlı besin yetersizliği ve kirliliğe bağlı sağlık sorunları gibi bir dizi çevre sorunu miras almıştır. Bununla beraber, çevre sorunlarına sebep olan aktörler, mevcut durumdan olumsuz yönde etkilendiklerini bilmelerine rağmen, davranış alışkanlıklarını ısrarla sürdürmektedir. Bu durum, insanların çevreye karşı ne yaptıklarından çok neden yaptıklarının incelenmesini gerekli hatta zorunlu kılar.

İnsanların doğaya karşı tahrip edici tutumlarının nedenleri incelenirken, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde elli ikisinin paylaştığı inanç olan Semavi dinlerin, kutsal kitapların incelenmesi yoluyla doğaya, insana ve insan ile doğa arasındaki ilişkilere bakışının incelenmesi, dini öğretinin çevre sorunlarının ortaya çıkmasında engelleyici veya caydırıcı bir faktör olup olmadığı ve çevre sorunlarının çözümü için dini argümanların kullanılıp kullanılmayacağı gibi sorulara yanıt bulunmasını sağlayacaktır. Böylelikle, bugün insalığın karşılaştığı çevre sorunlarının dinin sınırlama ve yasaklarına rağmen ortaya çıkıp çıkmadığı ve dinin insan ile çevre ilişkisindeki rolü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Semavi dinlerin doğayı algılayışı ve doğayla ilgili konularda ortaya koyduğu duruşun, tarihsel olarak, önceki ve sonraki süreçlerle etkileşimiyle birlikte çok yönlü bir değerlendirilmesi, çevre sorunlarının temel nedenlerinin anlaşılması ve sorunların çözümü için alternatiflerin ortaya konması açısından önemli görülmektedir ve bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

As the world steps into the twenty-first century, it has inherited a series of environmental problems such as the global warming, water shortage, arid climate, food shortage connected to population and health problems related to environmental pollution, due to the environmental massacre which has commenced in previous centuries and is still going on. Furthermore, actors causing the environmental problems, while knowing that they are adversely influenced by the foregoing situation, still keep their behavioral habits. This situation renders that what people are doing to environment and why they are doing it has to, or even must be examined.

While the attitude of people towards the nature is being examined, an analysis through studying the holy books of Judicial religions, a belief which is shared by fifty-two percent of world population, and their perspective towards humans, nature, and their mutual relations, will lead to answer questions whether as the religious tenets are suppressing or deterring the arousal of the environmental problems and whether religious arguments can be deployed to solve environmental problems. Thus, how the environmental problems humanity faces today would arouse against the religious limitations and prohibitions and the role of religions on environment tried to be apprehended.

A multi faceted evaluation of judicial religions' perception of nature and their stance against it historically and in relation with posterior and preceding processes, is seen important in understanding the basic causes and forwarding the alternatives to solve them, which is the main objective of this study.

GİRİŞ

İnsanlık, 21. yüzyılda, önceki yüzyıllarda gerçekleştirdiği ve hala gerçekleştirmekte olduğu doğayı sömürücü ve tahrip edici davranışlarının sonuçlarıyla yüzleşmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini hissettirmeye başlayan ve insanları olumsuz yönde etkileyen çevre sorunları, ancak o zaman insanların kendi davranışlarını sorgulamalarını sağlayabilmiştir. Bugün, çevre krizlerinin insanların geçmiş yüzyıllarda başlayan ve artarak sürmekte olan doğa katliamlarının bir sonucu olduğu bilinmektedir. Dahası, bilim insanlarınca ardı ardına ortaya atılan geleceğe dair senaryolar, dünyanın bu yıkıcı eylemleri uzun süre daha kaldıramayacağını göstermektedir. İnsanlık ya doğaya yönelik sömürücü, tahrip ve yok edici davranışlarından vazgeçecek ya da kuraklık, susuzluk, kıtlık ve doğal felaketler gibi pek çok krizle yüzleşmek durumunda kalacaktır. Öte yandan, tüm bunların bilinmesine ve hatta doğal krizlerin yavaş yavaş gerçekleşmesine rağmen, insanoğlu ne hatalarından ders almış ne de geçmişte yaptığı yanlışları düzeltmeye çalışır görünmektedir. Doğaya zarar vermeyi meşru kılan bakış açısı, doğanın verdiği imdat çağrılarına aldırmadan devam etmektedir. Bu durum, insanların doğa karşısındaki vurdumduymaz ve hırçın tavrının sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Bugün dünya nüfusunun yaklaşık yarısının inandığı ve insanlara iyi olmayı, doğru davranışları öğütleyen semavi dinlerin doğa konusundaki yaklaşımı, insanların davranışlarının anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Semavi dinlerin doğayı nasıl algıladıklarının, insanın doğayla ilişkilerinde ne gibi kurallar koyup ne gibi sınırlamalar getirdiklerinin incelenmesi, insanın doğaya karşı tutumlarının anlaşılmasına ışık tutacaktır. Hatta çevre kriziyle mücadele ederken, dini kaynaklardan yararlanmanın mümkün olup olmadığının değerlendirilmesi, sorunların aşılması açısından önemli bir veri sağlayabilecektir.

Bu çalışmada semavi dinlerin doğa, insan ve insanın çevreyle olan ilişkisi konularındaki bakışının anlaşılabilmesi için, üç kutsal kitap – Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim – yalnızca doğaya yaklaşımları açısından incelenmiştir. Başka bir ifade ile bu çalışmada, ne kutsal kitaplar tüm içerikleri ile ele alınmış ne de semavi

dinlerin kutsal kitaplar dışındaki kaynakları doğaya ve çevreye yaklaşımları açısından incelenmiştir. Bu çalışmada dinlere ilişkin ikincil kaynaklar incelemenin dışında bırakılmıştır. Bunun yanında, semavi dinlerin insanların doğa algısı ve çevreye karşı davranışlarındaki etkisinin nesnel bir şekilde anlaşılabilmesi için, semavi dinler öncesi ve sonrası dönemler de, tarihi bir perspektifle çalışmanın amacına hizmet edecek ölçüde ele alınmıştır. Kısaca bu çalışma semavi dinlere ait kutsal kitaplarda yer alan doğaya ilişkin yaklaşımları olanaklar ölçüsünde ele almaya, birlikte sunmaya çalışmıştır. Bu yapılırken de, insan-doğa ilişkilerine dinlerin yaklaşımı, bugünkü çevre sorunları için neden sonuç ilişkileri açısından incelenmeye çalışılmıştır. Bu yönü ile çalışmada, kutsal kitaplardaki doğaya ilişkin yaklaşım kutsal kitaplardaki yazılı biçimleri ile durum tespiti boyutunda incelenmiş ve bu metinlerin birlikte ele alınması ve sunulması ile yetinilmiştir. Çalışmada, ilahiyat, din felsefesi gibi alanlara girmekten özenle kaçınılmış, betimleyici bir boyutta kalmaya özen gösterilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünün ilk kısmı, doğa ve çevrenin tanımları ile çağlar boyunca insanların zihinlerinde oluşturdukları anlamların incelenmesine ayrılmıştır. Tarihsel süreçte oluşan algı değişiklikleri ekonomik, toplumsal ve bilimsel veriler ile beraber değerlendirilmiş, böylelikle tarihsel süreç içinde, üretim biçimlerindeki değişim de dikkate alınarak doğaya ve çevreye ilişkin, insanlarda ortaya çıkan algı değişiklikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. İkinci kısımda, inanç sistemlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi incelenmiştir. Bu incelemede, inanç sistemlerinin tarihsel süreçte geçirdikleri değişiklikleri inceleyen düşünür ve bilim adamlarının görüşlerinden yararlanılmıştır. Önceki inanışların ardından, semavi dinlerin ortaya çıkışları ele alınmıştır. Bunun yanında, kapsamlarının genel olarak anlaşılabilmesi için üç kutsal kitabın doğaya ilişkin yaklaşımlarını sunan alıntılar ve özetlere yer verilmiştir.

İkinci bölüm, kutsal kitapların incelenmesine ayrılmıştır. Doğaya ilişkin tasvir, kural ve öğütlerin yer aldığı metinler, (yaratılış – ahret, mucizeler, Tanrı'nın emirleri, ödülleri- vaatler ve cezalar olmak üzere) beş başlık altında sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Üç kutsal kitabın doğaya bakışındaki paralellikler, semavi dinlerin

birlikte değerlendirilmesini gerektirmiş bu nedenle de, kutsal kitapların bakış açıları ayrı ayrı ele alınmamış, bütüncül bir şekilde incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde, dünden bugüne din kaynaklı yönü ile gündemde önemli bir yer tutan, ahlak ve etik tanımlamalarına yer verilerek, insanların doğayla olan ilişkilerindeki ahlaki/etik boyut ele alınmıştır. İnsanlara her zaman doğruya ve iyiye yönelmelerini öğütleyen bir kılavuz olan semavi dinlerin, ahlak açısından konumu değerlendirilmeye çalışılmıştır. İlk olarak semavi dinler öncesi benimsenen ahlaki değerler belirtilmiş, ardından kutsal kitaplarda yer alan ahlaki normlar ele alınmıştır. İzleyen kısımda semavi dinlerin insanların ahlaki duruşlarındaki etkisinin yanı sıra tarihsel süreçte sosyal, siyasal ve ekonomik değişkenlerle birlikte, ahlaki değerlerin nasıl evrildiği irdelenmiştir. Böylelikle, insanların davranışlarına yön veren bir rehber olarak ahlaki değerlerin semavi dinlerden ne şekilde etkilendiği sunulmaya çalışılmıştır. Çalışma bugün giderek daha da popüler bir konu olan çevre etiği ve çevreye güncel yaklaşımları değerlendiren bir çerçeve içinde tamamlanmış olup, bu çalışmada birlikte sunulmuş olan betimleme boyutundaki kutsal metinlerin, din felsefesi çalışmaları açısından tartışılacak bir zemin oluşturmakta olduğuna da dikkat çekmek istenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DOĞA, ÇEVRE VE DİN

1.1. Doğa ve Çevre

1.1.1. Doğa Tanımı ve Tarihsel Süreç İçindeki Tasarımı

Tarihsel süreç içinde insanlık, hep bir parçası olduğu doğayı anlama çabası içine girmiştir. Doğaya ilişkin süreçlerin nasıl oluştuğu, nasıl işlediği ve bu süreçlerin anlamları sorgulanmıştır. Bu sorgulamalar sonucunda, doğanın ne olduğuna dair düşünceler birbiri ardına öne sürülmüştür. Tabii ki doğaya ilişkin tanımlar ile doğanın algılanması bilimin ve toplumların gelişmesiyle eşgüdümlü olarak değişmiş, evrilmiştir. Doğanın, tamamen gözleme ve duyulara dayanan Antikçağ'daki anlamı, bilimsel gelişmelerle Aydınlanma döneminde farklılaşmış, bazı özelliklerini kaybederken, başka özellikler kazanmıştır. Modern çağda biyoloji, kimya ve fizik alanında gerçekleşen önemli gelişmelerle beraber, insanın doğayı kavrayışı ve ona yüklediği anlamlar da önemli ölçüde değişmiş, gelişmiştir. O halde doğa nedir sorusuna yanıt olarak sözlükteki karşılığı vermeden önce, tarihsel süreç içinde aynı soruya verilen yanıtların incelenmesi, doğanın yalnız bugün değil, insanlık tarihi boyunca ne anlam ifade etmiş olduğu hakkında fikir verecektir. Zira bugün sözlükteki doğa tanımı, tüm bu tarihsel süreç boyunca gelişen doğa tanım ve tasarımlarının evrimsel bir görüntüsü, bir sonucu gibidir (Williams, 2005: 267).

1.1.1.1. Antik Çağ ve Doğa Tasarımı

Doğa kelimesinin ilk anlamı *kaynağa*, bir ilkeye göndermede bulunur. *Her zaman bir şeyin içinde bulunan ya da sahiden ona ait olan ya da o şeyin davranışlarının kaynağını oluşturan bir şey* veya karakter, huy olarak tanımlanır. Bu

anlam Antik Yunan'da doğanın tek tanımıydı. Bu sebeple doğa nedir sorusuna verilen yanıt, kaynağı, tek tözü¹ bulma, onu anlama çabası olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre *bir şeyin doğası onda bulunan ve davrandığı gibi davranmasına neden olan şeydir* (Collingwood, 1999: 56-58)

M.Ö. yedinci yüzyılda İyonya'lılar doğanın yapıtaşının, değişmez tözün ne olduğu sorusu üzerinde durmuşlardır. Ancak doğanın tek bir töz veya maddeden yapıldığı düşüncesi; etrafımızdaki şeylerin bir kısmının yapay, insan veya hayvan ürünü olan, diğer kısmının ise doğal, yani birileri tarafından yapılmamış, kendi kendine meydana gelen veya var olan şeyler olarak ikiye ayrılması, doğal kısmın ise tek bir doğa dünyasını oluşturduğu varsayımı üzerine kuruludur (Collingwood, 1999: 40- 41). Bu tözü su² olarak yorumlayan Thales, doğayı kendi amaçlarına hizmet eden canlı bir organizma olarak tanımlamaktadır. Aynı okuldan olan Anaksimandros ise tözün sınırsızlık olduğunu ve bu sınırsızlığın da Tanrı olduğunu düşünmektedir. Yine İyonya okulunun bir mensubu olan Anaksimenes ise tözü hava olarak tasarlamaktadır. Ona göre töz dünyayı saran ve onu bir arada tutan kabuk gibidir, bu töz doğada hem aşkın³ hem de içkindir⁴. Doğadaki her şeyin bölünemez en küçük parçasının yani tözün atom oluşunu düşünen Leukippos'a göre ise dış dünyada karşılaşılan çokluk özde aynı, tek bir şeyden meydana gelmektedir (Cevizli, 2001: 69; Aslan; 2007: 51).

Her şey akar, bir ırmağa yalnız bir defa girebilirsiniz diyen ve diyalektiğin babası olan Herakleitos ve Herakleitosçular, görülür dünyanın sürekli bir devinim halinde olduğu, bu sebeple söylenebilir, bilinebilir hiçbir şey bulunmadığı görüşündedirler. Gözlemlerden, görülebilir dünyanın gözlenmesinden çıkan bilinemezlik, Pythagoras'ın biçim ve matematiksel bilgi üzerinde durması, Sokrates ve Platon'un ise içkinlik-aşkinlik düşünceleri ile aşılmıştır. İyonya okulu doğanın tarifi için kaynağın üzerinde dururken, Pythagoras ve onu takip eden

¹ Töz, hayatı oluşturan temel madde, özdek (Hançerlioğlu, 1982: 419).

² Organizmaların beslenmeleri için suyun gerekli olmasının yanında her organizma tohumunun da nemli bir yapıya sahip olması gibi sebepler sonucu (Cevizci, 2001a: 11-3).

³ *İlgili bulunduğu varlığın gerçekliğini ve gücünü aşmış olmak anlamı verir* (Hançerlioğlu, 1982: 21).

⁴ *Varlığın içinde bulunan... Aşkın teriminin karşıtıdır. Herhangi bir varlığın doğasına karışmış olanı dilegetirir* (Hançerlioğlu, 1982: 174).

Pythagorasçılar, doğanın tarifi için tözün ne olduğunun değil nasıl biçimlendiğinin incelenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Bir şeyi diğer şeylerden ayırmanın biçim olduğu, biçimin de matematikle sıkı sıkıya bağlı olduğu fikri Pythagorasçılar tarafından ortaya atılmıştır. Böylece doğanın bilinemez oluşuna karşıt düşünce Pythagoras'la gelmiş, doğanın bilgisine matematik ile ulaşılabileceği düşüncesi ortaya atılmıştır (Collingwood, 1999: 67-68).

Sokrates'in etik dünyası ve Platon'un idea dünyası, görülebilir dünyanın bilinemezliğine karşın mutlak bilinebilirlik vaat etmektedir. Platon'a göre doğa dünyasını oluşturan şeylerin devinim halinde olmaları, onların gerçek olmadıklarını göstermektedir.

Platon, doğanın sürekli bir oluş, yok oluş, değişim durumunda olduğundan, gerçek olanın doğada olamayacağını ileri sürdü... Gerçek olanı, görünür (physis) olanda değil, düşünülür (idea) olanda aradı. Doğayı oluşturan şeylerin sürekli değişim içerisinde bulunması[nın], onların sağlam bir özlerinin olmadığını gösterdiğini düşündü. Doğayı oluşturan şeyler yalnızca dış etkilerle değişmez, kendi kendilerine de değişirler. Bu bakımdan, Platon'a göre doğayı oluşturan şeylerin altında hep değişmez, kalıcı bir töz aramak boşunadır: Doğa görünen şey değildir (Aslan, 2007: 51).

Oysa zihinlerdeki idealar değişmez, her zaman mükemmellikle varlıklarını sürdürürler. O halde bilinebilir ve tek gerçek bilgi, idealar dünyasıdır. Maddi dünya ile idealar dünyası da Tanrı tarafından yaratılmıştır (Collingwood, 1999: 80-91, Gökberk, 1974: 70-71).

Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'e göre dünya kendi kendinin nedeni olan ve kendi kendine var olan bir süreçtir.

*Platon'un doğayı yüz üstü bırakıp, gerçekliği formlar, idealar dünyasında kuran anlayışına karşın, Aristoteles gerçekliği olgular dünyasındaki **tikel** şeylerin varlığına bağlayarak doğayı gerçekliğin temeline koyar. Aristoteles, ideaların gerçekliğini, algılanabilir olandan ayrı bir gerçekliğe değil, algılanabilir olanın maddi varlığının **formuna** yerleştirerek, onu şeylerin özsel kalıcılığına*

*dönüştürür. Doğanın doğru bilgisi, şeylerin **formuyla** ilgili özsel **ilişkilerin** bilgisidir; şeylerin **türler, cinsler** sıradüzeninde özüne uygun yerine konmasıdır. Aristoteles doğadaki somut şeyleri gerçekliğe yerleştiren **töz** kavramıyla, doğayı incelenebilir, araştırılabilir kılar... Aristoteles doğanın anlaşılabilir, kavranabilir olduğunu düşünür. Doğayı doğru kavramak için gözlemden genel ilkelere, genel ilkelere gözleme giden bir yaklaşım gerekir. Doğa Aristoteles'e göre sürekli değişim içindedir. Dolayısıyla, konusu, değişmeyen, soyut şeyler olan matematik, sürekli değişim sürecinde olan doğayı açıklamaya uygun değildir (Aslan, 2007: 52).*

Doğa, Metafizik adlı yapıtında altı tanımda yer almıştır. Bunlar; (1) Büyüyen şeylerin meydana gelişi; (2) Büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öge; (3) Her doğal varlıkta, bu doğal varlığın özü gereği sahip olduğu ilk hareket ilkesi; (4) Herhangi bir yapma nesnenin kendisinden yapıldığı veya kendisinden çıktığı ilk madde⁵; (5) Doğal şeylerin tözü; (6) Her türlü töz"dür (Aristoteles, 1996: 241-242). Aristoteles'e göre doğa büyümeyle ilgilidir, bir şeyin uğruna var olduğu nihai durumdur (Russel, 1996: 325).

Antik Yunan'daki doğa algısının genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, maddi ya da görülen dünya olarak nitelendirilen doğa, Tanrı'nın yarattığı devinimle dolu canlı bir organizma veya hayvan olarak tasarlanır (Collingwood, 1999: 86; Aslan, 2007: 51).

Doğa dünyası yalnızca durmadan devinen, bundan ötürü de canlı olan bir dünya değil, aynı zamanda düzenli ya da kurallı bir devinim dünyası olduğundan, doğa dünyasının canlı olmakla kalmayıp akıllı da olduğunu, yalnızca 'ruhu' ya da kendine özgü yaşamı bulunan koca bir hayvan olmayıp kendine özgü bir 'aklı' bulunan akıllı bir hayvan olduğunu söylüyorlardı. Yeryüzünde ve ona komşu bölgelerde yaşayan yaratıkların yaşamı ile akıllı, her yere yayılan bir dirimsellik ile ussallığın kendine özgü yerel bir örgütlenişini temsil eder, öyle ki, onların tasarımına göre, bir bitki ya da hayvan kendi ölçüsünde dünya 'ruhunun' yaşam sürecine ruhsal olarak dünya 'aklının' etkinliğine zihinsel olarak katılır; bir o kadar da dünya 'cisminin' fizik örgütlenişine maddi olarak katılır diyorlardı (Collingwood, 1999: 12).

⁵ Örneğin tahta, tahtadan yapılan kapının doğasıdır.

Doğanın tüm unsurlarının kendilerine ait ve dünyanınkini tamamlayan ruhları, akılları ve varlıkları olduğu varsayılır. Bu sebeple her bir varlık, yalnızca var olması ve doğanın bir parçası olması dolayısıyla değerlidir. Doğa canlı ve birbirini tamamlayan bir bütün olarak algılanırken, insan bu bütünün bir parçası olarak görülür (Collingwood, 1999: 114).

1.1.1.2. Ortaçağ

Dünyanın, semavi dinlerin etkisi altına girdiği bir dönem olarak nitelenebilecek olan Ortaçağ boyunca, siyasi, toplumsal, ekonomik ve felsefi yaşam hep dini öğretiler üzerinden şekillenmiştir. Bu dönemde insanların doğayı algılamalarında, semavi dinlerin etkisi açıklıkla gözlenebilmektedir. Antikçağ'daki filozoflardan etkiler taşımaya karşın, Ortaçağ'da, doğayı canlı varlıklar bütünü, insanı da bu bütünün bir parçası olarak alan anlayış terk edilmiştir. İslam ve Hıristiyan dünyası olarak iki başlık altında incelenecek olan Ortaçağ döneminde doğa felsefesinde, insanı doğadan üstün gören, doğanın varlık sebebini insana bağlayan bir anlayış egemen olmuştur.

1.1.1.2.1. İslam Dünyasında Doğa Tasarımı

İslam coğrafyasında Antik Yunan filozoflarının eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle birlikte, doğa felsefesi üzerine yeni akımlar doğmaktadır. Bilginin yalnız duyularla ulaşılabilir olduğunu söyleyen doğacılar akımı Razi (Ebu Bekr Zekeriya) ile başlamış, Thales ve Pythagoras gibi düşünürlerden etkilenmiştir. Yine doğacılar gibi bilgiye yalnız duyular yoluyla ulaşılacağına, bu sebeple maddeden başka gerçek olmadığına inanan maddeciler ise dünyanın yaratıldığına ve Tanrı'ya inanmamaktadırlar. Ebu Ali Rıza, Talut, Salih B. Abd-ül Kuddüs, Ebu İsa al-Varrak ve İbn ül- Mukaffa gibi maddeciler, Tanrıyı reddettikleri için gelişme imkânı bulamamış, bir ekol kuramamışlardır. Bir maddeci olan İbn Ravendi'ye göre birçok peygamber Tanrı'dan haber getirdiğini iddia etmiştir ancak buna inanmak için elimizde yeterli neden bulunmamaktadır. Hâkim Tirmizi ve Hallac Mansur gibi düşünürlerin içinde buldukları Bâtınilik akımı ise Aristoteles'in *yokluğun*

tasavvuru imkânsızdır sözünden hareketle âlemin başlangıçsız olduğu inanmaktadırlar (Ülken, 1993: 32- 45, Hofmann, 2004: 50- 54). Ancak tüm bu akımlar, Yunan filozoflarının düşüncelerini özgürce yorumlama ve geliştirme şansına sahip değillerdi. Felsefelerini İslam ilmiyle bütünleştiremeyenler ‘zındık’ (dinsiz) olarak gösterilmekte, şiddetli tepki toplamaktaydı (Kutluer, 2001: 20-21).

Öte yandan El- Kındi, Fârâbi ve İbn Sina gibi filozoflar bilgiye yalnızca duyularla ulaşılabileceği fikrini reddederek Platon ve Aristoteles’in düşüncelerine yaklaşmışlardır (Ülken, 1993: 56- 58). Doğa felsefesi üzerinde çokça duran El-Kındi’ye (796- 872) göre her maddede mutlaka *töz* (heyula, yapıldığı madde), *biçim*, ona ait *mekân*, *hareket* ve hareketten dolayı da *zaman* özellikleri bulunmaktadır. Zaman sonlu olduğuna göre madde de sonludur ve yaratılmıştır. Bu noktada El-Kındi, ruhun ölümsüzlüğü sorunuyla karşılaşır. Ona göre ruh bedensiz bir cevher, Allah’dan gelen bir ışık gibidir ve bedeni idare eder. Maddenin sınırlı ve ölümlü doğası ile ruhun ölümsüz yapısı sonucu El-Kındi Allah’ın yaratıcı varlığını kabul eder (Çubukçu, 1977: 13-18, Ülken, 1998: 58- 64). Fârâbi (870- 950) Aristoteles’in mantığı gibi akılcı bir metafizik izler ve bunu İslam inancı ile bağdaştırmaya çalışır. Fârâbi’ye göre bilgiye ulaşmanın tek yolu sezgidir, bu sebeple doğanın duyularla anlaşılabilir olduğunu düşünen ve bunun için tözü arayan filozoflara karşı çıkar. O, Aristoteles’in madde ve şekil kuramını benimser. (Ülken, 1993: 71- 72). ‘*En külli kavram*’ diyor Fârâbi ‘*Varlıktır ve bizzat varlıkla aynı kapsamda olandır. (Bir olan, hakikat olan, iyi olan)*’. ‘*Varlık tarif edilemez*’ diyor, ‘*çünkü kendiliğinden bellidir, zihne yerleşmiştir, bütün öbür kavramlardan öncedir ve hepsinin en basitidir. ‘O en basitidir, çünkü bu kavramı tarif etmek onun muhtevasını analiz etmektir ve Varlık en az muhtevaya sahip olduğundan kendisinin daha basit düşünce unsurlarına dayandırılmasına direnir. Onu kelimelerle tarif etmeye çalışmak zihnimizi dikkatli kılmaya ve ona yöneltmeye devam eder; onu tarif eden kelimelerden daha açık olan kavramı açıklamaya değil*’ (Fârâbi’den aktaran Hammond, 2001: 26). Varlık, meydana gelebilmek için kendini vücuda getirecek bir yaratıcıya ihtiyaç duymaktadır. (Boer, 1960: 80-81)

Fârâbi gibi İbn Sina da (980- 1037) Aristoteles'in madde /şekil, madde/ ruh ikiliğine inanmaktadır. Ona göre bir insanı insan yapan onun uzuvlarının toplamı değildir. O, varlığı mutlak varlık, zihinde varlık ve dış dünyada varlık olarak üç sınıfta toplamıştır (Atay, 2001: 7- 12). Benzer şekilde bilimleri de (1) Maddesinden ayrılmamış şekillerin bilimi: Doğa bilimleri veya aşağı bilimler (El-ilm-ül-esfel); (2) Maddesinden tamamen ayrı olan şekillerin bilimi: Metafizik ve mantık veya yüksek bilimler (El-ilm-ül-âli); (3) Maddesinden ancak zihinde ayrılan, bazen onunla bir, bazen ayrı olan şekillerin bilimi: Matematik veya orta bilimler (El-ilm-ül-evsat) olmak üzere üç sınıfa ayırmıştır. O, aşağı bilim olarak nitelediği doğa bilimlerinden orta bilimlere ve oradan da metafiziğe yükselmektedir. Ona göre doğa bilimleri metafiziğin başıdır ve fizikten başlayıp insana kadar uzanan bir inceleme alanına sahiptir. Bütün cisimler madde ve şekilden oluşur ancak şekil maddeden önce gelir. Cisme ilişkin renk, koku gibi bazı özellikler maddeye bağlıyken, kuvvet, hareket gibi diğer bazı özellikler ise şekle bağlıdır. Fârâbi ruhu da şekil türünden tanımlar buna gerekçe olarak da ruhun bedenden önce gelmesini gösterir (Ülken, 1993: 108-113).

Özetle, İslam coğrafyasındaki doğa felsefesi, Yunan filozofların eserlerinin çevirileri ve eleştirileriyle başlamıştır. Doğa felsefesi konusunda yoğunlaşmış olan bu filozofların etkisi dolayısıyla İslam felsefesi de doğa felsefesi üzerinde gelişmiştir ve benzer izler taşımaktadır. Su veya atom gibi evrensel bir töz arayışında olan filozoflardan etkilenen doğacılar ve maddeciler gibi filozoflar, bilgiye ulaşabilmek için duyuların izlenmesi gerektiğini düşünürlerken, Platon ve Aristoteles'in etkisinde kalan Fârâbi, İbn Sina gibi düşünürler ise bilginin duyularla ulaşılabilir olmadığını, ancak sezgiler ve akıl yoluyla bilgiye ve gerçeğe ulaşılabilineceğine inanmaktadır. Ancak, İslam filozoflarının İslam ile felsefeyi uzlaştırma çabaları veya toplumdaki gördükleri baskılar İslam felsefesinin gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Burada, doğa felsefesinin gelişiminden çok İslami görüşle uzlaştırma çabası hâkim olmuştur. Bunun sonucunda kelam (din felsefesi), fıkıh (hukuk felsefesi) ve tasavvuf (mistik felsefe) gibi felsefe dalları ortaya çıkmıştır (Ülken, 1993: 30-31).

1.1.1.2.2. Hıristiyan Dünyasında Doğa Tasarımı

Ortaçağ Avrupa'sında doğa güvenilmez, kavranamaz ve anlaşılamazdır. Doğayı çok az bilen insan, ondan ürkmekte ve karşısında kendini çaresiz bulmaktadır. Bir yandan kilisenin öğretileri ve dogmatik bilgi diğer taraftan çeviriler yoluyla gelen Antik Yunan felsefesi arasında kalan Ortaçağ Avrupa'sı, bu iki görüşü uzlaştırma yoluna gitmiştir. Kilisenin yasaklamalarına karşın, Politika adlı kitabında *eğer doğa her şeyi eksiksiz yapıyorsa ve hiçbir şey boşuna değilse, o halde bütün hayvanları insanlar için yaratmış demektir* diyen (Ertürk, 2009: 9- 10) Aristoteles'in felsefesini dini bilgiyle uzlaştıran skolâstik düşünce, bilim ve dinin uzlaşabileceğini, çatışma olduğu konularda ise dinin buyruklarının kabul görmesi gerektiği üzerine kuruludur (Aslan, 2007: 54; Thilly, 2009: 211- 217).

Albert Magnus (1193-1280) ile öğrencisi Thomas Aquinas (1225-1274)... Aristotelesçiliği Hıristiyanlaştırmaya çalıştılar: Vahiy ile us iki ayrı bilgi kaynağıdır, dolayısıyla inanma ile bilme birbiriyle bütünüyle örtüşmez; vahyin insan usunun kavrama gücünün ötesinde olan sırları (mysterium) vardır. Us dolayısıyla bilim insanı ancak inanç dünyasını eşiğine getirir. Bilginin en yüksek noktası Tanrı bilgisidir. Tanrı bilgisine de bilginin çıkış noktası olan deneyden gideriz (Aslan, 2007: 54).

Skolâstik düşünceye göre İncil, dini inancın dogmaları ve Aristoteles'in öğretileri her türlü kuşkunun üstündedir. Doğaya ilişkin tüm sorular Aristoteles ve kutsal kitabın sözlerinden yola çıkılarak, tümdengelim metoduyla cevaplanmalıdır (Bulu, 2011: 2). Öte yandan Roger Bacon (1214- 1292), Ortaçağ durağanlığına ve kilisenin baskılarına karşı, skolâstik düşünceyi reddederek, bilgiye ulaşmak için deney ve deneyimin kullanılması gerektiğini savunur. Aydınlanma'nın ilk habercilerinden olan Bacon, Aristoteles'i eleştirir ve doğayı anlamak için matematiğin vazgeçilmez olduğunu savunur (Gökberk, 1961: 183- 184). Ona göre;

Doğa biliminin temeli deney (experiment) ile deneyledir (experientia). Deney, deneyleme olgulara ilişkin bilgimizi artırıp, doğa üzerinde güçlü olmamızı sağlar. Bacon, deneysel bilimi doğanın son öğelerini (tözlerini) elde etmeye çalışan dolayısıyla doğanın esrarını çözen bir iş olarak görür. Bu bakımdan simya, astroloji, büyü

doğanın, dış dünyanın bilgisini elde etmemizi sağlayan deneysel bilimlerdir (Aslan, 2007: 55).

15. yüzyıla gelindiğinde, inancın dogmatik, biliminse deneye dayalı olduğu ve bu iki bilgi türünün birbiriyle kıyaslanamayacağı, tamamen ayrı ele alınması gerektiği fikri, skolâstik düşüncenin temellerini sarsmakta, deney ve gözlem ile elde edilebilen matematiksel bilginin geçerli görüldüğü Aydınlanma görüşü yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır (Gökberk, 1961: 180- 181).

1.1.1.3. Aydınlanma Felsefesi ve Doğa Algısı Üzerindeki Etkisi

1543’de Copernicus’un yer-merkezli gökbilimini yadsımasından önce dünyanın evrenin merkezinde yer aldığına inanılmaktaydı. Bu inanç yalnız dünyayı değil, insanı da evrenin merkezine oturtmakta, evrenin nedenini insana bağlamaktaydı. Güneş-merkezli gökbilimi anlayışı tüm bu varsayımları yıkmış, yalnız dünyanın merkez olmadığı değil, aynı zamanda yerin üzerinde barınan insanın da her şeyin merkezi olmadığını göstermiştir (Gökberk, 1974: 229- 235).

Giordano Bruno’nun Copernicus’un güneş-merkez teorisini yorumlaması, doğanın organik değil mekanik olduğu düşüncesine giden ilk adımı ortaya koymuştur (Collingwood, 1999: 119). Ona göre Tanrı, *doğa gibi hareket eden doğadır, doğaya biçim veren yaratıcı tanrıdır, onun sayesinde dünya kendi kendini biçimlendirir*, bu sebeple doğa araştırılmalı ve bilinmelidir, Tanrı’ya ancak bu şekilde ulaşılabilmek (Bloch, 2002: 35). Kepler ve Galilei ise, Copernicus’un getirdiği bu devrimi bilimsel olarak geliştirmiş, duygu ve estetik öğelerinden arındırıp, ona salt bir matematik form vermeye çalışmıştır. Bu şekilde doğa gerçeğini bir matematik bağlantılar sistemi olarak algılayan görüşün temelleri atılmıştır (Gökberk, 1974: 239- 40).

Kepler... Tanrının, Evreni büyük bir düzenlilik, üstün bir uyumluluk içinde yarattığını, bu düzenlilik ile uyumun da geometrik olduğunu, Evrenin her yerinde aynı yasaların, geometrik yasaların geçerli olduğunu söylerken Galileo bilimin konusunu, doğanın matematiksel olarak ölçülebilen, diğer bir değişle nitelenebilen şekil, büyüklük, sayı, konum, gibi nesnel "birincil niteliklerine", bu niteliklerin

ilişkilerine indirger; renk, tat, koku, ses gibi öznel "ikincil nitelikleri" bilimin konusunun dışında tutar (Aslan, 2007: 57).

Gilbert mıknaatısın çekim gücünü incelerken, Kepler ise eylemsizlik ilkesini geliştirirken doğanın matematiksel bilgiyle bilinebilir olduğu düşüncesini benimsemiştir. Galileo'ya göre ise doğanın bilgisine yalnızca nicelikle ulaşılabilir, nitelik duyu organlarımız tarafından oluşturulan ve yanılabilir bilgidir. Gerçek ise matematiksel olgulardan ibarettir. Ona göre Tanrı doğayı yaratmıştır, insan ise onu duyular aracılığıyla algılamaktadır, o halde Tanrı da insan da doğadan aşkındır. Doğaya sahip olduğu nitelikleri veren, onu yaratan Tanrı ile onu duyularıyla algılayan insandan başkası değildir.

Onyedinci yüzyıla gelindiğinde... bilim tamamen özel bir anlamda bir madde dünyası, uzamı bakımından sonsuz ve baştanbaşa devinimle dolu, ancak en son niteliksel farklılıklardan yoksun bulunan, bir örnek ve salt niceliksel güçlerle devindirilen ölü bir madde dünyası keşfetti. 'Madde' sözcüğü yeni bir anlam kazandı: Artık üzerine biçim yüklenerek her şeyin kendisinden yapıldığı biçimsiz şey değildi⁶, niceliksel olarak düzenlenmiş devinen şeyler bütünüydü (Collingwood, 1999: 121- 132).

Francis Bacon (1561- 1626) doğayı kontrol altına almak için kullanılabilir tek metodun deney olduğunu, ancak bu yol ile doğanın gerçek bilgisine ulaşılacağını savunur. İnsanı doğanın hâkimi olarak görür.

Bacon'a göre bilim bütünüyle pratiğe yönelmeli. Doğa emredilmeli, itaat ettirilmeli. Doğayı kontrol edebilmek için onu anlamak gerekir. İstedğimiz sonuçları elde etmek istiyorsak, doğada işleyen nedenleri bilmeliyiz. Bacon insanın temel çabasını, evren üzerinde insanın gücünü ve üstünlüğünü kurup yaymak olarak görür. İnsanın evrendeki yeri evrenin bütününe hâkim olmaktır. Bacon insanı doğanın lütfüne, insafına bırakmak istemez. Tam tersine, doğanın insanın emrinde olmasını ister (Aslan, 2007: 58).

Hegel doğayı, kendini sürekli olarak tekrar eden bir çevirim olarak görür. (Morris, 2004: 22). Descartes ise uçsuz bucaksız bir mekanizma olarak alır ve onun

---

⁶ Yazar burada Platon'un idealar dünyasının madde üzerindeki yansımasına göndermede bulunuyor.

esrarlı güçlere başvurulmadan açıklanması gerektiğini düşünür. İnsanın ise bir mühendisin aletleriyle yaptığı gibi doğayla oynayabileceğini söyler. İnsan, doğanın sahibi gibidir (Tanilli, 1999: 37). Bu süreçte doğa, edilegendir. O halde doğa artık canlı bir organizma olarak değil, eylemsiz bir madde, bir makine olarak tasarlanmaktadır. Doğanın makineye benzetilmesi ilk olarak Galileo ve Descartes tarafından yapılmış ancak giderek yaygın evren görüşü haline almış, daha sonra bu görüş Mekanikçi doğa felsefesi olarak adlandırılmıştır (Aslan, 20067: 59- 60). Descartes, *zanaatkârların yaptığı makinelerle doğanın tek başına oluşturduğu çeşitli varlıklar arasında hiçbir fark göremiyorum* derken, H. C. Carey aynı düşünceyi *Dünya kendi amaçlarına göre şekillendirilmesi için insana verilen büyük bir makinedir* sözleriyle dile getirir (Ertürk, 2009: 13).

17. yüzyılın ortalarında gelişen bu yeni gerçeklik anlayışı, o zamanki Avrupa'da günlük ekonomik yaşamın önemli bir parçası haline gelmiş olan saatlerle, değirmenlerle, güç üretici makinelerle bir dizi varsayımı paylaşır. Evren bir makine gibi bitmiş ve tamamlanmış, kendi içine kapalı sistem olarak algılanır. Bu anlayışa göre makinenin öğeleri arasındaki ilişkiler ilk ve son kez belirlenmiştir... Buna göre evren... bir saat gibi bir kez kurulmuş ve hep öyle işleyip durmaktadır. Onun içinde süreçlere yön veren zekâlı için bir güç, işleyişinin gerçekleştirmeye çalıştığı bir amaç ve yöneldiği bir erek yoktur. Evrende olup biten olayların nedeni, ileride ulaşılacak bir amaç değil, uzay – zaman içinde yer alan önceki olaylardır (Ünder, 1996: 51- 52).

Öte yandan Spinoza, Newton, Leibniz ve Locke gibi bazı düşünürler ise madde ile ruhu birbirinden ayrı iki varoluş olarak tanımlamakta ve ikisinin de Tanrı'dan doğduğunu düşünmektedirler. Ruh, ölü maddeye devinim veren bir töz olarak değerlendirilmektedir. Maddeler dünyası matematiksel olarak, ruhlar dünyası ise duyular yoluyla algılanmaktadır ve bu iki dünyayı birbirine bağlayan Tanrı'dır (Collingwood, 1999: 123-131). O halde bu ikinci düşüncede de, bir maddeler dünyası olan doğa devinimsiz ve ölüdür. Onu harekete getiren, ikinci bir varlıklar dünyası olan ruhtur.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Rönesans doğa görüşü, *doğanın kendi içinde zihinsel olduğunu, zihin kumaşından yapılmış olduğunu hiçbir zaman*

söylememiştir; tersine doğanın kökten bir biçimde zihin dışı, mekanik olduğu sayılısından yola çıkmış, o sayılıda hiçbir zaman geri dönmemiş, her zaman doğanın özü bakımından akla yabancı, akıldan başka bir şey, aklın karşıtı olduğu ileri sürülmüştür (Collingwood, 1999: 16-17). Tabii duyularla algılanabilen doğa dünyasının bir makine gibi çalıştığı ve ölü maddeden oluştuğu, akıldan ve devinimden yoksun olduğu düşüncesi, Sanayi Devriminin yaklaştığı günlerde aynı zamanda amaca hizmet eden, doğanın insan için kullanımını meşrulaştıran, yararçı bir bakış açısı sağlamaktadır (Çiğdem, 25.12.2010).

1.1.1.4. Modern Çağ ve Doğanın Tekrar Keşfedilmesi

Ondokuzuncu yüzyılda fosil kalıntılarının incelenmesi ve ardından Darwin'in evrim kuramı, doğanın Rönesans düşünürleri tarafından tasarlandığı gibi durağan ve ölü bir makine olmadığını göstermiştir. Hayvanlar atalarının birer kopyası değil, yaşamaya daha elverişli hale gelecek şekilde evrimleşmiş soydaşlarıydı. Bu anlamda evrim kuramı doğa tasarımı devrim niteliğinde bir değişime neden olmuştur (Collingwood, 1999: 157-59). Darwin'in kuramından yola çıkan Bergson için organik olan etken, önemli ve değerlidir. İnorganik madde ise edilgen, ölü ve değersizdir. Ona göre, doğanın önemi içindeki yaşamdır (Collingwood, 1999: 160-170). Öte yandan, Einstein'ın görelilik yasası, Bohr'un yeni atom modeli gibi fizikteki ilerlemeler Bergson'u haksız çıkarmıştır. *Devinen bir elektronlar örüntüsü olarak bu yeni atom kuramı her şeyi değiştirdi ve maddenin kimyasal özelliklerini zamanın bir işlemi haline getirerek bir ruhun ahlaki niteliklerine ya da bir organizmanın dirimsel niteliklerine benzetti*. Başka bir deyişle canlı ile cansız madde arasındaki ayırım oldukça belirsiz bir hal almıştır (Collingwood,1999: 170, Dobzhansky, 2009: 129)

Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Newtoncu mekanik, doğa olaylarının ana teorisi olma özelliğini yitirirken, görecelilik ve kuantum teorileriyle ortaya çıkan fizikteki iki yeni gelişme Kartezyen⁷ dünya görüşünün ve Newtoncu mekaniğin bütün temel teorilerini sarsmış...

⁷ Descartes'in matematiksel yöntemi felsefeye uyarlaması Kartezyen yaklaşım olarak adlandırılır, ayrıntılı bilgi için bkz (Cevizci, 2001: 61- 65).

dünyayı algılama biçiminde hayli derin bir değişim yaratmıştır... Bu değişim, gerçekliğin mekanistik kavranışından bütüncül (holistik) kavranışına ve ekolojik görüşe doğru bir değişimdir (Ertürk, 2009: 20).

Modern bilimin sağladığı bilgi birikiminden yola çıkarak, günümüz filozoflarından Alexander doğa dünyasını, *durmaksızın değişimleri içinde var olan... sürüp giderken içinde daha yüksek varlık basamaklarının ortaya çıktığı tek bir kozmik süreç* olarak tanımlamaktadır. Ona göre yaşam maddeden, tin ise yaşamdan çıkmıştır. Modern doğa anlayışının bir diğer temsilcisi olan Whitehead'e göre ise doğa, var olmanın temelinde devinimin bulunduğu devinen örüntülerden oluşmaktadır (Collingwood, 1999: 183- 191).

Bugün sözlüklerdeki doğa tanımları incelendiğinde, tarihsel süreç içinde doğanın kazandığı anlamları bulmak mümkündür. Türk Dil Kurumu sözlüğünde *doğa* sözcüğünün tanımını; (1) *Kendi kuralları çerçevesinde sürekli gelişen, değişen canlı ve cansız varlıkların hepsi, tabiat, natür.* (2) *İnsan eliyle büyük değişikliğe uğramamış, doğal yapısını koruyan çevre, tabiat.* (3) *mec. Bir kimsenin eğilimlerinin, içgüdülerinin hepsi, huydur* (TDK, 2011). Burada verilen ilk anlamda modern bilimin gelişmesiyle ortaya konulan sürekli değişim fikrinin baskın olduğu görülmektedir. İkinci anlam ise, Sanayi Devrimi öncesi süreçteki doğa algısına daha yakın bir anlamdır. Üçüncü anlam ise, yukarıda da ifade edildiği gibi Antik Yunan'daki doğa tanımıdır. Yine Türk Dil Kurumu'nun Felsefe Sözlüğü'nden yaptığı alıntıda, 15 ayrı doğa tanımı verilmektedir. Bunlar; (1) Her var olanın doğuşunda özünü kuran şey. (2) İnsanın koyduğu kuruluşlar, biçimlerle (kültür, sanat, teknik) karşıtlık içinde, kendi kendine oluşan, biçimlenen. (3) İnsanın karşısında olan, ona yabancı, bu yüzden de bilinmeyen, kendi gücünün üstünde olan, onun dışında olan. (4) Koyumların (konulmuş olanının = thesei) karşısında, kendiliğinden olan; yapma olana karşı doğal olan. (5) Duyulur, algılanır dış nesnelerin tümü. (6) Evren. (7) Her şeyi kuşatan gerçekliğin tümü (doğa ya da Tanrı). (8) Yaratıcı, oluşturucu güç. (9) Doğurucu, besleyici, koruyucu "doğa ana" (10) Doğa bilimlerinin konusu olarak, değerlerin dışında olan gerçeklik: canlı ve cansız doğa. (11) Nedensellik yasasının egemen olduğu alan. (12) Düşüncel (ideal)

varlıklardan ayrı olarak gerçek olanın varlıkbilimsel ilkesi. (13) Bir bireyin kendine özgü çizgilerinin tümü; bir bireye özgü olan nitelikler, özel belirtiler. (14) Bir varlık türünde bireysel ya da toplumsal deneylerle kazanılmış olana karşıt olarak, onda doğuştan olan, kendiliğinden olan her şey. (15) (Varoluşçu felsefede) Bireyde özgür istençten bağımsız olan; ama insan, özü bakımından özgürlük olduğuna göre, onda baştan olmayan, özgürlük, insanın kendisine bir doğa kazandırmasıdır, ya da sonsuz doğa olanaklarından birini seçmesidir (TDK, 2011). Bu tanımlamalar ayrıntılı olarak incelenecek olursa, yukarıda değinilen üç dönemdeki doğa tasarımlarının farklı ifadelerini içeren tanımlar oldukları görülebilir.

Özetle, doğayı anlama çabası Antik Yunandan bu yana insanlığın başlıca uğraş alanlarından olmuş, gerek bilim insanları gerekse filozoflar doğanın oluşumu ve işleyişi üzerine çeşitli görüşler geliştirirken, doğanın bilgisine nasıl ulaşılması gerektiği hakkında çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Pek tabii ki doğaya atfettikleri anlamlar ile onu tasarlama şekilleri, bilim ve teknolojinin mevcut birikiminden etkilenmiştir. Antik Yunan'da gözleme dayalı bilgi sonucu ortaya çıkan doğa tasarımı, organik, canlı bir doğa resmeder. Filozoflar doğayı anlamak için, onu oluşturan tözün ne olduğu veya bu tözün oluşumu üzerinde dururlar. Gözlemin yerini deneye bıraktığı Ortaçağ sonrası dünyada insan, fizik kanunlarını keşfeder. Doğanın belli kanunlara tabi olduğunun anlaşılması ile birlikte, onun mekanik bir varlık olduğu düşüncesi gelişir. Bununla beraber insan kendini doğanın bir parçası olarak değil, ona hükmeden bir efendi, onun üzerinde bir varlık olarak algılar. Aydınlanma çağına damgasını vuran bu görüş, sanayi devrimi sürecinde doğanın bir hammadde olarak görülmesi ve kullanılmasını da meşrulaştırır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, aydınlanma felsefesinin ortaya koyduğu doğa tasarımı sarsılır. Darwin'in geliştirdiği *evrim kuramı* ile birlikte, canlıların zannedildiği gibi yaratıldıktan bu yana hiçbir değişikliğe uğramayan varlıklar oldukları düşüncesi yıkılır. Ardından fizikteki gelişmeler, cansız varlıkların da durağan olmadıkları, tersine bir devinim içinde olduklarını ortaya koymuştur. Mikro- dünyanın bir devinim içinde olduğunun ortaya çıkması, canlılığın tanımının sorgulanmasını doğurmuş, canlı cansız ayırımı netliğini kaybetmiştir. Bununla beraber mekanik doğa algısını çürütmüş, doğa, devinim ve gelişim içinde bir süreç olarak tasarlanmaya

başlanmıştır. Bu süreçte, doğadaki her şeyin varlığının ve yokluğunun bir değerinin varlık ve yokluğunu etkilediği fark edilir. Bu değerlendirme doğa üzerinde insan eliyle üretilen yapay bir çevrenin etkilerine de dikkat çeker. Modern çağ ile birlikte, insanın temel uğraşlarından birisi kendisi için olanak sağlayan doğadan daha fazla madde çekerek yapay çevresini geliştirmek, daha fazla üretim ve tüketim ile yarattığı yapay çevredeki refahını arttırmak olur. Kapitalizmle hız kazanan ve adeta insanın kendisini kaybetmesine neden olan böylesi bir gelişme, insanın refahı açısından yapılacak değerlendirmelerde yapay çevrenin büyüklüğünü ölçüt haline getirir. Bu bir anlamda o güne kadar varılan doğa kavramı için de bir yetersizlik anlamı taşır. Artık insan toplulukları sahip olduğu olanakları tanımlamak için daha geniş bir kavrama gerek duyar: *çevre*. Bu kavram özellikle kaynaklar açısından, dünün doğasını da içerecek biçimde doğal çevre ve yapay çevre olarak anılmaya başlanır.

1.1.2. Çevre Kavramı, Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Çevre bugün genel anlamıyla, *insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamı* (Keleş, 2009: 51) olarak tanımlanır. Ancak çevre sözcüğü veya terimi, bu geniş anlamı uzun bir süreç sonucu, insanlığın gelişimiyle beraber kazanmıştır. Bilimsel, teknolojik gelişmelerle beraber değişen ekonomik faaliyetler, toplumlara yeni alışkanlıklar ve ihtiyaçlar kazandırmıştır. İnsanların çevrelerindeki dünyayı algılama biçimleri de bu değişimle paralel bir çizgi izlemiştir. İlkel insan kendini çevresinin bir parçası görmüş ve kendisini ona uyarlamıştır. Öte yandan *modernleşen* insan, kendini çevresindeki dünyadan ayırmış, kendi üstünlüklerini fark ederken, rahatı ve refahı için onu kullanmaya, sömürmeye başlamıştır. Bilgi çağı olarak da tanımlanan günümüzde ise insanlık, çevrenin birbirinden ayıramayacak bir sistem olduğunu keşfetmiş ve geçmişten bu yana gerçekleştirdiği faaliyetlerin yarattığı büyük hasarla yüzleşmiştir. Ozon tabakasında oluşan delik, yağmur ormanlarının katledilmesi, su döngüsünün bozulması ve var olan rezervlerin hızla kirlenmesi, tüketilmesi, yanlış ve kontrolsüz enerji ile nüfus politikaları sonucu oluşan felaketler ve küresel ısınma, bugün geniş kitleler tarafından bilinmekte ancak doğayı tahrip eden insan etkinlikleri

engellenememekte, sadece sınırlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu yeni bilinç düzeyi, çevre sözcüğüne mücadeleci bir anlam katmış, çevreye karşı yanlış uygulamalarla mücadele eden kişiler çevreci olarak anılmaya başlamıştır. O halde, çevre sözcüğü ve taşıdığı anlam, insanın tarihsel gelişimiyle koşut olarak incelenmelidir.

1.1.2.1. Çevre Kavramı ve Tarihsel Süreç İçinde Kazandığı Anlamlar

Çevre kelimesinin ilk anlamı, bir şeyin çevresi, etraf, muhit, civar olup, yer belirtmeye yönelik kullanılmaktadır (Nişanyan, 25.12.2010). Sözcüğün *doğa veya insanın yaşadığı ortam* anlamında ilk kullanımı ise 1827'de Thomas Carlyle tarafından yazılan bir makalede gerçekleşmiştir⁸. O halde, çevre sözcüğünün doğa yerine kullanılmasına yönelik ilk ihtiyaçların 19. yüzyılda, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıktığını söylemek yerinde olacaktır. Çevre sözcüğünün anlam değişikliğinin tarihi anlamlıdır. İlk anlam değişikliğinin gerçekleştiği dönem Rönesans'ı, Aydınlanma ve Sanayi devrimlerini izleyen, kapitalist sisteme geçişin yaşandığı bir zaman dilimidir. Bilimsel gelişmeler, birinci kısımda incelendiği üzere doğanın mekanik algılanmasına sebep olmuştur. Kapitalist sistemin hammadde ihtiyacıyla, doğanın ölü madde olarak yorumlanması birleştiğinde, çevrede, insanın çevresinde bulunan her şeyin insan için, insan yaşamına ve ihtiyaçlarını gidermek üzere kullanılabileceği yorumuna ulaşılmıştır. Çevre, o zaman doğa anlamında ve insanın yaşadığı ortam olarak nitelenmiş, insan-merkezci bir yaklaşımla doğanın insanın çevresiyle aynı şey olduğu, başka bir deyişle doğadaki diğer birey ve varlıkların insan için var oldukları görüşü hâkimiyet kazanmıştır. (Çiğdem, 25.12.2010: 1)

Sözcüğün ekoloji anlamındaki ilk kullanımı ise 1956'da kaydedilmiştir (Online Etymology Dictionary, 2010). Bugün sıklıkla kullanılan ekoloji anlamındaki bu kullanım oldukça yenidir. Kapitalizmin doğayı sömürsünün getirdiği sıkıntıların, doğanın tahribinin insan hayatını olumsuz yönde etkilemeye başlaması, çevreye bakışın eleştirilmesinin bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan,

⁸ Thomas Carlyle'in makalesi için bkz, <http://www.archive.org/stream/essaysongoethe00carluoft#page/n7/mode/2up>, 25.12.2010

Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserinde ortaya koyduğu evrim kuramı, doğanın mekanik bir ölü madde olduğu varsayımına dayanan fiksizimi⁹ çürütmüş, insan merkezli bakışın meşruiyetini ortadan kaldırmıştır (Simonnet, 1990: 12; Browne, 2008: 128). Sosyo-ekonomik yapının insan hayatına getirileri ile bilimsel gelişmeler, çevre tanımını genişletmiş, ekoloji anlamını ortaya çıkarmıştır.

Çevre sorunlarının hızla artarak insanların yaşamlarında bir sorun oluşturması, çevre konusuna dikkatleri çekerken, çevrebilimin veya ekolojinin önemli bir bilim dalı haline gelmesine de sebep olur. Çevrebilimi, (1) *canlıların yaşadığı fiziksel ortamı araştıran*, (2) *doğadaki karşılıklı ilişkileri araştıran*, (3) *canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalı* olarak tanımlanmaktadır. Çevrebilim tanımının aldığı bu değişik anlamlar, uzmanların konuya yaklaşım farklarından kaynaklanır. Çevrebilim, çevre sorunlarının önem kazandığı 1970'li yıllara kadar biyolojinin bir alt dalı iken, çalışmalarını hayvan ve bitkilerin çevreleriyle olan ilişkileri üzerine gerçekleştirmekteydi. Ancak, çevre sorunlarının önemi fark edildikten sonra çevre biliminde insanın çevresiyle olan ilişkilerinin incelenmesi ağırlık kazanmıştır (Ertürk, 1999: 3- 4).

Çevre üzerine yapılan çalışma ve incelemelerin artmasıyla beraber, çevre sözcüğü çeşitli sınıflandırmalarla tanımlanır. *İnsanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortama fiziksel çevre* denirken, *bir fiziksel çevre içinde bulunan insanların ekonomik, toplumsal ve siyasal dizgeleri çerçevesinde yarattıkları ilişkilerin tümü toplumsal çevre* olarak tanımlanır. Fiziksel çevre ise (insanları ve hayvanları kapsayan) canlı ve (hava, su, toprak gibi) cansız öğelerden oluşan, *insanın oluşumuna katkıda bulunmadığı doğal çevre* ile *insanın bilgi ve kültür birikimine dayanarak, doğal çevresinde bulmuş olduğu yer altı ve yerüstü zenginliklerini kullanarak kendisinin yarattığı yapay çevre*den oluşur (Keleş, 2009: 50- 56).

---

⁹ Canlı varlıkların yaratıldıklarından beri hiçbir değişikliğe uğramadan aynı kaldıklarını savunan biyoloji teorisi (Simonnet, 1990: 12).

Çevre sözcüğünün kelime anlamına bakıldığında, tarihsel süreç içinde çevreye atfedilen anlamlardan biriyle veya bu anlamların bir karışımıyla karşılaşılmaktadır. Örneğin Türk Dil Kurumu çevre sözcüğünü (1) *bir şeyin yakını, dolayı;* (2) *kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam;* son olarak da (3) *hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü* olarak tanımlarken (Türkçe Sözlük, 2005: 420), tarihsel anlamda sözcüğün aldığı üç anlama da sırasıyla yer vermektedir. Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü çevreyi, *bir organizmanın veya organizmalar topluluğunun yaşamı üzerinde etkili olan tüm faktörlerin bütünü* olarak tanımlarken (ÇEPEL, 1996: 41) çevrenin ekolojik anlamına göndermede bulunmaktadır.

Özetlemek gerekirse çevre, üzerine yüzyıllar boyunca yüklenen anlamların geniş kapsamı sebebiyle tanımlanması güç bir kavramdır. Toplumsal gelişmeler, teknolojinin ilerlemesi ve doğanın tahrip edilmesi, kavramın taşıdığı anlam üzerinde sürekli değişimlere sebep olmuştur. Dar anlamıyla bir şeyin civarı, yöresi anlamı taşıyan çevre, 19. yüzyılda insanı da kavramın içine yerleştirerek, insanın yaşadığı ortam, doğa anlamı kazanmıştır. 20. yüzyılla beraber sanayileşmenin etkisiyle artarak büyüyen çevre sorunları, çevre kelimesine ekoloji anlamını kazandırmış, çevrenin bir sistem olarak ele alınması gereği ortaya çıkmıştır. Öte yandan, her ne kadar çevrenin bir bütün olduğu, insanın da bu bütünlüğün bir parçası olduğu bugün artık bilinse de, insan merkezli dünya anlayışı hala terk edilememekte, çevrenin insan için var olduğu inancı büyük ölçüde belleklerdeki yerini korumaktadır.

Doğa ile çevre sözcüklerinin anlamlarının karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapıldığında, her iki sözcüğün de aynı tarihsel dönemlerde anlam değişimine uğradıkları, bilimsel gelişmelerden, siyasi ve ekonomik hareketlerden etkilendiklerini belirtmek gerekecektir. Bozkurt, doğa ile çevre arasındaki ayrımı *Dünya bütün canlılarındır, oysa çevre yalnız insanlara özgüdür. Çevre, insanın kendisine uygun biçime soktuğu, kendi değerlerine göre biçimlendirdiği ya da yarattığı dünyadır* diyerek ortaya koymaktadır (Bozkurt, 1999: 87). O halde her ne kadar zaman içinde sözcüklerin anlamları değişime uğrasa, eleştirel anlamlar kazansalar da, doğa sözcüğünün daha kapsayıcı ve bütünlükçü bir anlam taşıdığı, bunun yanında çevre

sözcüğünün çok daha insan merkezli olduğu belirtilmelidir. 1950'lerden itibaren ekoloji anlamında kullanılmasına rağmen çevre, halen insanın merkezinde olduğu bir coğrafya, bir hareket veya bir düşüncüdür. Örneğin çevreci hareketlerin önemli kilometre taşlarından biri olan 1972 tarihli Birleşmiş Milletler Stockholm Dünya Çevre Konferansı'nda, çevrenin esenliğine gerekçe olarak yine insanın esenliği ve insan hakları gösterilmektedir (Tanilli, 1999: 36).

1.1.2.2. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1.1.2.2.1. İlkel Dönemden Tarım Toplumuna Geçiş: İnsan İle Çevre Uyumunun Bozulması

İlkel dönemde insan, hayatını devam ettirebilmek için doğaya boyun eğmektedir ve yaşamı doğa şartlarına uyum sağlamasına bağlıdır. İnsanın doğadan korktuğu, ona tapındığı ve boyun eğdiği bu dönemde, göçebe ve avcı- toplayıcı insan, doğanın bir parçası olarak varlığını sürdürür, çevresini biçimlendirmekten veya onu istismar etmekten oldukça uzaktır. İnsanlar çevrelerindeki bitkileri toplayarak ve hayvanları avlayarak yaşamlarını sürdürürler (Ertürk, 2009: 48; Keleş, 2009: 89).

Günümüzden 10.000 yıl önce yerleşik ve yarı yerleşik hayata geçişle birlikte insanlık, çevresine değiştirici etkilerde bulunmaya başlar. Ateşin ve çeşitli aletlerin bulunmasıyla insanın yaşam süresi ve üreme gücü artarken, savunma konusunda da doğaya karşı bir avantaj sağlanmıştır. Yarı yerleşik ve yerleşik hayata geçiş, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi, insanlığın çevre üzerindeki etkisinin somut şekilde ilk defa ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tarımsal faaliyetlerin başlaması, ormanlık alanların küçük miktarlarda da olsa tahrip edilmeye başlamasını doğurur. Ancak insan nüfusunun küçük miktarlarda olması dolayısıyla henüz belirgin bir doğa tahribatı söz konusu değildir. Burada unutulmaması gereken nokta, yerleşik hayata geçişin bir anda ortaya çıkmadığı, tam aksine dört- beş bin yıl kadar uzun bir zaman dilimine yayıldığıdır (Semenderoğlu, 1992: 15; Ertürk, 2009: 48- 50; Ponting; 2000: 34- 35).

Ateşi bulma, aletler yapma, ardından hayvanları ve yabani bitkileri evcilleştirmeye beraber yerleşik düzene geçiş, insanda doğadan üstün olduğu ve çevre üzerinde hâkimiyet sağlama duygusu uyandırır. Yerleşik hayata geçişi takip eden süreçte, bilim ve teknolojinin gelişmesi, insanın beceri ve kapasitesinin artmasıyla koşut olarak, insanın çevre üzerindeki etki alanı da genişler.

Çevre- sistemin doğal bir ilişkisi olan insan doğa ilişkisi, insanoğlu yerleşik düzene geçtiği ve yapay çevresini oluşturmaya başladığından beri, doğa aleyhine sürekli bozulma göstermektedir (Ertürk, 2009: 1).

İnsanın kendini keşfetmesi olarak da tanımlanabilecek bu süreçte insan, kendini doğanın diğer unsurlarından ayırmaya başlar. Antik Yunan'da insanın kendini *düşünen hayvan* olarak tanımlaması buna bir örnektir (Keleş, 2009: 90). İnsan, çevresinde gördüğü hayvanlardan daha farklıdır ve artık bunun ayırındadır.

Hayvanların normal varlığı, onların içinde yaşadıkları ve kendilerini uydurdukları çağdaş koşullar içinde vardır – insanın normal varlığı da, insan dar anlamda hayvanlardan farklı duruma gelir gelmez, henüz yoktur ve ancak ilerdeki tarihsel gelişmeyle ortaya çıkabilir. İnsan, salt hayvansal durumdan kendini çıkarabilen tek hayvandır-onun normal durumu, onun bilincine uygundur, zorunlu olarak onun kendisi tarafından yaratılmıştır (Marks, Engels; 2002: 175- 176)

Bu bilinç durumu, insanın çevreyi dönüştürmesinin değilse bile tahrip edişinin başlangıcı ve aynı zamanda doğa egemenliğinin meşrulaştırılmasıdır. Çevrenin kontrolü ona aittir; ağaçlar, hayvanlar, toprak, kısaca çevresindeki her şey onun kullanımı için oradadır. White, insanın yaşadığı bu farkına varma durumunu, milattan öncesine ait takvim resimlerinde meydana gelen değişikliklere dikkat çekerek anlatmaktadır.

Aynı sömürücü tavır M.Ö. 830 yılından biraz önceleri Batılılar tarafından resimlendirilen bir takvimde de görülmektedir. Daha eski takvimlerde aylar eylemsiz kişileştirmelerle, durağan portrelerle gösterilirdi. Ortaçağın tarzını genel olarak belirleyen Yeni Frenk tarzı takvimler ise oldukça farklıydı. Bu takvimlerde insanlar çift sürer, hasat yapar, ağaç keser, domuzları katlederken, yani etraflarındaki dünyayı bir anlamda zorlarlarken gösterilmekteydi. Artık tabiat ve

insan birbirinden ayrılmıştı ve insan bu ikilikte efendi, patron olan taraftı (White, 2003: 95).

Yerleşik yaşama geçişten sonra, nüfus artışının bir sonucu olarak hızlanan kentleşmeyle birlikte insan, çevre üzerinde kontrol ve hâkimiyet gücünü arttırır. Millattan önce başlayan tarıma dayalı yaşam, zamanla feodalizmi doğurur. Kilisenin veya dini otoritenin egemen olduğu bu yapıda, insanlar toprağa bağlıdır. Daha fazla gelir elde etmek için ormanlık alanlar açılır, bataklıklar kurutulur, yani doğal kaynaklar bir gelir kaynağı olarak algılanır (Ponting 2006: 62- 63).

İnsanın yerleşik tarım toplumuna geçişi, özellikle neolitik çağın sonunda kentlerin ortaya çıkışı, insanın çevresini denetlemesini ve ona biçim vermesini de önemli ölçüde belirginleştirmiştir. Bu dönemden başlayarak insanın bilgi ve teknik birikimi hızla artmış, bu gelişmeye koşut olarak insan doğayı her geçen gün daha fazla işleme, çevreyi daha fazla etkileme yolunu açmıştır (Keleş, 2009: 89).

O halde binlerce yıldır doğanın bir parçası olagelen insan, ateşi bulmak, aletler yapmak veya hayvanları ve bitkileri evcilleştirmek gibi aklının ürünü olan doğaya dair buluş ve keşifleriyle beraber, kendi yaşamını iyileştirmek amacıyla doğayı insan lehine ehliileştirmeye ve evcilleştirmeye başlamıştır. Bu süreçte yerleşik hayata geçiş büyük bir dönüm noktası olmuş, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle koşut olarak, insanın doğayı keşfetme ve onu anlama süreci de hızlanmıştır. Bu yeni farkındalık, doğanın bir parçası olmak durumundan sıyrılıp, insanın kendisini doğadan ayrı bir noktaya koyması sonucunu doğurmuştur. Binlerce yıldır süregelen doğayla uyum içinde varlığını sürdürme durumu, doğanın aleyhine olmak üzere bozulmaya başlamıştır.

Bir bakıma ilkel insan ile çevresi arasındaki uyum, insan kendisinin yeterince güçlü olduğu kanısına vardığı zaman, insan tarafından bozulmuştur (Keleş, 2009: 89).

1.1.2.2.2. Sanayileşme ve Kapitalizm: Doğal Kaynakların Sömürülmesi

14. yüzyıla gelindiğinde, feodal düzen içerisindeki tüccar sınıf bünyesinde biriken sermaye, ticari büyüme, şehirlerin gelişmesi, yeni toprakların kullanıma açılması gibi gelişmeleri beraberinde getirir (Huberman,1991: 54). Ancak burjuva sınıf, bünyesinde topladığı sermayeyi en verimli şekilde kullanmak ve arttırmak gayretindedir. Endüstri devrimi ile feodal toplumdaki kapitalist topluma geçişin tamamlanması bir rastlantı değildir. Kârı artırma, üretimin artmasına bağlıdır. Sanayileşme sürecinde kullanılmaya başlayan makineler üretim hızını arttırmış, sonuç olarak üretim öncekine oranla büyük oranda artmıştır. Üretim artışı, daha fazla kaynak kullanımını beraberinde getirir. Üretimin gerçekleşmesi için daha çok hammadde ve daha çok enerjiye ihtiyaç duyulmasının yanında, daha fazla ürünün satılması ticareti artırır. Ticareti sınırlayan ve tüccar sınıf üzerinde vergi külfeti oluşturan, dolayısıyla kapitalizmin ihtiyaçları ile örtüşmeyen, kutsal güce dayalı devlet otoritesi yerine ulus devletler inşa edilmiştir. Sınırları çizilmiş bir toprak parçası üzerinde, bireye ve yurttaşlığa dayalı bir otorite olarak ortaya çıkan ulus devletin önemi, kapitalizmin temellerini oluşturan Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği* isimli kitabında açıklıkla görülmektedir. Ulus devletler kendi sınırları içinde bulunan doğal kaynakları kullanma hakkına sahiptir. Bu hak her ne kadar bireylerin refahlarını artırma vaadiyle kullanılsa da, asıl amaç sermaye birikimini arttırmaktır. Ulus devletlerin sınırları içinde bulunan doğal kaynakların, üretim ve tüketimin artması sebebiyle yetersiz kalması, ticaret, teknoloji, çatışma ve savaş gibi araçların sıklıkla kullanılması sonucunu doğurmuştur. Ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması veya sömürgecilik, ulus devletlerin ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşmalarını mümkün kılan araçlardan bazılarıdır. Daha fazla doğal kaynağa ihtiyaç duyan ulus devletler arasındaki rekabet, kapitalizmin ayırt edici özelliklerindedir. Bu nedenle, kapitalizmin ilk aşamasında her ülkenin sahip olduğu verili koşullar (doğal kaynaklar), rekabet açısından önemli bir avantaj sağlamıştır. İlk avantajı yakalayan ulus devletler, bunu korumak için, yeni kaynaklar ele geçirme ve her durumda avantajlı konuma geçme çabasına girmiştir (Güzel, 2006: 17- 18; Özbudun, 2006: 44- 45; Ertürk, 2009: 144- 145).

Kapitalist güçler, üretimi arttırıp üretilen ürünler için yeni pazarlar arayıp buldular. Yeni pazarlara sürülen ürünleri üretmek için doğal kaynakları büyük bir oburlukla yağmaladılar. Daha fazla hammadde peşine düşen kapitalistler, tüm dünya coğrafyasına kollarını uzatarak ülkeleri işgal ettiler (Güzel, 2006: 16).

Sanayileşmeyle birlikte nüfusta ciddi bir artış yaşanmış, bu artış kentleşmeyi arttırırken yapay çevrenin giderek yayılması, ormanların ve diğer doğal ortamların tahrip edilmesi, bataklıkları kurutulması, daha çok nüfusu beslemek için daha çok tarım arazisi açılması, hayvanların yaşam alanlarının giderek daralması ve çeşitli insan ihtiyaçları doğrultusunda planlı biçimde öldürülmeleri gibi doğanın sömürülme sürecini hızla arttırmıştır. Artan nüfusun bir diğer sonucu olan tüketimin artması, sanayileşmeyi hızlandırmış ve bu durum çevreyi zorlayan zincirleme bir sorunsala dönüşmüştür (Ertürk, 2009: 49- 55; Ponting, 2000: 142- 170; Keleş, 2009: 93- 94).

Son yüz yıldaki doğal kaynak tüketimi ve yaratılan çevre kirliliği, tüm insanlık tarihidenden fazladır (Ponting, 2000: 142, Ertürk, 2009: 99, 104). 20. yüzyıla gelindiğinde, gerek insan faaliyetlerinin çevre üzerinde yarattığı zararların gözle görülür hale gelmesi, gerekse gelişen bilim ve teknoloji ile bu zararların daha derin bir şekilde incelenebilir olması sonucu insanlar, çevre sorunları üzerinde durmaya, sorunları tespit etmeye ve bilinçlenmeye başlamıştır. Ancak, sorunların ortaya konması, çevrenin tahribi alışkanlığını ortadan kaldırmamış, aksine, teknolojik gelişmeler sonucu oluşan küreselleşme ile birlikte doğanın sömürüsü artarak devam etmiş ve bu süreç yaşamı tehdit eder boyutlara ulaşmıştır (Keleş, 2009: 92).

1.1.2.3. Çevre Sorunlarının Kapsamı

Bugün, dünyanın içinde bulunduğu çevre sorunlarını üç başlık altında –hava kirliliği, su kirliliği ve toprak kirliliği– toplamak mümkündür. Hava kirliliği, *belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin, havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesi* olarak tanımlanır (Keleş, 2009: 160- 161). Hava kirliliği, insan etkinliklerinin sonucu, yapay kaynaklardan oluşabileceği gibi doğal kaynaklardan da oluşabilir. Ancak kirliliğin, etkileri

açısından, belirli bir yoğunluğun üzerinde, tehlike yaratabilecek boyutlara ulaşmasında doğal kaynaklar değil, yapay kaynaklar daha önemlidir (Ertürk, 2009: 127- 128).

Tüm canlılar için yaşamsal öneme sahip olan su, dünya yüzeyinin dörtte üçünü kapsar ve yeryüzünde bulunan yüzeysel suların %97'si tuzlu sudur. Uygarlığın gelişmesi ve insan nüfusundaki kontrolsüz artış sebebiyle, suyun doğal dolanımına yapılan müdahaleler artmıştır. Bu durum su kaynaklarının devamlılığını tehlikeli boyutlara sokmuştur. Su kirliliği, *su kaynaklarının kullanılmasını bozacak ölçüde, organik, inorganik, biyolojik ve radyoaktif maddelerin suya karışmasına* denir. Su kirliliğinin temel nedenleri tarımsal etkinlikler, sanayileşme ve yerleşim yerlerinin yarattığı kirliliktir. Su kirliliği, biyolojik çeşitliliği, bitki ve hayvan topluluklarıyla mikro organizmaları doğrudan, olumsuz şekilde etkiler (Keleş, 2009: 177- 178, 185).

Havada ortaya çıkan kirlenme ve toprak kirliliği suyun doğal dolanımı nedeniyle su kaynaklarını etkiler. Bu nedenle su kirliliği yalnızca kirleticilerin doğrudan suya bırakılmasıyla değil, dolaylı olarak, yani hidrolojik devreyle de oluşur (Keleş, 2009: 178)

Toprak, canlı türlerinin büyük bölümünün yaşam ortamı olan, insan içinse yaşam ortamı olmasının dışında tarım ve sanayi üretimi için vazgeçilmez değerdedir. Kapitalizmin gelişmesiyle, nüfusun, enerji ve madencilik vb. üretiminin ve sanayileşmenin artması, toprak üzerindeki yükü de artırmıştır. *İnsan etkinlikleri sonucunda toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulması* toprak kirliliği olarak tanımlanmaktadır. Toprağın kirlenmesi toprağın veriminin düşmesi, bitkilerin yaşamlarının olumsuz yönde etkilenmesi ve bazı bölgelerde erozyon oluşması gibi birçok olumsuz sonuç doğurur. Bunların dışında, hidrolojik döngüyle suların kirlenmesine de sebep olur (Keleş, 2009: 188- 189; Ertürk, 2009: 136).

Hava kirliliği, su kirliliği ve toprak kirliliği katı atıklar, kimyasal atıklar veya nükleer atıklar yoluyla ortaya çıkmaktadır. Kirlilik, tarım toplumlarının oluşmasıyla başlamış, sanayi devrimiyle had safhalara gelmiş, bugün ise küreselleşen dünyada,

yüzyıllardır yapılan yanlış uygulamaların sonuçları ortaya çıkmıştır. Dahası, doğanın bütünsellik ilkesi sonucu kirliliğin yarattığı hasarlarla sadece kirlüten değil, dünyadaki tüm canlılar, tüm ekosistem yüzleşmektedir (Ertürk, 2009: 27- 28). İnsanlık, küresel çevre sorunlarıyla ilk kez 1986 yılında Ozon tabakasındaki deliğin fark edilmesiyle yüzleşmiştir. Güneş ışınlarının zararlı etkilerini filtreleyerek dünyaya ulaşmasını engelleyen tabakanın hasar görmesi, yeryüzündeki tüm canlıların sağlığını etkilemektedir (Ertürk, 2009: 100- 101). İkinci büyük felaket olarak insanların karşısına çıkan küresel ısınma, ormanların ve bitki örtüsünün tahribi, düzensiz kentleşme ve kontrolsüz sanayileşmenin etkisiyle, sera gazlarının atmosferdeki oranının artmasıyla oluşan yapay iklim değişikliğidir. Küresel ısınmanın sonuçlarına ilişkin ortaya konan gelecek tahminleri, toplumlara korku vermektedir. Kutuplardaki buzulların erimesiyle deniz seviyesinin yükselmesi, bunun sonucunda su döngüsünün ve eko sistemin dengesinin bozulması, birçok hayvan türünün yok olması, dünyanın bazı bölgelerinde büyük kasırgaların ortaya çıkması, bazı bölgelerde ise çölleşmenin yaşanması, beklenen felaketler arasındadır (Özcan, Kaymak, 2011: 14- 15). Kontrolsüz nüfus artışı sebebiyle su ve besin kıtlığının yaşandığı günümüzde, küresel ısınmanın yaratacağı etkiyle birlikte su ve besin kıtlığının artarak devam etmesi tahmin edilmektedir (Ertürk, 2009: 103- 106, Ünder, 1996: 91- 92). Nüfus artışı ve sanayileşmenin sonucu enerji ihtiyacının giderek artması, insanlık ve çevre açısından bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Fosil yakıtların, yarattıkları kirlilik ve küresel ısınma gibi sorunlar bugün açıkça bilinmesine rağmen, kullanımları artarak devam etmektedir (Ertürk, 2009: 119- 124). Nükleer enerji santrallerinden kaynaklanan atıklar ve nükleer silah üretiminin yarattığı radyoaktif kirlilik, havaya, suya ve toprağa karışmakta, besin zinciri yoluyla da tüm canlılara geçmektedir. Canlılarda genetik bozukluklara ve ekosistemde ise dengenin bozulmasına yol açan radyoaktif kirlilik, bugün nükleer santrallerin kullanımının artarak devam etmesi sonucu önemini korumaktadır (Ertürk, 2009: 103). Tüm bu sorunlar, insan nüfusunun artışıyla birlikte ekosistemi tahrip etmekte, biyo-çeşitliliği her geçen gün azaltmakta, dünyayı yok etmektedir.

O halde, çevre sorunları özelinden incelendiğinde, kirleticiler, küresel boyutlu sonuçlarından söz etmek mümkündür. Ancak, sorunların kaynaklarını ve

boyutlarını tespit etmek, ne yazık ki çözmek için yeterli olmamaktadır. Kirliliği yaratan ekonomik sistem de küreselleşmiş, uluslar aşırı bir hal almıştır. Enerji ve su kaynaklarını ellerinde tutan uluslar aşırı dev şirketler, faaliyetlerine devam etmekte, alınması gereken ivedi önlemleri göz ardı etmekte, yasakları görmezden gelmektedir. Bu sebeple çevre sorunları, artan bilinçlenmeye rağmen çoğalarak devam etmektedir (Yıkılmaz: 189- 192).

Çevre konusunda bilinçlenen ve çevre sorunlarına çözüm arayan insanlar, bugün tüm kirleticilere karşı mücadele vermektedir. Çevreci hareketlerin bir kısmı, egemen güçler tarafından baskı altında tutulmakta, kapitalist dünya görüşünü benimsemektedir. Onlara göre *dinamik ve büyüyen ekonomiler, dinamik ekosistemler gibi beklenmeyen çevre sorunlarıyla baş etmede daha esnek* (Çalgüner, 2003: 19), temiz bir çevrede yaşamak temel bir insan hakkıdır, kaynakların sürdürülebilir kullanımı insanların başlıca sorumluluklarındandır. Bu bakış açısının bir uzantısı olarak yumuşak bir muhalefetin ötesine geçememektedir. Çöp toplama veya ağaçlandırma kampanyaları gibi yumuşak çözüm önerileriyle ortaya çıkan bu grup zararsız olmakla birlikte fark yaratacak bir yarar da yağlayamamakta, asıl sorunu teğet geçmektedir (Keleş, 2009: 259- 265). Öte yandan çevre sorunlarına sistemin sebep olduğunu düşünenler derin ekolojist veya radikal çevreciler olarak bilinir, doğa-merkezli bir yaklaşımla insan refahını temel amaç olarak gören düzeni eleştirir, ekosistemin gönenci ile her canlının yaşam hakkını savunurlar (Keleş, 2009: 260- 261).

... eğer sorunları birbiriyle karşılıklı bağlantı içinde görüyorsanız, o zaman bir ekolojist ya da bir yeşilsinizdir. Eğer yumaktan sadece tek bir ipliği çekip onu izole bir biçimde ele alıyorsanız o zaman da siz bir çevrecisiniz demektir... Çevrenin korunması ağaçlar ve yeşil alanlar için tasalanmak kadar ekonomik ve sosyal değerlerle ilgili şeyler yapmayı da gerektirir.” (Lambert’ten aktaran Şahin, 2003: 74)

Bununla birlikte, radikal çevrecilerin, kapitalist sisteme karşı verdikleri mücadele güçlüklerle doludur. Sisteme karşı verilen mücadelede hemen tüm aktörleri karşılarına alırlar. Çokuluslu şirketler, onları karşısına alamayan hükümetler, sisteme bağımlı veya bilinçsiz insanlar ve finansman yetersizliği, ekolojist hareketin

önündeki engellerden bazılarıdır. Geniş kitlelerin desteğini zorunlu kılan bu durum, eğitim sisteminin kapitalist düzenin elinde olması sonucu, ihtiyaç duyduğu desteği bulamaz.

Asıl mesele ise demokratlaştırılmış bir dünyanın kendi kendine yüklediği anlamlardan sağ çıkıp çıkamayacağı meselesidir. Muhtemelen de kendi aksiyomlarımızı yeniden gözden geçirmedikçe, bunların üzerine yeniden düşünmedikçe bunu gerçekleştiremeyeceğiz (White, 2003: 92)

Tüketim toplumunun tüketen çocuklarının çevreye karşı duyarsızlığı, geleceğe dair kaygıları daha da arttırmaktadır. Çevre sorunlarının her geçen gün arttığı 21. yüzyılda insan, kendi refahı için kendini ve yaşam alanını öldürürken, ne yapıldığından ziyade neden yapıldığı incelenmelidir. İnsanın kendini, insanlığı ve doğayı algılayışındaki yanlışların ortaya çıkarılması, sorunların çözümlerini de beraberinde getirebilecektir.

1.2. İnanç Sistemleri

1.2.1. Tarihsel Süreçte İnançın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Din toplumlar üzerinde ekonomik, hukuki, ahlaki, toplumsal vb. yönlerde önemli etkisi olan ve dünya çapında her kültürde bir takım farklılıklarla beraber gözlenen bir olgudur. Dinin Yunancadaki anlamı korku ile karışık saygı iken, Latince “religio” kelimesi saygıyla karışık bir bağlılık duygusunu ifade eder. Arapçada dinin üç anlamı hüküm, gelenek ve adettir (Bulu, 2011: 1). Kültürden kültüre, geçmişten bugüne büyük farklılıklar taşıyan inanç sistemleri, pek çok düşünür ve bilim insanının çalışmalarına konu olmuştur. İnançın ortaya çıkışı, gelişimi ve toplumsal yapı içinde şekillenmesi üzerine gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar felsefe, sosyoloji, tarih gibi bilim dallarının inceleme konusu olmanın yanında disiplinler arası bir nitelik de kazanmıştır. Tarih, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi bilim dallarına mensup bilim insanları din üzerine çalışmalarda bulunmuş, bunun sonucunda dinler tarihi, din psikolojisi, din sosyolojisi, din antropolojisi gibi alt bilim

dalları ortaya çıkmıştır. Her bilim dalı dine kendi perspektifinden bakmakta, kendine özgü metotlarıyla değerlendirmektedir. Örneğin dinler tarihi *dinleri yer ve zaman göstererek incele(yen)...tarih ve filoloji metotlarını kullanarak dinleri doğuş ve gelişmesinden inanç, ibadet, ahlak vb. konularına kadar, tarihi seyir içinde inceleyen bilimdir* (Tümer, Küçük, 1997: 10-11). Diğer yandan din psikolojisi, dinin ne olduğu veya ne olması gerektiği üzerinde değil, psikolojinin konusu olan insan için ne ifade ettiği ve ona nasıl bir yarar sağladığı üzerinde durmaktadır (Ayten, 2010: 11-14). Din sosyolojisi, *dini inançlar, pratikler ve davranışlar ile toplumsal etken ve kurumlar arasındaki ilişkileri, dinin toplum hayatındaki yeri ve fonksiyonları, öteki toplumsal kurum ve oluşumlar üzerindeki etkileri; bilimsel, teknolojik, kültürel, ekonomik vs. değişimlerin dini inançlar üzerindeki tesirleri vb. konular üzerinde çalışır*. Bu alanda çalışan bilim-insanlarına göre dinin, ortaya çıktığı toplumdaki ayrıştırılarak incelenmesi mümkün değildir (Günay, 2003: 49-50). Din antropolojisi ise, insanın yeryüzüne gelmesinden bugüne kadarki gelişmesini inceleyen bir bilim olan antropoloji perspektifinde, dinin gelişimini insanın gelişimiyle paralel şekilde incelendiği bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır (Morris, 2004: 9-14). Tüm bu bilim dallarından çeşitli bilim insanları, inanç sistemlerinin ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Konuyu genel bir bakış açısıyla değerlendirebilmek amacıyla, bu konudaki belli başlı görüşlere yer verilecektir.

Evrensel diyalektik yasalarını¹⁰ ortaya koyan Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770- 1831), tarihsel diyalektik ilkesini inanç sistemlerinin gelişimine uyarlamıştır. O, insanın gerçeği gelenekten, gerçekliği de mitolojiden ayırabilecek zekâyâ sahip olduğunu düşünmekte ve dini beşerin bir yansıması olarak görmektedir (Hançerlioğlu, 1985: 225, Aydın, 2010: 359-360). Hegel'e göre tarih, dinin gelişiminden ibaret olan, ussal ve diyalektik bir süreçtir. Araştırılacak olan

¹⁰ *Bir şey hiçbir zaman kendisiyle özdeş değildir, çünkü her an ve sürekli olarak değişmektedir, bundan ötürü de bir şey her zaman başka bir şeydir ve kendisiyle çelişme halindedir, bir şey aynı zamanda hem kendisi, hem de başkası'dır ve bir üçüncü olanak içindedir. Hegel'e göre her çeşit yaşamın, eşdeyşe her çeşit devimin (hareket) kaynağı çelişme ve bundan ötürü gelişmedir. Bu demektir ki insan düşüncesi soyut bir kavram ortaya koyar, sonra da buna karşıt bir kavram ileri sürerek düşüncesini devindirir, düşünce bu karşıt kavramların her birini üstün bir biresimde (sentez) gerçekleştirerek gelişir ve üçüncü bir düşünme evresinde kendi birliğine kavuşur, böylece biresimden biresime yükselerek soyuttan somuta ilerler* (Hançerlioğlu, 1985: 225).

gerçek ancak tarihin akışı içerisinde anlamlıdır. Dini de evrimsel bir görünüm sergileyen genel bir olgu olarak görür. Belli bir zamanda, belirli kişi veya zümrelerin, tüm doğal yasaların ve gerçeklerin bilgisine sahip olması varsayımına karşı çıkar. Ona göre dini incelerken, tarihsel gelişiminden bağımsız şekilde değerlendirmek, dinsel gerçeklerin anlaşılmasına sebep olacaktır (Morris, 2004: 20-34).

Hegel'e göre dinsel bilinç tarihsel süreçte üç ana evreyi kapsamaktadır. Bunlardan ilki, Hegel'in doğa dini olarak tanımladığı, tin ile doğanın bütünleşik halde bulunduğu evredir. Ona göre bu evrede büyü, dinin en dolaysız biçimidir. Çin dinleri¹¹, Hinduizm¹² ve Buddhizm'i doğa dinlerinin daha gelişmiş biçimleri olarak görür, bunları panteistik ve kozmolojik yönlerine işaret ederek töz dinleri olarak betimler. Suriyelilerin¹³, Perslerin¹⁴ ve Mısırlıların¹⁵ dinleri için ise, doğa dini

¹¹ **Çin Dinleri:** Kinizm (Sinizm), Konfüçyanizm, Taoizm ve Budizmdir (Challaye, 1998: 80).

¹² **Hinduizm:** Kutsal kitapları Veda, Brahman, Upanişatlar, Purana, Mahabharata ve Ramayana olan Hint dini. Milattan sonra ortaya çıkan Hinduizm, canlı ve cansız tüm varlıklarda ruh olduğunu kabul etmesi sebebiyle animizme benzemektedir ancak kutsal kitaplara olan bağlılık, kişileştirilmiş tanrılar gibi özellikleri nedeniyle tek tanrılı dinlerden de etkiler taşır. Hinduizm'de Brahma, Şiva ve Vişnu başta olmak üzere bir çok ilah vardır. Tanrıların yanında inek, maymun ve yılan gibi mukaddes hayvanlar vardır. Bir ineği öldürmeyle Brahman'ı öldürmek eşit derecede günah sayılmaktadır (Selimoğlu, 2009: 66- 69). Ayrıntılı bilgi için bkz Aydın, 2010: 57- 99).

¹³ **Suriyelilerin Dini:** (veya Mezopotamya dinleri) Bugünkü Suriye topraklarında varlık gösteren ilkel dinler Sümerlerin dini, Asur- Babilonyanın dinidir. Batı Asya dinlerinden olan Sümerlilerin dini, daha sonra onların yerine geçmiş olan Asurluların, izleyen dönemlerde onların mirasına konan Hititler, Frikyalılar ve Fenikelilerin dinlerine karışmıştır. M.Ö. 4 ila 3 binler arasında Sümer medeniyeti önemli bir nüfuzla sahiptir (Challaye, 1998:109- 120). *Sümer dini çoktanrılı bir dindi. Dünyada, evrende, doğada görülen, hissedilen her nesnenin bir Tanrısı vardı Tanrılar insan görünümünde, fakat insanüstü güçleri olan ölümsüz varlıklardı... Tanrılar yalnız evrende değil, insanların yaşamına da girerler. Örneğin, yorulmak bilmeden gezen Güneş Tanrısı Utu her şeyi görür, adaleti korur, insanlara yardım eder, ciğer falı bakanların piridir. Bilgelik ve Su Tanrısı Enki insanların ve sihirbazların koruyucusudur. Venüs yıldızını simgeleyen Tanrıça İnanna aşıkların ve savaşçıların koruyucusudur* (Çığ, 2010: 15). Ayrıca semavi dinler ile Sümer dini arasında yakın bir ilişki olduğuna ilişkin bulgular ortaya çıkmaktadır, ayrıntılı bilgi için bkz. Çığ, 2010: 9- 33; Çığ, 2009:11- 43). M.Ö. üç bin ila iki binler arasında tamamlanan fetih süreciyle Babil Devleti, Sümerlerin yerini almıştır. Babil Devlerinin kuzeyinde ise Asurlular yerleşmiş, bu iki uygarlık dönem dönem birbirlerinin egemenliği altına girmişler, bu durumun sonucu bir Asur- Babilonya Uygarlığının oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan siyasi anlamda öne çıkan medeniyetin Tanrı'sının bölgedeki nüfuzu artmaktaydı. Örneğin Babil'in büyük Tanrısı Marduk, Babil Devletinin güçlenmesiyle birlikte bölgenin en büyük Tanrısı olmuştur (Selimoğlu, 2009: 38- 39; Challaye; 1998: 111- 112).

¹⁴ **Pers (İran) dinleri:** Mazdeizm, Zerdüştlük, Parsilik, Mithraizm, Manilik

¹⁵ **Eski Mısır Dini,** M.Ö. 3000- M.S. 400 yıllar arasında görülen, önemli ölçüde totemizm özelliklerini taşıyan bir dindir. Her kabilenin kendisine has ilahları vardır ve bu ilahların vücutları hayvan ve insan karışımı bir görüntüye sahiptir. Eski Mısır'da yerel tanrılar kendi bölgelerinden sorumludur, o bölgenin özellikli hayvanıyla sembozile edilir ve bunlar ikinci derecede Tanrılar olup, büyük tanrı "Ra"nın emrinde bulunurlar. Büyük Tanrı veya Güneş Tanrısı Ra yaratıcı, adalet ve düzen kurucu bir güce sahiptir. Firavunlar döneminde ise Fravun aynı zamanda Tanrıdır ve ayinleri kendisi idare eder. Eski Mısır'da ölüye büyük saygı duyulur, ölümlerin sonraki hayata hazırlanmaları için mumyalanma işlemi gerçekleştirilirdi. İnanişaya göre ölen kimsenin ruhu, yer altında bulunan ölüm

evresinin son aşaması olarak, doğadan bağımsız gelişen bir tin kavramı taşıdıklarını, bu bağımsızlaşmanın da ilahilik kavramını doğurduğunu ifade eder. Tin kavramının doğadan bağımsızlaşması Hegel'i ikinci evreye taşımaktadır. Hegel'in ikinci evre olarak tanımladığı süreçte ilahilik kavramı tinsel bireysellik dinlerini ortaya çıkarır. Bu evrede artık din ile doğa özdeş değildir. Aksine tin bir özne, doğal dünyadan bağımsız kişisel bir Tanrı olarak kavranır. Hegel, Yahudilik, Yunan¹⁶ ve Roma¹⁷ dinlerini bu ikinci evreye dâhil olarak görmektedir. Tanrı yücedir, insanların ve doğanın sonlu dünyalarından aşkındır. Nihai gerçeklik Tanrı'dır ve sonlu dünyanın olumlanması yersizdir. Hegel'in tez- antitez- sentezden oluşan üçleme diyalektiğinin son basamağını temsil eden üçüncü evre yani sentez evresi mutlak dindir ve Hegel mutlak dini semavi dinlerden Hıristiyanlık olarak görür. Burada Tanrı hem aşkın hem de içkin olarak kavranır (Morris, 2004: 32-3, Wach, 1995: 38- 39).

Tanrısı Oziris tarafından yargılanır, günah ve sevaplarına göre ya eziyet görür veya göğe yükselirler. İlk tek Tanrı düşüncesi M.Ö. 1300lerde ortaya çıkmıştır ve bu tek tanrı Güneş Tanrısı Ra ile Tanrı Amon'un birliğinde güçlenen "Amon-Ra"dır. (Selimoğlu, 2009: 44-50).

¹⁶ **Eski Yunan Dini** hakkındaki kaynaklar Homeros'un İliada ve Odyssea adlı yapıtları, Hesiodos'un şiirleri ile eski Yunan yerleşkelerinde yapılan kazılarda bulunan belgelere dayanmaktadır. Yunanistan'ın dinine ilişkin kutsal bir kitap bulunmamaktadır. Yunan dini totemizm'in izlerini taşımaktadır, birçok klan hayvan isimleri taşımakta, Yunan tanrıları sık sık hayvan kılığına bürünmektedir. Yunan dininde animizmin etkileri de gözlenmektedir; doğa ruhlarla doludur ve bunlar insan veya hayvan figürleriyle düşünülür. Animizmin etkisiyle büyücülük ve sihirbazlık önemli yer tutar. Tanrıçalar tanrılardan önce ortaya çıkmışlardır. Olympos tanrılarının anası toprak ana Gaia'dır ve aynı zamanda hayvanların, bitkilerin ve insanların da anasıdır. Artemis, Aphrodite, Demeter, Hera gibi tanrıçalar çiçekler, buğday, nar, mersin, gül, güzellik ve aşk tanrıçaları olarak bilinmektedir. Hint-Avrupalı göçebe savaşçıların ortaya çıkışları ile Kronos, Zeus, Moira, Poseidon, Apollon ve Hermes gibi tanrılar ortaya çıkmıştır. Bunlar ise gök, yıldızlar, deniz, kara ve insanlar üzerinde büyük gücesahip sayılmaktadır. Bu geçiş aynı zamanda anaerkil toplumdaki ataerkilliğe geçişi de göstermektedir. (Challaye, 1998: 156- 166, Borgeaud, 1999: 133-181).

¹⁷ **Eski Roma dini:** Eski Roma topraklarına yerleşme M.Ö. 2000ler ile M.Ö. 753 arasında gerçekleşmiş olup, o bölgenin yerli halkı olan Likürg'lerin yaşadıkları topraklara Golva'lılar, Venet'ler, İtalik'ler, Sabin'ler, Ombri'ler, Samnit'ler ve Etrüsk'ler yerleşerek karışık bir halk oluşturmuşlardır. Bu topraklardaki ilk inançlar bölgeye yerleşen kavimlerin animizm, totemizm ve natürizm gibi inançlarından örnekler taşımaktadır. İncir ağacı ve bakla gibi kutsal bitkilerin yanında, Samnit'lere klavuzluk eden kurt, Romus ve Romulus'u emrizen dişi kurt ilk inançların en bilinen örnekleridir. Roma animizmine göre insanın çevresinde çok sayıda ruh vardır, bu ruhlardan bazıları maddi nesnelere içinde yer alır, bazılarıysa evi koruyan (*Lar*) ruhlardır, yemeği koruyan (*Penus*) ruhlardır gibi belirli eylemlerle ilişkilendirilirdi. Ruhtar zaman içinde tanrı haline gelmeye başladılar; kadınları koruyan bütün ruhtar tanrıça Juno'da, sınır kapılarını koruyan ruhtar Janus'da, çok sayıda ocak tanrısı ise Vesta tanrısında toplanmıştır. Sonraları Roma'da Eski Yunan dininin etkileri görülmeye başlanır. Yunan tanrılarında Venüs, Afrodite, Zeus ve Jüpiter gibi bazı tanrılar Roma inancına aynen geçmiş, Yunan efsaneleri benimsenmiştir. M.Ö. 4. ve 3. yüzyıla gelindiğinde Doğu tapınımlarının etkileri belirlemeye başlamıştır. Kibele ve Attis kültü, Oziris, İzis, Separis kültü ile Suriye inanisinden gelen Güneş kültü bunlardan bazılarıdır. Yönetimce hoş karşılanmayan bu inançların karşısında ise hükümdarlara tapma inancı övülmekteydi (Challaye, 1998: 167- 174, Selimoğlu, 2009: 70).

Ekonomist ve filozof Karl Heinrich Marx (1818- 1883) ve filozof Friedrich Engels (1820- 1895) ise Hegel gibi inanç sistemlerinin diyalektik bir süreçle geliştiklerini düşünmektedir ancak onlar dinin ortaya çıkışını ve gelişimini toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıların değişimleriyle açıklamışlardır. Marx'a göre din, ... *ya kendini bulmamış ya da hâlihazırda tekrar kaybetmiş İnsan'ın öz-bilinci ve öz-duygusudur. Fakat insan dünyanın dışında bir yerde mevzilenmiş soyut bir varlık değildir. İnsan, İnsan'ın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum, tersine çevrilmiş bir dünya bilinci olan dini yaratır, çünkü onların kendileri tersine çevrilmiş bir dünyadır. Din, bu dünyanın genel kuramı, onun ansiklopedik özeti, halkın düzeyine indirgenmiş mantığı, onun coşkusu, ahlaki yaptırımı, tesellinin ve haklılaştırmanın evrensel temelidir...* (Aktaran Morris, 2004: 59-60). O halde Marx'a göre din, hayatla, insanla sosyo-ekonomik yapıyla o kadar iç içedir ki ancak, belirli tarihsel koşullardaki bir ideoloji olarak, sosyoekonomik yaşamla ilişkisi incelenerek anlaşılabilir. Din, sosyal koşullardan bağımsız, özerk bir kültürel olgu olarak ele alınamaz (Marx, Engels, 2008: 125-131, Morris, 2004: 73)

Marx ve Engels ilk tanrıların doğal güçlerin kişileştirilmesinden doğduklarını düşünür. Onlara göre dinler *insanların gündelik yaşamlarını kontrol eden güçlerin, onların zihinlerindeki düşsel yansımalarından başka bir şey değildir...* Tarihin başlangıçlarında, bu şekilde yansımaların ilk kaynakları doğa güçleriydi ki bunlar ilerleyen evrimin akışı içinde değişik halklar arasında çok farklı ve çeşitli kişileştirmelere uğradı. Fakat çok geçmeden doğa güçleriyle yan yana toplumsal güçler etkin olmaya başladı; insanın karşısında (doğal olanlarla) eşit ölçüde yabancı ve önceleri yine eşit ölçüde açıklanamaz olarak çıkan güçler. ...Yine evrimin daha ileri bir aşamasında sayısız tanrıların tüm doğal ve toplumsal nitelikleri, soyut insanın yansımalarından başka bir şey olmayan her şeye kadir bir tek tanrıya aktarıldı. Bu, tektanrıcılığın kökeniydi (aktaran Morris, 2004: 79-80). Engels ise, dinsel olguları toplumsal sınıf yapılarıyla ilişkilendirir. Ona göre din, yönetici sınıfın çıkarına hizmet etmektedir. Ancak, aynı zamanda farklı sınıfların çıkarlarının ifade edilmesini de sağlayabilir (Morris, 2004: 84).

Marx ve Engels gibi dini evrimsel bir perspektifle ele alan ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde açıklayan sosyolog ve ekonomi politik uzmanı Max Weber (1864- 1920) için ussallaşma kavramı anahtar bir rol oynar. Onu, Marx ve Engels'den ayıran, toplumsal süreçte sadece ekonominin değil, ussallaşma kavramı veya toplumsal birleştiricilik gibi diğer bazı olguların da dinin ortaya çıkışı ve gelişim sürecine katıldığını öne sürmesidir. Ona göre evrimsel süreç, dinsel düşünce ve kavramların artan sistematizasyonu ve ussallaşmanın artması yoluyla, dindeki ayıncılığın ve büyüsel unsurların azalması ile gerçekleşmektedir (Morris, 2004: 115). Toplumsal yapının değişiminde düşünce ve inançların önemini vurgular ve dini toplumsal değişimin bir ögesi olarak alır. Weber'e göre toplumsal yapı içindeki bireyler ızdırabın ve kederin bir açıklamasını veya meşrulaştırmasını ararlar. Farklı kültürlerde, farklı dinlerde bu açıklamalar değişik şekillerde ortaya çıkmıştır (Thompson, 2004: 17-19).

Weber'e göre doğaüstüne ilişkin inanç evrenseldir ve toplumların tüm erken biçimlerinde bulunur. Ona göre dinin ilksel biçimleri gündelik ve dünyevi sorunlara odaklanmıştır. O halde dinsel ve büyüsel davranışların amaçları esas olarak ekonomik olduğu için, dinsel ya da büyüsel davranış ya da düşünce, gündelik yaşamın sürdürülmesi amacıyla yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Dinin varoluşunda toplumsal bir işlev arayan Weber, ilksel dinlerin hane veya klan gibi toplulukların üyelerini birleştiren bir güç olduğunu düşünmektedir. Yunan polis örgütlenmesi, merkezileşmemiş patrimonial devletler ile Mısır ve Çin gibi erken teokratik devletleri, dinin birleştiriciliğinden yararlanan örnekler olarak göstermektedir. Ona göre, büyük imparatorlukların gelişimi ile düzeni muhafaza için kanun yapma ihtiyacı, dinin gelişmesine sebep olmuştur. Bu gelişme, insanlarla doğaüstü âlem arasında ikili bir ilişkinin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Büyücüler yerine devletin din görevlileri olan rahiplerin ortaya çıkması gibi, büyüsel ritüeller yok olmamakla beraber azalır, büyüsel olmayan motifler ortaya çıkar (Morris, 2004: 116-118).

Weber'e göre dinin ussallaşması sürecinde peygamberler anahtar bir işleve sahiptir. Peygamber, Şamanın¹⁸ tersine kesin bir vahiy tebliğ eder ancak bunun karşılığında bir şey almaz. Ancak yine de peygamber ve şaman/büyücü arasında benzerlikler tamamen kaybolmaz. Örneğin peygamberler de sıklıkla kâhinlik yapar, büyüsel çıkarımlar ve tavsiyelerde bulunur. Weber, peygamberleri iki sınıfa ayırır. Bunlardan ilki, Lao-tzu¹⁹ ve Buddha²⁰ gibi kurtuluşun kişisel yaşantıyla sağlanacağını öneren peygamberlerdir. O, bu sınıftaki peygamberlerin Çin ve Hindistan'da kurulmuş panteistik ve kozmolojik türde dinsel sistemlerle ilişkili olduğunu düşünmektedir. İkinci sınıfta yer alan peygamberler ise Zerdüş²¹, Musa ve Muhammed'de olduğu gibi kişisel, aşkın ve etik bir Tanrı'nın aracısı olarak algılanan etik peygamberlerdir. Ona göre bu sınıftaki peygamberlerin Yakın doğuda ortaya çıkmaları, bölgede sulu tarımla beraber yoktan ürün almanın ortaya çıkmasının özgür, hareket eden, aşkın ve kişisel bir tanrı kavramını doğurmasıyla ilişkilidir (Morris, 2004: 120- 121).

Weber toplumu çatışan çıkar gruplarının yer aldığı bir arena olarak değerlendirmektedir. Ancak onun üzerinde durduğu sınıf ekonomi odaklı değildir, statü gruplarıdır. Statü grubunu, *sınıfa karşıt olarak ortak bir kültürü ya da bir yaşam*

¹⁸ **Şamanizm:** M.Ö. 25. yüzyılda Orta Asya'da Türk boylarının mensubu olduğu inanç. Bu inanca göre dünya iyi ve kötü ruhlardan oluşmaktadır ve dini ayin ve törenlerden sorumlu olan Şamanlar kötü ruhları kovar, iyi ruhları çağırırlar. Dünya gök, yer ve yer- altı olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır. İyi ruhlar gökte, Gök Tanrı(lar) ile birliktedir. Yeryüzünde kutsal ataların ruhlarının, yer-altında ise kötü ruhların bulunduğu inanılmaktadır. (Selimoğlu: 2009: 81, Tümer, Küçük, 1997: 50)

¹⁹ **Lao- Tzu,** Taoizmin kurucusudur. Lao- Tse olarak da bilinir, M.Ö. 604'de Çin'de doğduğu ve 160-200 yıl yaşadığı rivayet edilir. Lao- Tzu görüşlerini Tao- Te Ching adlı seksenbir bölümden oluşan ve ahlaki, politik, sosyal ve metafizik konular üzerinde duran kitabına aktarmıştır. Bu dinin temel doktrini "Tao" dur ve "Hakikatin yolu" anlamına gelmektedir. Taoizm'de tabiat inancı vardır, mutluluğu yakalamanın yolunun, tabiat yasalarına uyma olduğuna inanılır.(Cilacı, 1995: 162-163, Selimoğlu, 2009: 31-34).

²⁰ **Budizm:** M.Ö. 567'de, Brahmanizm'e karşı Hindistan'da Siddharta tarafından kurulan din. Siddharta'ya daha sonra farkında olan anlamına gelen Buda denilmiştir. Budizm, hayattaki acıların kaynağının neler olduğunun anlaşılabilmesi ve bu acıların kişinin manevi aydınlanması yoluyla giderilmesi üzerinedir. Budizm insanlık tarihinde tektanrıcılık inancına geçişin bir başlangıcı olarak görülür (Selimoğlu, 2009: 87; Arvon, Budacılık: 43-57).

²¹ **Zerdüş Dini (Mandeizm);** Eski İran'da manevi bir kişiliği olan ve Mandeizm dininin kurucusu olan Zerdüş'tin M.Ö. 660 yıllarında yaşadığı düşünülmektedir. İnanışa göre Zerdüş İsa gibi babasız ve bakire bir anneden dünyaya gelmiştir. Tanrı Azura-Mazda'dan gelen vahiyle birlikte peygamber olmuştur. Mandeizm'in kutsal kitabı Zend- Avesta'dır. Zerdüş'e göre dindarlık ibadetle değil, çalışmayla gerçekleşir. Mandeizm'de iyilik ve kötülük tanrıları vardır ve bu tanrılar her zaman karşı karşıya gelmektedirler. Zerdüş dininde ahiret, cennet ve cehennem inancı bulunmaktadır. Zerdüş dinindeki ruhun ölümsüzlüğü, ölümden sonra diriliş, tanrı- şeytan ikiliği gibi olguların, Musevilik başta olmak üzere semavi dinleri etkilediği düşünülmektedir (Selimoğlu, 2009: 78)

stilini, bir mesleği veya geçim biçimini ve kendine özgü bir prestij kurumunu paylaşan bireyler grubu olarak tanımlar. Ona göre her kültürde özel statü grupları bulunmaktadır ve bunlar dinin taşıyıcılığı konusunda özel öneme sahiptir. Weber, dinin taşıyıcılığını ve propagandasını yapan özel statü gruplarını; Konfüçyüs 'çülükte dünyayı organize eden bürokrat; Hinduizm'de dünyayı organize eden büyücü; İslam'da dünyayı fethetmek isteyen savaşçı; Yahudilikte oradan oraya dolaşan tüccar ve Hıristiyanlıkta gezginci zanaatkâr olarak görmektedir (aktaran Morris, 2004: 131).

Ona göre köylü sınıfın doğayla çok yakın bir ilişki içinde olması, animizme²² ve büyüye eğilimli olmalarına ve dinin ussallaşma sürecine çok az bir yönelim içinde olmalarına sebep olmaktadır. Ancak köleşme veya proleterleşme gibi büyük bir sosyo-ekonomik değişim onların ilkel inanç biçimlerinden kopmalarını sağlayabilir. Bununla beraber, ezilmiş ya da ezilme tehdidi altında olan gruplar, bir iyileştirici peygambere ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple Weber, peygamberlerce bildirilen kurtuluş dinlerinin en az olanaklı toplumsal sınıflar arasında geliştiğine değinmektedir. Öte yandan yönetici veya mülk sahibi sınıflar dini bir iyileştiriciye ihtiyaç duymazlar. Benzer şekilde soylular, toprak sahipleri ile askeri aristokratlar dindarlığa karşı genel bir nefret geliştirmişlerdir. Ancak din, toplumsal ve ekonomik açıdan güçlü sınıflara mensup kişiler için, dünya üzerindeki avantajlı durumlarını meşrulaştırma işlevi görmektedir (Morris, 2004: 124-126).

Max Müller, Herbert Spencer, Edward Taylor, Sir James Frazer ve Robertson Smith ondokuzuncu yüzyılda dinin antropolojik açıdan açıklanması üzerine değerli çalışmalar gerçekleştirmişler, dini inanç ve pratikleri temel düzeyde anlamayı hedeflemişlerdir. Bu çalışmalarda kabile dinlerinin bilimsel metoda uygun olarak araştırılması gerektiğini savunmuşlar, dini inanç ve pratiklerin analizi için özel metodolojik yöntemler ileri sürmüşlerdir (Coşkun, 2005: 122, Wunn, 2003: 388).

²² **Animizm** (Ruhçuluk), doğadaki canlı ve cansız bütün varlıklarda bir ruhun bulunduğu fikrine dayanır. Ruh, bedene (genellikle böbrek yağlarından) sıkıca bağlı olduğuna inanılır. Bazı durumlardan bedenden kısa süreliğine (rüya, baygınlık gibi) veya sonsuza dek (ölüm) ayrılır. Bu inanç ölümden sonra hayat inancının da kökenini oluşturmaktadır. Animizm düşüncesinde doğaya tapınma ve büyü önemli yer tutar (Selimoğlu, 2009: 19, Challaye, 24- 32).

Müller'e göre din, kavranılamayanı kavrama, anlatılamayanı anlatma çabasıdır. Duyulardan ve akıldan bağımsız olarak, insanın sonsuzu anlamasına yarayan ruhun bir yetisidir (Challaye, 1998: 213). Müller, tanrısal olana inancın evrensel olduğunu ve dil ile birlikte etnik kimliğin temelini oluşturduğunu düşünür. İlk dinlerden tek tanrılı dinlere kadar tüm dinlerin özünde hakikatin bulunduğunu ifade eder. Ona göre din tüm insanlık için ortaktır, en çocuksu inanışlarda bile sonsuzun mükemmelliği olarak ifade ettiği özün bulunduğunu öne sürer. İlk dinlerin ortaya çıkışını doğaya; ateş, su, yağmur ve fırtına gibi olgulara, güneşe ve aya karşı geliştirilen şaşkınlık ve kuşku duygusuna bağlamaktadır. Ona göre ilk tanrılar, bu olguların kişileştirilmesinden doğmuştur. Bu sebeple Müller'e göre ilk inanç, doğa güçlerine veya doğa varlıklarına tapınma olan doğacılıktır²³ (Selimoğlu, 2009: 27-28, Morris, 2004: 152-154). Ona göre dinin temeli deneyime dayalıdır ve varlığını bu deneyimden kazanmaktadır. *Din, bilincimizin meşru bir ögesi olma niteliği ile elde ettiği yeri koruyabilmek için, bütün öteki türden bilgilerimiz gibi, duyularla algılanabilir bir deneyimle başlar... İnsanlar dünyaya ilk baktıklarında, hiçbir şey onlara doğadan daha az doğal görünmemiştir. Onlar için doğa büyük şaşırta, büyük korkuydu; sürekli bir tansık (mucize) ve sürekli bir olağanüstülük idi. Ancak sonraları bunlardaki durağanlık, değişmezlik ve düzenli aralıklarla yinelenişlerin bulgulanması üzerinedir ki, bu tansığın kimi yanları doğal sayılmaya başlandı: yani önceden kestirilebilir, olağan ve anlaşılabilir oldukları kabul edildi. İşte dinsel düşünüşün ve dinsel söylemin ilk ortaya çıkışını sağlayan şeyler, şaşkınlık ve korku duygularına açık bu engin alan, şu tansık, şu olağanüstülük, bilinen şeylerin karşısında duran şu sınırsız bilinmezliktir. Ateşle insanın ilk karşılaşmasını örnek olarak veren Müller, insanın sonsuz ve sınırsız doğa karşısındaki duygu yoğunluğunu, dinin ortaya çıkışının nedeni olarak ortaya koyar (Müller'den aktaran Durkheim, 2010: 113-5).*

Taylor kültürü, insanın kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, gelenek görenek ve benzeri yetenek ve alışkanlıklar olarak tanımlar. Ona göre kültürel evrim üç aşamadan oluşmaktadır. Vahşet veya avcı- toplayıcı aşama; bitki ve hayvan

²³ **Doğacılık** (Natürizm): Doğaya tapınılan, doğayı oluşturan öğelerin tanrılaştırıldığı inançtır. Ayrıntılı bilgi için bkzn Durkheim, 2010: 111-132.

evcilleştirilen dönem olan barbarlık aşaması ve yazının icadıyla başlayan uygarlık aşaması. Taylor'a göre de dinin kaynağı ruhlara inançtır (animizm) ve tüm dinlerin temelinde de bu inanç yatmaktadır. Bunun nedenini ise Taylor, ilkel insanların canlı beden ile ölü beden arasındaki farkı bulma çabası olarak değerlendirir. Benzer durumları hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklarda da meydana geldiğinin farkına varılması, doğal olay ve olguların tinsel varlıklar yoluyla açıklanmasına sebep olmuştur. Bu çok tanrılı inanç zamanla, tüm tanrıların tek bir tanrıya birleştirilmesiyle tektanrıcılık inancını doğurmuştur (James, 1961: 498, Morris, 2004: 162-164).

Spencer ise, bütün organik, inorganik ve toplumsal dünya için geçerli olan ilerlemenin yasasının, türdeş olandan çeşitli olana doğru bir dönüşüm olduğu düşüncesindedir. O, doğaüstü inançların doğuşunu ruh kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Ona göre ölüm ve rüya gibi olguların gözlenmesi, tarih öncesi insanların beden ile ruh arasında bir ikilik/ ayırımın varlığını kurgulamalarına sebep olmuştur. Taylor gibi Spencer da bu şekilde ortaya çıkan ölümlerin ruhlarına olan inancın en eski doğaüstü inançların temelini oluşturduğunu düşünmektedir. Spencer, ruh inancının rüyadan doğduğunu, ilk insanların rüya görürken ruhun bedenden ayrılarak rüyada görülen yerlere gittiğine inandıklarını düşünür. Ölüm durumunda ise ruh bedenden sonsuza kadar ayrılır (Selimoğlu, 19-20). Ona göre ölü ruhlar düşüncesi sonraları, önemli ataların mezarlarına konulan adaklar ve yapılan ritüellerle beraber tanrı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. O halde atalara tapınma, her dinin kökenidir. Çoktanrıcılık, bilginin artışıyla birlikte tek tanrı inancına evrilmiştir. Toplumsal ihtiyaçların çeşitlileşmesi, tek tanrıcılık inancının kilise hiyerarşisi yönünde değişmesine ve farklı işlevler kazanmasına sebep olmuştur (Morris, 2004: 154-160).

Robertson Smith, Samilerin Dini adlı eserinde dinin en erken biçiminin hayvan ve bitkilere tapınmak olan totemizm²⁴ olduğunu öne sürer. Bu görüşü ise eski Arabistan'ın Semitik toplumlarında, her klanın kendini bir hayvan türüyle yakın ilişki içinde görmesine, bir akrabalık, atalık bağı tasavvur edildiğine dair

²⁴ **Totemizm** (Ongunculuk) Bir kabile veya klana mensup insanların kendilerini bazı kutsal yaratık veya nesnelere bağladıkları inançtır. (Challaye, 1998: 11-23) Ayrıntılı bilgi için bkz Eliade, 2009

gözlemlerine dayandırır. Smith, bir hayvan veya bitkinin tanrılaştırıldığını ve totemin somut olarak o hayvan veya bitkide temsil edildiğini düşünmektedir. Ona göre ilksel dinlerde ritüeller inançtan önce gelir. Dinin ortaya çıkışı, bir takım ritüel ve davranışlar kanalıyla toplumun korunması ve esenliğinin sağlanma çabasının sonucunda olmuştur (Morris, 2004: 170-185). Benzer şekilde Frazer dini, insanüstü güçleri yatıştırma ve dost edinme davranışı olarak tanımlar. Toplumun güvenliğinin ve devamının sağlanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Örneğin balık mevsiminde nehirlerde yeterli balık olmadığı durumlarda, büyücü bir balık tasviri yapıp onu suya atar veya kurak zamanlarda yağmur yağdırma görevini üstlenir (Frazer, 2004: 39, 51-59). Tapınma veya inancın gündelik hayatla sıkı bir ilişki içinde olduğunu ifade eden Frazer için coğrafi koşullar inancın hangi yönde gelişeceğini belirleyen önemli etkenlerden biridir. Örneğin Avrupa'da ağaca tapmanın, bölgenin geniş ormanlarla kaplı olması nedeniyle geliştiğini düşünmektedir (Frazer, 2004: 143).

Sosyolojinin kurucularından biri olarak düşünülen Emile Durkheim (1858-1917) de, antropolojik gelenekten gelen bilim adamları gibi dinin evrimsel bir süreç içinde görülmesi gerektiğini düşünmekle beraber, çalışmalarında önceliği din sosyolojisi üzerine geliştirmiştir. Ona göre evrimsel bir perspektiften bakıldığında, başlangıçta toplumsal olan her şey dinseldir. *İnsanoğlunun dünyayı ve kendi kendisini anlamak yolunda oluşturduğu ilk tasarım dizgelerinin dinsel kökenli olduğu uzun süreden beri bilinmektedir. Hiçbir din yoktur ki aynı zamanda hem bir evrenbilim hem de tanrı konusunda bir takım tasarımlar niteliğinde olmasın. Felsefe ve bilimlerin dinden doğmuş olması, dinin başlangıçta bilim ve felsefenin yerini tutmuş olmasından dolayıdır. Ama gereğince göz önünde bulundurulmayan nokta, dinin, önceden biçimlenmiş olan insan düşüncesini birtakım öğelerle zenginleştirmekle yetinmeyerek doğrudan doğruya kendisinin insan düşüncesini biçimlendirmeye katkıda bulunmuş olmasıdır. İnsanlar yalnız bilgilerinin özünün önemli bir bölümünü dine borçlu olmakla kalmazlar; bu bilgilerin düzenleniş ve işleniş biçimini de ondan almışlardır* (Durkheim, 2010: 31).

Durkheim dini kutsal nesneye olan inanç ve ona tapınma davranışlarından oluşan bir sistem olarak tanımlar. Ona göre kutsal nesne, toplumsal yapıdan

kaynaklanır, *kişiyi kendi benliği üzerine yükselten toplum, kutsal nesne duygusunun da doğmasına yol açar* (Challaye: 1998: 208-9). Dinin evrimsel gelişiminin psikolojik ve bireyselci yorumlanmasına karşı çıkar. Birey ve toplumu tam bir ikilik içerisinde görür ve olguları toplumsal perspektifle açıklama yoluna gider. Dinin bireyle değil, toplumla sıkı sıkıya bağlı bir olgu olduğunu ifade eder. Ona göre ilkel dinlerden gelişmiş dinlere kadar tüm dinler aynı ihtiyaçlara yanıt verir, aynı toplumsal rolleri oynar ve aynı nedenler sonucu ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla ilkel dinleri incelemek, dinsel yaşamın doğasını anlamada önemli bir araçtır (Morris, 2004: 177-186).

Smith gibi Durkheim de dinlerin temelini totemizm olduğunu düşünür ve *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* adlı eserinde çalışmalarını bu doğrultuda geliştirir. *Durkheim için totemizm, doğaya karşı ayinsel bir tutum içeren karmaşık inançlar ve ayinler bütünü ve insanlar ile doğanın tinsel bütünlüğün parçasını oluşturmasını ifade eden bir kozmolojidir. Totemizm'den ruh düşüncesinin ve dinsel nosyonların ortaya çıkışını ise, yine toteme bağlar. Ona göre ruh, totemik ilkenin bireyleşmiş halidir* (Morris, 2004: 192- 4). Her kabilenin veya oymağın sahip olduğu totem, o kabile üyelerinin atası olarak kabul edilir, kabile üyelerinin kişilikleri totem olan hayvan veya bitkinin kişiliklerine karışır. O halde ruh, her bireyde cisimleşmiş totemik özden başka bir şey değildir (Dukheim, 2010: 343-4).

Özetlemek gerekirse, inanç sistemleri üzerine geliştirilen çalışmalarda bilim insanları, inancın ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda birbirleriyle zaman zaman uzlaşan zaman zamansa çatışan düşünceler ileri sürerler. Kimi, inancın bireysel deneyimler yoluyla ortaya çıktığını düşünürken kimileri toplumdan ayrılamayacak bir unsur olarak görür. Bazı düşünürlerin ekonomik yapının dinin ortaya çıkış ve gelişimine sebep olduğu fikrine karşı diğer bazıları ussallaşma veya meşrulaştırma gibi olguların önemine değinir. Ancak, hemen her düşünür veya bilim insanının paylaştığı nokta, inanç sistemlerinin, farklı temellendirmelerle de olsa, sonunda tektanrıcılık inancını doğurduğu üzerinedir. Tek tanrıcılık inancının evrimsel aşamada en ileri, ussal, etik ve gelişmiş inançlar olarak tanımlamaktadırlar. Sonraki

bölümde, tektanrıcılık inancı üzerinde durulacak ve semavi dinlerin gelişimleri incelenecektir.

1.2.2. Semavi Dinler

1.2.2.1. Yahudilik İnancı

1.2.2.1.1. Yahudilik İnancının Tarihsel Gelişimi

Yahudilik, İbrahimogullarının yani İbrahim peygamber ve onun soyundan gelenlerin dinidir ve tek tanrılı semavi dinlerin ilkidir. Günümüzde dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış, yaklaşık onsekiz milyon Yahudi yaşamaktadır (Aydın, 2010: 253).

Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ta İsrailogullarının ortaya çıkışı, yaşadıkları zaferler, sürgünler ve savaşlar gibi başlarından geçen pek çok olay ayrıntılarıyla yer alır. Bu durum Tevrat'ı, İsrailogullarının tarihiyle ilgili önemli bir kaynak haline getirmektedir (Aydın, 2010: 256). Öte yandan Musa peygamberin hangi yıllar arasında yaşadığı ve Tevrat'ın ne zaman ve ne kadar süre boyunca kaleme alındığına ilişkin pek çok farklı görüş vardır ve bu konuda uzlaşa sağlanamamaktadır (Öksüz, 2006: 38- 39).

Tevrat'ın ilk kısmı olan Tekvin kitabı, Yahudilik inancından çok, Yahudi milletinin ataları veya patriyark olarak nitelendirilen İbrahim, oğlu İshak, İshak'ın büyük oğlu Yakup ve Yakup'un oniki oğlunun hikâyesi üzerine şekillenir. İnanişâ göre Yahudiler, Kenân²⁵ bölgesinde yerleşmiş bir Sami kabilesinden gelmektedir. İbrahim (Abram) kabile atası olarak kabul edilir ²⁶ (Kaynak, 2007: 189- 193).

²⁵ Yahudilerin kutsal toprak olarak tanımladıkları coğrafi bölge

²⁶ İbrahim, sadece Yahudilikde değil, Hristiyanlık ve Müslümanlık'ta da ata olarak kabul edilir. İbrahim'in ve soyunun hikayesi Tevrat'ın Tekvin kitabında Bap 12-50 kısmında yer alır. İncil'de İbrahim, Bap 7:1-20, Bap 4: 1-14 ve Bap 3: 7-12 kısmında yer alır. Muhammed Peygamber'in soyunun da, İbrahim'in Hacer'den olma oğlu İsmail'in soyundan geldiğine inanılır (Doğrul, 1958: 251- 252).

Tekvin Bap 11’de Nuh peygamberin soyundan geldiği anlatılan İbrahim, Rab’in emriyle Ur şehrinden Harran’a, oradan da Kenân diyarına göç eder (Tekvin 12- 13). İbrahim büyük bir milletin atası olacaktır ve Kenân toprakları, İbrahim’in soyuna vaat edilmiştir. İbrahim’inin oğlu İshak ve İshak’ın oğlu Yakup (İsrail olarak da adlandırılır) da bu topraklarda doğarlar ancak Yakup daha sonra kıtlık sebebiyle oniki oğluyla birlikte Mısır’a göç etmek zorunda kalır (Cohn- Sherbok, 2010: 11-13). İsrailoğulları Mısır’da Yakup’un oğlu Yusuf’un himayesinde bir dönem rahat koşullarda yaşarlar. Ancak, İsrailoğullarını köleleştiren ve nüfuslarını kısıtlama altına alan Firavun’un tahta geçişiyle beraber rahatsızlıklar başlar.

Her ne kadar İbrahim peygamber ve soyu Yahudiliğin atası olarak görülse de, Musa Yahudiliğin en önemli figürüdür ve bu sebeple Yahudilik Musevilik olarak da bilinir. Musa peygamberin önemi, Mısır’a yerleşen ancak zaman içinde toplumda kötü davranılan, köleleştirilen ve hor görülen İbrahimioğullarını Tanrı’nın yardımlarıyla Mısır’dan kurtarmasından alır. Musa yardımıyla Mısır’dan çıkan İsrailoğulları, çöllerde kırk yıl geçirirler. Tanrı’nın Sina dağında Musa peygamber ile konuşması ve ona on emri tabletler üzerinde iletmesi, bu 40 yıllık çöl yaşamı sürecinde gerçekleşir. Bu sebeple Musa peygamber, Yahudilikte kurtarıcı veya yasa koyucu olarak da anılır. Kırk yıllık sürgün döneminin ardından İsrailoğulları kutsal topraklara ulaşır ancak Musa peygamber Kenan diyarına ulaşmadan ölür (Aydın, 2010: 58- 60; Kaynak, 2007: 194- 202).

İbrahimioğullarının Kenan bölgesini ne zaman ele geçirildiği konusunda yeterli bilgi bulunmamakta, bazı araştırmacılar M.Ö. 13. yüzyılda gerçekleştiğini düşünürlerken bazıları M.Ö 15. yüzyıl dolaylarında olduğunu iddia ederler. Arkeologlara göre ise bu döneme ilişkin, Yeşu kitabında anlatılan büyük savaşlar ve zaferleri kanıtlayacak yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak, Tevrat’ta yer alan kitaplara göre Musa’dan sonra gelen Yeşu döneminde İbrahimioğulları kutsal toprakların büyük bölümünü ele geçirirler. Yeşu’yu izleyen dönemde, hâkimler olarak anılan yöneticilerin hükümdarlıkları sırasında, İbrahimioğullarının oniki sebt²⁷

²⁷ Tevrat’ta İbrahimioğulları’nın, Musa zamanında on iki gruba ayrıldığı ve bu gruplara sebt denildiği anlatılmaktadır.

bir araya getirilmeye çalışılır. M.Ö. 11. yüzyıla gelindiğinde, özellikle Filistinlilerin güçlü bir düşman ve İbrahimogulları için büyük bir tehdit olmaları sebebiyle güçlü bir devlet yapısına ihtiyaç duyulmuş ve krallık sistemi kurulmuştur. Bu dönemde krallık yapan Davut ve Süleyman Yahudilikte önemli figürler olarak görülmekte, kahramanlıkları Tevrat'ta ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır (Cohn- Sherbok, 2010: 35-38).

Ancak İsrail Krallığı, kral Süleyman'ın ardından taht kavgaları sebebiyle kuzey ve güney olarak ikiye bölünmüştür. Daha büyük olan kuzey krallığı M.Ö. 722'de Asurlular tarafından, güney krallığı ise M.Ö. 586 yıllarında Babil'liler tarafından yıkılmıştır. Babil'liler tarafından gerçekleştirilen yıkımda, Yahudi halkının büyük çoğunluğu sürgün edilmiştir. Asur'a sürülen on kabile, daha sonra *on kayıp kabile* efsanesine konu olacak şekilde asimile olarak yok olmuşlardır. Asimilasyona uğramayan İbrahimogullarının iki sebtî; Yehuda ve Bünyamin ise M.Ö. 538'de Pers'lerin bölgeyi işgali üzerine kutsal topraklara geri dönmüştür (Aydın, 1020: 262- 263).

Sürgünden dönüşün ardından yeniden yapılanma süreci yaşanmıştır. Tevrat'ta anlatılan Nehemya ve Ezra'nın yöneticilikleri sürecinde Yahudilik geleneklerine geri dönüşler yaşanır. Kavimler bir araya toplanmaya çalışılır, kutsal kitap yeniden toplanır ve Tanrı'nın emirleri halka okunur (Cohn- Sherbok, 2010: 51- 54).

...Ezra ve Nehemya toplumda güç ve otoritenin din adamlarının elinde bulunduğu yeni bir teokratik yapının kurulmasına yol açmıştır. Oluşan bu teokratik yapıda din adamları Tora'nın tüm emirlerinin en ince ayrıntısına kadar yerine getirilmesini şart koşmuştur (Aydın, 2010: 256).

M.Ö. 332'de Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu istilası üzerine Filistin bölgesi Yunan- Roma İmparatorluğunun etkisi altına girer. Bu dönemde Yahudi kültürü Helenistik kültürden etkilenmiş, Yahudilerin bazı gelenekleri yasaklanmıştır. Helenistik etkiye ve yasaklara karşı bir direniş gelişmiş, isyanlar ortaya çıkmış, kutsal kitabın çeşitli dillere çevirileri ile Yahudilik kültürü korunmaya çalışılmıştır.

Baskılara karşı M.S. 66 yılında Roma İmparatorluğuna karşı yapılan isyanın başarısızlıkla sonuçlanması baskıları arttırmış, Roma idaresi Kudüs'ü, kutsal mabet²⁸ de dâhil olmak üzere yerle bir etmiştir. Mabedin yıkılması Yahudi toplumu üzerinde büyük etki yaratmıştır. Aynı zamanda küçük bir Yahudi mezhebinin İsa Mesih'in kurtuluş öğretisi etrafında toplanmasıyla Hıristiyanlık inancının doğuşunun da gerçekleştiği bu dönemde yaşanan bozgun, İbrahimogullarını kutsal kitaba sıkı sıkıya bağlanmaya ve sözünden çıkmamayı kural bilen bir anlayışa sürüklemiştir. Rabbinik Yahudilik olarak bilinen bu dönem Aydınlanmaya kadar, yaklaşık 1700 yıl sürmüştür (Aydın, 2010: 264- 271; Kaynak, 2007: 187- 188).

Üzerlerindeki baskıya karşı gerçekleştirdikleri ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlanan Yahudiler zamanla dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmaya başlarlar. Dünyaya dağılan Yahudiler hor görülmuş, baskıya uğramışlardır. Hıristiyanlar onları İsa'yı çarmıha germekle, Tanrı'yı öldürmekle suçlamış, dinsel bağnazlıktan doğan antisemitizm²⁹, ekonomik nedenler ve ırkçılıkla güçlenmiştir (Challaye, 1998: 144-145).

Hıristiyanlığın 4. yüzyılda devlet dini olarak kabul edilmesi, uzun süren bir perişanlık döneminin başlangıcı oldu. Yahudilik, pagan kültürleriyle birlikte, dinsel hoşgörüsüzlük ile siyasal iktidarın baskıcı ittifakına kurban edildi. Hıristiyan yazınının başlangıcından itibaren, Yahudiliğe karşı Hıristiyan polemiği yapılmıştır. 4. yüzyılda bu sataşmalar, önemli bir sertlik ve saldırganlık göstermiş, zaman zaman da sinagogları yakmak, Yahudilere fiziksel saldırıda bulunmak biçiminde eyleme dökülmüştür... Hıristiyan vaazlarının saldırgan dili, yasalara çok erken bir dönemde girdi; yasalar, giderek daha açık bir biçimde ayırıcı ve cezalarında daha acımasız hale geldi (De Lange, 1987: 34)

Hıristiyan dini görüşünün yarattığı bu dışlayıcı ve baskıcı tutum, zaman zaman azalma veya çoğalmalarla yüzyıllarca sürmüştür. Ortaçağda büyük çoğunlukla Hıristiyan veya Müslüman yönetimler altında yaşayan Yahudiler, bu dönem boyunca zaman zaman Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden sürülmüş, kovulmuş, dışlanmış veya kıyımına uğramıştır (De Lange, 1987: 35- 37). İslam dünyasının Yahudilere karşı

²⁸ Kutsal mabedin kalıntıları bugün ağlama duvarı olarak bilinir (Aydın, 2020: 267)

²⁹ Yahudi düşmanlığı

tutumu ise, diğer gayrimüslimlere uygulananlardan farklı olmamıştır. Tanınan dini özgürlüğün yanında, özel vergilere tabi tutulmak ve farklı giysi zorunluluğu gibi sınırlayıcı kurallara tabi idiler (De Lange, 1987: 38).

Batı Avrupa'daki Yahudiler, 18. yüzyıla kadar büyük ölçüde Ortaçağ'da yaşadıkları şartlarda yaşamışlardır. Krallar ilahi yetkiye dayanarak hükmediyorlardı. Soylular ise özel ayrıcalıklara sahiptiler ve büyük ölçüde vergiden muaf tutuluyorlardı. Eğitim kurumlarının tamamına yakını kilisenin tekelinde idi. Ticaret ve zanaatkarlar ise yabancılara kapalıydı... Pek çok ülkede Yahudiler sınırlı özel alanlarda iskan ediliyorlar ve farklı kıyafetler giymek zorunda bırakılıyorlardı (Cohn- Sherbok, 2010: 123).

Aydınlanma dönemindeki düşünsel ve siyasal gelişmeler Yahudiliği de doğrudan etkilemiştir. Amerikan ve Fransız devrimleri, Yahudi toplumunda özgürleştirici etkide bulunmuş, Yahudiler toplum içinde, Hıristiyanlarla eşit koşullarda yaşama olanağına sahip olmuşlardır.

Avrupa akademilerinde 18. yüzyılda ortaya çıkan ve moderniteyi temsil eden Aydınlanma hareketinin bir sonucu olarak Avrupa ve Amerika Yahudileri dini ve kültürel dünyalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır...bu döneme kadar Batı dünyasında yaşayan Yahudiler genel olarak kültürel, mesleki ve eğitim kurumlarından dışlandıklarından onlar için tek seçenek ya Hıristiyan olmak ya da toplumdaki dışlanmaktı. Ancak modern dönemde Avrupa'nın siyasi ve entelektüel yaşamında meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak modern batı toplumunda Yahudiler için bir dizi imkan ve fırsatlar ortaya çıkmıştır. Bu özgürleşme sürecinde Yahudiler kendi kimliklerini koruyarak yani Yahudi kalarak avukat, öğretmen, mühendis gibi meslek gruplarında yer almaya, oy kullanma ve ulusal parlamentolarda üye olma hakkına kavuşmuşlardır. Özgürleşme süreciyle birlikte Yahudilerin Avrupa'da buldukları toplumlarla ve onların ulusal çıkarlarıyla özdeşleşmesi geleneksel Yahudi dini ve kültürel menfaatlerine ciddi zararlar vermiştir. Çünkü bu süreç geleneksel biçimiyle dini ve etnik unsurları bir arada barındıran Yahudiliği, Yahudi toplumunun varlık sebebi ve başlı başına kimliği olmaktan çıkarıp sıradan ve modern anlamıyla bir inanç sistemi ve Yahudi kimliğinin bireysel ve cüzi bir parçası konumuna getirmiştir (Aydın, 2010: 174- 175).

Bu dönemde Yahudi toplumu düşünsel yönden de etkilenmiş, Haskala olarak anılan Yahudi aydınlanması yaşanmış, en bilinenleri Spinoza olmak üzere pek çok düşünür ve bilim adamı tarafından Yahudilik rasyonel bir bakış açısıyla tekrar ele alınmıştır. Haskala hareketi Siyonizmin³⁰ doŐuŐunda etkili olan modern bir milliyetçi hareketin başlangıcı olarak görülmektedir (Cohn- Sherbok, 2010: 125- 127).

Yahudilerin bir araya toplanması ve ataları İbrahim'e vaat edilen Filistin topraklarında baŐımsız ve güvenilir bir Yahudi devletinin kurulmasını  ng ren Siyonizm 1800'lerde ortaya çıkmıştır. 1917 yılında Büyük Britanya Blafour bildirisiyle Filistin'in Yahudilerin ulusal yurdu olması kabul edilmiştir. II. Dünya savaşı sırasında Alman Nazi idaresi altında Yahudilere uygulanan sistematik soykırım sonucu Siyonizm hareketi ivme kazanmıştır. 1948 yılında, Amerika ve İngiltere'nin desteğiyle Filistin'de İsrail adında baŐımsız bir Yahudi devleti kurulmuştur (Challaye, 1998: 145, Aydın, 2010: 280- 281).

1.2.2.1.2. Eski Ahit- Tevrat

Yahudilik inancının temel kaynağı Tevrat veya diğer adıyla eski Ahit'tir. Eski Ahit'in ilk beş kitabını oluşturan Tekvin,  ıkıŐ, Levililer, Sayılar ve Tesniye kitaplarının tamamına Tora adı verilir. *Tekvin* adlı ilk kitabı olan **YaradılıŐta** evrenin, dünyanın, yer Őekillerinin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılışı bölümüyle başlar. Kendi suretiyle yarattığı Adem ile onun kaburga kemiğinden yarattığı Havva'nın cennetten kovuluŐu anlatılır. Daha sonra Tufan hikayesi ile Tufandan kurtulan Nuh ve Nuh'un soyu anlatılır (Tekvin 1-10). Aynı kitabın devam eden kısımlarında, Yahudiliğin atası olarak kabul edilen İbrahim ile onun soyundan gelen İŐhak, Yakup ve Yakup'un oniki oğlunun yaşam  yk leri, İsrail topraklarında yaŐayıŐlarının ardından Mısır'a yerleŐmeleri konu edilir. **Tevrat'ın çıkış** kitabı, Musa önderliğinde ve Rabbin gönderdiği bir takım mucizeler yardımıyla İsrailoğullarının Mısır'dan çıkıŐlarını konu almaktadır. **Levililer ve Sayılar** kitapları, Musa ve kardeşi Harun  nderliğinde, İsrailoğullarının  olde ve g  lerle geçirdikleri 40 yılı konu almaktadır. **Tesniye** isimli Tora'nın son kitabında Şeriat kuralları

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz (Cohn- Sherbok, 2010: 142- 147).

ayrıntılı şekilde anlatılır. **Yeşu** isimli altıncı kitapta, Musa'nın ölümünden sonra İsrail kabilesine yönetici olan Yeşu'un önderliğinde İsrail topraklarını ele geçirmek için gerçekleştirilen savaşlar anlatılmaktadır. Savaşlar tamamlanıp vaat edilen topraklar İsrailoğullarına geçtiği zaman, tüm topraklar Yeşu tarafından İsrailoğulları arasında bölüştürülür. **Hakimler** isimli yedinci kitapta, Yeşu'nun ölümünün ardından, İsraililerin inançlarından dönmeleri ve Rabbin her defasında onlara başka bir hakim göndererek İsrailileri diğer kavimlerin elinden kurtardığı bir dönem anlatılır. **Rut** isimli sekizinci kitapta ileriki kitaplarda anlatılan kral Davudun babasının babası olan Obed'in doğumunu anlatır. **Birinci Samuel** ve **İkinci Samuel** isimli kitaplarda, Samuel'in peygamberliği döneminde İsrail halkının kendilerine bir kral istemelerini konu eder. Samuel İsraililer için Rab'bin seçtiği Saul'u ve daha sonra Davud'u kral olarak atar. Saul ile Davud ve Davud ile oğlu Abşalom arasındaki iktidar mücadeleleri anlatılır. **Birinci Krallar** ve **İkinci Krallar** isimli kitaplarda, İsrail'in iki ayrı krallığa ayrılışı anlatılır. Kitap, Davud'dan sonra gelen, oğlu Süleyman'ın krallık dönemi ile başlar. Barış içinde geçen bu dönemde Süleyman Rab için ve Kral'ın oturması için iki büyük ev yaptırır. Ancak Süleyman'dan sonra oğlu Rehoboam, Süleyman'ın işlediği günah yüzünden tüm İsrail'in değil yalnızca Yahuda sıptının kralı olur. Bu iki kitapta, Yahuda sıptı ile İsrail'e gelen krallar³¹, Yahuda sıptı ile İsrail arasındaki savaş ve barış dönemleri ile başka memleketlerle yaptıkları savaş ve uzlaşmalar konu edilir. Ayrıca, Tanrı adamı İlya ve ondan sonra gelen Elişa'nın mucizeleri anlatılır. **Birinci Tarihler** ve **İkinci**

³¹ Yahuda sıptı:Süleyman'dan sonra oğlu Rehoboam, Süleyman'ın işlediği günah yüzünden tüm İsrailin değil yalnızca Yahuda sıptının kralı olur. Rehoboam'dan sonra oğlu Abiyam, ondan sonra oğlu Asa, ondan sonra oğlu Yehoşafat ve daha sonra onun oğlu Yehoram Yahuda sıptı üzerinde kral olurlar. Oniki yıl krallık ettikten sonra ölür ve yerine oğlu Ahab kral olur. Suriye ile yapılan savaş sırasında ölen Ahab'ın yerine oğlu Ahazya kral oldu. Daha sonra Yehoşafat. Oğlu Amatsya kral oldu. Oğlu Azarya kral oldu. Oğlu Yotam kral oldu. Oğlu Ahaz kral oldu. Oğlu Hizkiya kral oldu. Yerine oğlu Manasse geçti. Yerine oğlu Yoşiya kral oldu. Yerine oğlu Yehoahaz geçti. Yerine Yehoyakim geçti. Yerine oğlu Yehoyakin geçti. Yehokin sürüldü ve yerine amcası Tsedekiya (Mattanya) kral oldu. Allahın gazabı ile Yauda kendi toprağından sürüldü.

İsrail Kralları:Yahuda sıptı dışında İsrail'e Yeroboam kral olur. Ölümünden sonra oğlu Nadab İsrail'e krallık eder. Kral olduktan üç yıl sonra Nadab'a karşı isyan çıkaran Baaşa kral olur. Baaşa'nın ölümünden sonra oğlu Ela kral olur. Krallığının ikinci yılında Zimri onu öldürerek kral olur. Zimri'nin kralı öldürdüğü duyulunca halk isyan eder ve yerine Omri kral olur. Oğlu olmadığı için Yahuda sıptının kralı olan Yehoram İsrailin kralı olur. (Yoram)Yehu, sonra oğlu Yehoahaz, sonra oğlu Yoaş geçti.Sonra Yeroboam geçti. Sonra oğlu Zekerya kral oldu. Şallum Zekeryayı devirdi ve kral oldu. Menahem Şallumu devrip kral oldu. Yerine oğlu Pekahya geçti. Pekah, Pekahyayı devirdi ve kral oldu. Hoşea Pekahı devirdi ve kral oldu. İsrail, Allah yolundan ayrıldığı için Aşura sürülür.

Tarihler isimli kitaplarda Tevrat'ta geçen peygamber ve kralların soyları ve yaptıkları işlere yer verilmiştir. **Ezra** isimli onbeşinci kitapta Tanrı'nın Yerusalim'deki tapınağının yapımı anlatılır. **Nehemya** isimli onaltıncı kitapta Yerusalim ilinin yıkılması üzerine Kral'ın izniyle Nehemya'nın o bölgeye gidip halkla birlikte şehrin surlarını onarması konu edilir. **Ester** isimli onyedinci kitapta güzel bir Yahudi kızı olan Ester'in kral Ahaşveron'un kraliçesi olması ve Yahudi halkının katliamına engel olması anlatılır. **Eyub** isimli onsekizinci kitapta inancı tam olan Eyub'un Tanrı tarafından sınanması konu edilir. **Mezmurlar** isimli ondokuzuncu kitap Zebur olarak da bilinir ve Davud'un ilahilerinden oluşmaktadır. İlahilerde Tanrı'ya imandan çıkılmaması gerektiğine ve Tanrı'nın İsrailoğulları için yaptığı ve dünya üzerindeki işlerine yer verilir. **Süleymanın Meselleri** isimli yirminci kitapta, Davud'un oğlu Kral Süleymana ait özlü sözlere yer verilir. **Vaiz** isimli yirmibirinci kitapta Davud'un oğlu Vaiz'in dünyayı ve dünyadaki düzeni sorgulayan felsefi sözleri yer alır. **Neşideler Neşidesi** isimli yirmiikinci kitap Süleyman'ın sevgililerine yazdığı şiirlerden oluşmaktadır. **İşaya** isimli yirmiüçüncü kitapta iman yolundan sapan Yahuda ve Yerusalim sıptlarına inançlı olmalarını öğütleyen sözleri yer almaktadır. Tevrat'ın **Yeremya** isimli yirmidördüncü kitabında Rabbin Yeremya yönetimindeki İsrail halkına, Yeremya aracılığıyla ilettiği öğütleri içerir. İsrail halkının inançsız olması ve putlara tapmaları durumunda Rab tarafından nasıl cezalandırılacakları anlatılır. **Yeremya'nın Meselleri** isimli yirmibeşinci kitap, İsraililerin Rab tarafından cezalandırılmalarına dair ağıtlardan oluşmaktadır. **Hezekiel** isimli yirmialtıncı kitap, Rabbin asi olarak nitelediği İsrail halkına Hezeikel isimli peygamberi göndermesi ve bu peygamber aracılığıyla İsrail halkına ilettiği uyarıları içerir. İsrail halkının uyarılara uymaması sonucu Yerusalim kenti düşer. Bunun üzerine Tanrı Rab'bın İsrail halkına daha güzel bir gelecek vaadi yer alır. **Daniel** isimli yirmiyedinci kitapta Babil'e sürülen Yahudilerden Daniel'e Tanrı tarafından rüyalar yoluyla açıklanan gizlere yer verilir. **Hoşea** isimli yirmisekizinci kitapta Rabbin putlara tapan İsrail ile ilgili görüşlerini peygamber Hoşea aracılığıyla halka aktardığı sözler yer alır, burada İsrail kocasına zina eden kadına benzetilir. Ancak kitabın son bölümlerinde Tanrı İsrail'i bağışlar ve ona merhamet eder. **Yoel** isimli yirmidokuzuncu kitap, Yoel'e gelen Rabbin sözlerinden oluşmaktadır. Buna göre Rabbin inançsızları cezalandıracağı gün yakındır ve Yoel İsraililerin tövbe edip

inançlarına dönmelerini öğütler. **Amos** isimli otuzuncu kitapta Amos bölgedeki kuraklığı ve kıtlık gibi felaketleri Rabbin inançsızları cezalandıracağı günün bir alameti olarak görür ve Rabbin sözlerini İsrail halkına iletir. **Obadya** isimli otuzbirinci kitapta Yahudi halkına yaptıkları zulüm sebebiyle Rabbin Edom ve Esav'ı cezalandırması anlatılmıştır. **Yunus** isimli otuzikinci kitapta Yunus peygamberin Tanrı'nın emrini yerine getirmekten kaçması sonucu denizde karşılaştığı fırtına ve Tanrı'nın Yunus'u bir balık aracılığıyla kurtarışı anlatılır. Yunus kurtuluşunun ardından Tanrı'nın emrini yerine getirmek üzere Ninova halkına Rabbin sözlerini bildirir. **Mika** isimli otuzüçüncü kitapta inançsızlıkları sebebiyle Rabbin Samiriye ve Yeruşalim'e vereceği cezalar Mika'nın sözleriyle aktarılır. Tanrı, halkı yanlış yönlendiren peygamberlere uyarılarda bulunur. **Nahum** isimli otuzdördüncü kitapta Rabbin Ninova'ya karşı öfkesini Nahum'un rüyası aracılığıyla aktarışı anlatılır. **Habakkuk** isimli otuzbeşinci kitapta peygamber Habakkuk Tanrı'ya haksızlığa ve kötülüğe karşı yakarışları ile Rabbin ona cevabı yer almaktadır. **Tsefanya** isimli otuzaltıncı kitapta inançsızların cezalandırılacağı Rabbin büyük gününe ilişkin Rabbin Tsefanya'ya sözleri yer alır. **Haggay** isimli otuzyedinci kitapta Rabbin peygamber Haggay aracılığıyla Yahuda halkına yıkık tapınağı onarmalarına ilişkin buyruğu anlatılır. **Zekerya** isimli otuzsekizinci kitapta Rab peygamber Zekeriya aracılığıyla Yahuda ve Yeruşalim halklarını inanca dönmeye çağırır ve güzel bir gelecek vaat eder. **Malaki** isimli otuzdokuzuncu kitapta Rabb haberci Malaki aracılığıyla İsrail halkına onları sevdiğini ve koruyacağını, ancak halkının da Rabbe kulluk vazifelerini eksiksiz yerine getirmelerini gerektiğini anlatır.

1.2.2.2. Hıristiyanlık İnancı

1.2.2.2.1. Hıristiyanlık İnancının Tarihsel Gelişimi

Hıristiyanlık, Hıristiyanların yani Hıristos'a (Christ³²) bağlı olanların dinidir. Yani, yalnızca İbrahim'in soyundan gelenlere mahsus olarak gelişen Yahudiliğin aksine Hıristiyanlık, İsa Mesih'e, onun öğretisine ve Tanrı'nın oğlu olduğuna inananların dini olarak gelişmiştir. Hıristiyanlık inancının temel yapıtaşı İsa

³² Christ, İbranice Mesih sözcüğünün Yunancasıdır (Challaye, 1998: 175)

Mesih'tir. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna inanılır ve onun aracılığı sayesinde insanlığın Baba Tanrı ile iç içe yaşaması esastır (Challaye, 1998: 175; Aydın, 2010: 329).

Hıristiyanlık, M.S. 1. yüzyılda, Yahudi toplumu büyük baskılar altındayken, küçük bir mezhep olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyan inancına göre Mesih İsa M.Ö. 4 yılında Roma İmparatorluğu yönetimindeki Galile bölgesinde yer alan Nasıra kasabasında, bakire Meryem'den doğmuştur. Çocukluğunu ve gençlik yıllarını bu kasabada geçiren İsa, Yahya tarafından M.S. 28 yılında vaftiz edilmiş ve otuz yaşlarında tebliğ faaliyetlerine başlamıştır. İsa Mesih, köy ve kasabalarda vaazlar vererek insanları Tanrı'ya imana çağırılmış ve onları yaklaşan sona karşı uyarmıştır (Aydın, 2010: 327- 330).

İsa vaazlarında, bir baba için çocukları ne ise, Tanrı'nın da tüm insanların, tüm varlıkların babası olduğunu ve sevgi dolu bu iradenin dünyayı sardığını müjdeler. İncil'deki metinlerde sıklıkla Tanrı'nın ülkesinden veya göklerdeki ülkeden bahsedilir. İsa'nın vaazlarına ve inancıya göre korkunç afetler gerçekleşecek, daha sonra büyük bir devrim olacak ve yeniden doğuş yaşanacaktır. İsa Mesih, dirilenleri yargılayacak ve yeni bir düzen kurulacaktır. Bu yeni düzende İsa, Tanrı'nın sağına oturacak ve bu yeni dünyayı yönetecektir (Challaye, 1998: 181-184).

İsa, kendisine vaazlarında yardımcı olmak, öğretisini yaymak amacıyla oniki havari seçer. Bu oniki havariyle birlikte İsa öğretisini yayar, hastaları, sakatları mucizevi şekilde iyileştirir ve kurtuluş gününün geleceğini insanlara anlatır. Ancak İsa'nın öğretisi, o dönem bölgedeki inançlarla çakışan öğeler barındırmaktadır. Yahudilik inancına ilişkin bazı ritüel ve ibadetleri hiçe sayan İsa, Ferisili hahamların ve baş kahinlerin tepkisini toplamaktadır. İnancıya göre, on iki havariden biri olan Yahuda, baş kahinlere İsa Mesih'in yakalanması için yardımcı olur. Son akşam yemeğinin ardından Yahuda, baş kahinlerin İsa'yı yakalamalarını sağlar. İsa, kılıçlı ve sopalı bir kalabalık eşliğinde meclisin önüne getirilir. Tanrı'nın oğlu olduğunu

tekrar etmesi üzerine suçlu olduğuna karar verilir ve M.S. 30 yılında, otuzlu yaşlarında çarmıha gerilerek infazı gerçekleştirilir (Tümer, Küçük, 1997: 273- 275).

İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından, ona inananların sayısı hızla artmış, havariler Hıristiyanlığı geniş coğrafyalara yayabilmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir.

İ.S. 30'da Hz. İsa'nın göğe yükselmesinden sonra havarileri kısa sürede, Yahudiye, Samiriye, Fenike ve kuzeyde "Hıristiyanlar" adının kullanıldığı Antakya'da İncil'i ("müjde'yi") yaydılar. Roma İmparatorluğunun önemli merkezlerinden olan bu kent, gelişmekte olan bu mezhebin evrensel bir dine dönüşmesine tanık oldu. On iki havariden biri olan Pavlus, coşkuyla bu dini kabul etti ve Hz. İsa'nın öğretilerini vaaz ederek Roma'ya kadar gitti. I. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Hıristiyanlığın mesajı Doğu Akdeniz'in büyük şehirlerine ulaşmış, sonra Suriye, Anadolu ve Kuzey Afrika kıyılarına yayılmıştı (Sennott, 2003: 203).

İsa'ya inananların sayısı artarken, düşünce ayrılıkları da baş göstermiştir. Hıristiyanlığın Yahudilere mahsus bir din olup olmadığı, Yahudi ibadetlerinin benimsenip benimsenmeyeceği ve İsa Mesih'in bir peygamber mi yoksa Tanrı'nın yeryüzündeki dirilişi mi olduğuna ilişkin pek çok ihtilafli konu ortaya çıkmıştır. 325 yılında Kostantin tarafından toplanan İznik Konsili, tüm bu ihtilafli konuları karara bağlarken, kutsal kitabın hangi metinlerden oluşacağına da karar verilmiştir (Tümer, Küçük, 1997: 267- 268).

Hıristiyanlık, ortaya çıkışını takip eden yüzyıllarda oldukça zorlu süreçlerden geçmiş, Hıristiyanlar Roma İmparatorluğu tarafından baskı, aşağılama ve şiddete maruz kalmışlardır. Ancak 4. yüzyılda bu durum yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. 313 yılında Konstantin'in Milan fermanı ile Hıristiyanlığı koruma altına almasının ardından, 325 yılında gerçekleştirilen İznik Konsili ve 395 yılında Theodosius'un Hıristiyanlığı Roma'nın tek resmi dini ilan etmesi, Hıristiyanlığın yayılma sürecinde kilometre taşı olmuştur (Aydın, 2010: 336- 338).

476 yılında Roma İmparatorluğunun siyasi çöküşü, Papalığın siyasi gücünü önemli boyutlara getirir. Bundan böyle *Papa, sadece kilisenin değil, bütün Batı dünyasının reisi oldu. Roma'ya karşı Doğu Kiliselerini Bizans Patrikliği temsil etmeye başladı... IV. Yüzyılda Roma'ya bağlı olarak Vizigotlar; V. Yüzyılda ise Bulgarlar, Franklar Hıristiyan oldu. Daha sonra Anglo-Saksonlar bir Roma misyoner hey'eti vasıtasıyla Hıristiyanlığa girdi. VIII. Yüzyılda geride kalan Avrupa ülkelerinin Hıristiyanlaştırılması başladı. Alman ve İskandinav ülkeleri Hıristiyanlaştı. Saksonlar, VIII. Yüzyılda zorla Hıristiyanlaştırıldı. Danimarkalılar, IX. Yüzyılda Hıristiyanlar arasında yer aldı. Norveç, İzlanda ve İsveç'in Hıristiyanlaşması 1000 yıllarında tamamlandı. Slavların Hıristiyanlığa girmesi, Roma ile Bizans arasında rekabet konusu oldu. Polonya, Bohemya, Moravya ve Baltık ülkelerinde Roma; Rusya ve Balkan ülkelerinde Bizans galebe çaldı* (Tümer, Küçük, 1997: 269).

Roma ile Bizans kiliseleri arasında yaşanan bu gerginlik sonucu, 1054 yılında kesin bölünme yaşanır, Roma kilisesine *evrensel* anlamında Katolik kilise denirken, Bizans kilisesine ise *öze bağlı* anlamında Ortodoks ismi verilir.

Papalığın kazandığı dini ve siyasi güç, zamanla halk üzerinde yoğun baskı yaratan bir yönetim biçimine dönüşür. Katolik kilisesinin dini, siyasi ve ekonomik çıkarları uğruna gerçekleştirilen ve yaklaşık iki yüzyıl süren Haçlı seferleri (1095 ile 1207) sonucu büyük kayıplar verilir. Öte yandan 15. yüzyılda başlayan Rönesans etkisiyle Roma şehrinin yenilenmesi, devasa kilise ve manastırların inşasının finansmanı, vergiler yoluyla halkın üzerine yıkılır. Dahası Kilise Hıristiyanlara, günahlarının bağışlanması veya cennete girebilmeleri için *endüljans* adı verilen belgeleri satmaya başlar. Kilisenin ve din adamlarının güçlerinin kontrolsüz şekilde artması ve bu durumu suistimal etmeleri sonucu, Hıristiyan kilisesinin reforme edilme ihtiyacı doğmuştur. İtiraz eden veya reddeden anlamındaki Protestan sözcüğü bu ortamda, Kilisenin Ortaçağ boyunca izlediği politikalara karşı itiraz niteliğinde bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. En bilinenleri Martin Luther (1484- 1546), Ulrich Zwingli (1484- 1531) ve John Calvin (1509- 1564) olmak üzere bir grup reformist, kişilerin kutsal kitabı kendi dillerinde okuyabilmeleri, böylece Kilise'nin suistimale

varan uygulamalarına karşı çıkılabilmemesinin yolunun açılması uğruna mücadele verir. Onlara göre Hıristiyanlığın tek ve mutlak lideri İsa Mesih'tir ve Kilise'nin mutlak güç olarak işlev görmesi Hıristiyanlığa aykırıdır. Protestanlık düşüncesi zamanla tüm Avrupa'ya ve Amerika kıtasına yayılmış, Katolik Kilisesi'nin mutlak gücünü önemli oranda zayıflatmıştır (Aydın, 2010: 348- 354).

Katolik Kilisesi, ilk olarak Ortodoks Kilisesinin ayrılmasıyla, daha sonra da Protestan hareketin ortaya çıkışıyla bir bölünme daha yaşayıp güç kaybetmiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak Papalık, kendi içinde bir reform sürecine ihtiyaç duymuş ve 1545- 1563 yılları arasında bu amaçla Trent Konsilini düzenlemiştir. Daha fazla Katolik kilise mensubunu kaybetmemek için alınan kararlarda misyonerlik anlayışının değişmesinin de içinde olduğu bir çok karar alınmıştır. Gerçekleştirilen Konsilin ardından Latin Amerika, Asya, Hindistan ve Afrika'ya Katolik misyonerler gönderilerek yoğun bir Hıristiyanlaştırma kampanyası başlatılmıştır (Aydın, 2010: 356- 357).

1.2.2.2.2. Yeni Ahit- İncil

Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil, İsa Mesih'in hayatının ve sözlerinin çevresindeki kişiler tarafından kaleme alınmasıyla meydana gelen metinlerden oluşmaktadır. Bilinen çok sayıda İncil metni olmasına karşın, Katolik kilisesi tarafından bunlardan yalnızca dördü kabul edilmektedir; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna. Yeni Ahit, bu dört İncilin yanında Elçilerin İşleri, Mektuplar ve Vahiy bölümleriyle birlikte, toplam yirmiyedi metinden oluşmaktadır (Armutak, 2008a: 40).

İncil veya Yeni Ahit, **Matta**, **Markos**, **Luka** ve **Yuhanna**'nın kaleme aldığı dört kitabı içerir. Bu kitaplarda, İsa'nın yaşamı, sözleri, öğretileri, çarmıha gerilişi ile dirilişi anlatılmaktadırlar. Birbirleriyle paralel konulara değinen bu dört kitap, anlatılan olaylardaki bazı ayrıntılar ve yazarın üslup farkı konularında birbirinden ayrılır. Matta İncili'nin, aslen Suriyeli bir Yahudi olduğu düşünülen ve oniki havariden biri olan Matta tarafından İbranice veya Süryanice yazıldığına inanılır.

Markos İncili'nin, havari Petrus'un habercisi olan Markos tarafından yazıldığı düşünülmektedir ancak Markos'un anlattıklarının başka biri tarafından bu kitapta derlenmiş olduğu da iddia edilmektedir. Luka, havarilerden veya Mesih İsa'yı bizzat görenlerden biri değildir. Luka İncili'nin M.S. 53 -64 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Her ne kadar Yuhanna, İsa Mesih'in havarilerinden biri olsa da, M.S. 100 yıllarında yazılan Yuhanna İncili'nin onun tarafından yazılmadığı kesin olarak bilinmektedir (Jomier, 1974: 18- 19).

Elçilerin işleri isimli kitapta İsa Mesih'in göğe yükselişinin ardından geride bıraktığı elçilerinin işleri anlatılır. Elçiler İsa'nın yaptıklarını halka anlatır ve ona inananlar her geçen gün artarken bir taraftan da yönetici ve din adamlarından gelen baskılar konu edilir. İsa'nın elçilerinden Pavlus, o zamanlar Asya ili olarak anılan güney ve batı Anadolu, Atina, Makedonya gibi coğrafyalarda İsa Mesih'in müjdesini duyurur, insanları inanmaya çağırırlar.

İncil'in bundan sonraki bölümleri, İsa Mesih'in müjdesini yaymak amacıyla elçilerin çeşitli ülkelere ve kişilere gönderdikleri mektuplardan oluşur. İlk olarak, önceleri inançlı bir Yahudi din görevlisiyken, İsa Mesih'in görünmesi üzerine inananlara katılan **Pavlus'un mektupları** yer alır. Pavlus, İsa tarafından Müjde'yi halklara duyurması konusunda görevlendirir. Bu amaçla seyahatlerde bulunmanın yanı sıra, Romalılara, Korintlilere, Galatyalılara, Efeslilere, Filipililere, Koloselilere ve Selanıklilere mektuplar aracılığıyla inanç yolunda tavsiyelerde bulunur. Ayrıca Timoteos'a, oğlu Titus'a ve Filimon'a gönderdiği mektuplar da yer almaktadır. Pavlus'un mektuplarının ardından **İbranililere mektuplar** isimli mektup yer almaktadır. Kim olduğu bilinmeyen ancak eskiden Yahudi olan ancak İsa Mesih'in Müjdesine inanan biri olduğu anlaşılan yazar, İsa Mesih'e inanılması gerektiğini, onun Musa'dan daha yüce olduğuna ve yeni ahit'in eski ahit'in hükümlerini sonlandırdığına ilişkin düşüncelerini dile getirmektedir. **Yakub'un mektubu** kısmında, Yakub'un inanlılara³³ inançları ve davranışlarıyla ilgili tavsiyelerde bulunur. İnançlarını korumaya ve davranışlarını da inançları doğrultusunda

³³ *İnanı olan, bir şeye bütün varlığıyla inanmış bulunan, imanlı, mümin, mutekit* (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 14.08.2011).

gerçekleştirmeye teşvik eder. **Petrus'un birinci ve ikinci Mektubu'nda** elçi Petrus hitap ettiği inanlılara Tanrı korkusunu, kutsal olmayı ve kurtuluş gününe hazır olup inançlı olmayı öğütler. **Yuhanna'nın birinci, ikinci ve üçüncü mektubunda** İsa Mesih'in elçisi Yuhanna yavrularım diye hitap ettiği inanlılara İsa'ya iman etmelerini, birbirlerini sevmelerini ve günahlarını itiraf edip Tanrı'nın yolundan yürümelerini öğütlemektedir. Dünyevi uğraşlardan arınıp ruhsal konularda yoğunlaşmaları gerektiğini, dünyanın sonlu olduğunu ancak Tanrı'nın buyruklarına uyanların sonsuza dek yaşayacaklarını söyler. **Yahuda'nın mektubu**, Yahuda'nın İsa Mesih'in öğretisinden sapanların, karanlık yolda yürüyenlerin Tanrı tarafından cezalandırılacağını, bu gibi kişilerden korunmaları ve Tanrı yolundan ayrılmamalarını öğütleyen sözlerinden oluşur. İncil'in son kitabı olan **Vahiy** bölümü, Yuhanna tarafından yazılmıştır ve Yuhanna'nın görüşlerinden oluşmaktadır. Vahiy'de ilk önce Asya ilindeki yedi kiliseye (Efes, İzmir, Bergama, Tiyatira, Sart, Filadelfya ve Laodikya) ilişkin görüşleri yer alır. Ardından Tanrı, melekleri ve İsa Mesih'le ilgili görüşleri anlatılır.

1.2.2.3. Müslümanlık İnancı

1.2.2.3.1. Müslümanlık İnancının Tarihi Gelişimi

Semavi dinlerin sonuncusu olan İslamiyet, yedinci yüzyılda Arap Yarımadasında ortaya çıkmış, zamanla dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Her ne kadar Arap yarımadasında şekillenip gelişmişse de, İslam dini bir Arap dini olarak değil, evrensel bir din olarak nitelendirilir, *Müslüman* olmak hiçbir şekilde etnik veya ırksal bir çağrışım yapmaz (Aydın, 2010: 396- 397).

İslâm inancına göre dini vahiy yoluyla bildiren Allah'tır; bütün gerçek dinler Allah'tan gelmiş ve safiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmıştır. İlk insan aynı zamanda ilk peygamberdir ve kendisine bildirilen din de tevhid dinidir. Allah'ın varlığı ve birliği ile nübüvvet ve âhiret inancı bütün ilâhî dinlerde değişmez ilkeler olarak yer alır. Bundan dolayı Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdiği hak dinlerin ortak adı İslâm'dır. Ancak tarihin akışı içinde insanlar hak dinden uzaklaşmış ve beşerî zaaf

neticesinde yanlış yollara, bâtil inanç ve yaşayışlara yönelmişler, dinde meydana gelen bu bozulma ve farklılaşma sebebiyle Allah peygamberler göndererek insanları ya eski dinlerini aslî şekilde öğrenip uygulamaya çağırmış veya yeni bir din ve şeriat göndermiştir (İlmihal: 5).

Muhammed peygamber, İ.S. 570'de Mekke'de doğdu. Cahiliye devri olarak adlandırılan bu dönemde Arabistan çölü oldukça zor şartlardan geçmekteydi;

İki büyük devlet, yani Hıristiyan Bizans İmparatorluğu ile Zerdüşt Pers İmparatorluğu arasında onlarca yıl süren savaş, çöl kabilelerinin kuzeydeki pazarlarına ulaşmalarını engellemiş, ekonomik etkinliklerine sekte vurmuştu. Ani bir nüfus patlaması su ve besin kaynaklarını tükenme noktasına getirmişti. Yaşamda kalmak açısından kilit önem taşıyan, geleneksel Bedevi disiplini çözülmekteydi (Viorst, 2003: 219- 220).

İslam, Muhammed'in 610 yıllarında, Tanrı'dan bir vahiy almasıyla başlar. İnanışa göre Muhammed peygamber, Hira dağında inzivaya çekildiği sırada, melek Cebrail ona görünmüş ve *oku* demiştir. Böylece Muhammed peygamber'in alacağı birçok vahiyden ilki olan Alak suresi inmiştir. Kendisine inen ayetleri tebliğle görevli olan Muhammed peygamber, İslam'ı ilk önce yakın çevresine anlatır. Muhammed peygamberin putlara tapmaktan vazgeçmelerini söylemek gibi kabilelerinin hoşuna gitmeyen öğretisi, zamanla tepki çekmeye başlar (Robinson, 1986: 17- 18).

Onun anlattıkları toplumda yerleşik hiyerarşiyi temelden sarsacak nitelikte olduğundan siyasal, toplumsal ve ekonomik statülerini kaybetmekten korkan elit tabaka ona şiddetli tepki gösterirken marjinalleştirilen zayıf veya ezilmiş kesim onu kabul edip bağrılarına basmada tereddüt etmedi (Aydın, 2010: 401).

Toplumun büyükçe bir kısmının ona düşman kesilmesi üzerine, Mekke'nin 340 kilometre kuzeydoğusundaki Medine şehrinden aldıkları bir davet üzerine, Muhammed peygamber ve taraftarları Medine'ye göç ederler. Hicret olarak bilinen bu göç, İslam tarihi açısından büyük önem taşır ve bu sebeple Hicret yılı olan İ. S. 622, İslam takviminin başlangıcı olarak alınır. Muhammed peygamber, göçün

ardından Medine’de kısa sürede dinsel yetkinin yanında askeri ve siyasi yetkileri de elinde toplamıştır (Robinson, 1986: 18).

Göçün ardından Medine’de oluşan Müslüman birliğin siyasi bir kimlik kazanması, Mekkelilerin düşmanlığını artırır, düşmanlık örgütlü bir hal alır. 622’deki göç ile barışın sağlandığı 630’a kadar süre, mücadele ve savaşlarla geçer. Bu dönemde Müslümanlar yalnızca Mekkelilerle değil, Medine’de yaşayan Hıristiyan ve Yahudi topluluklarıyla da mücadele etmek durumunda kalır (Aydın, 2010: 406).

Bu süreçten sonra artık o zamana kadar sabır, tahammül, hoşgörü ve yumuşak davranmaya dayalı olarak inen ayetlerin yerini zorunlu olarak savaşa izin veren, hatta bizzat savaşı emreden ayetler almaya başladı (Aydın, 2010: 406- 407)

İlk yaşanan savaş, 624 yılında gerçekleşen Bedir savaşıdır ve Müslümanların galibiyetleriyle sonuçlanır. Ardından ertesi yıl yaşanan Uhud (625) ve daha sonra meydana gelen Hendek (627) savaşları sonucu Müslüman siyasi birliğinin belli bir güçte olduğu ortaya çıkmış olur. 628 yılında Muhammed peygamber’in umre yapmak amacıyla Mekke’ye doğru ilerlemesi üzerine yapılan görüşmeler sonucu Hudeybiye barışı yapılır. Bu anlaşmayla Mekke, Müslümanların siyasi varlığını resmen tanımış olur. Ancak, Mekkelilerin anlaşmayı bozmaları üzerine 630 yılında Muhammed peygamberin ordusu Mekke’yi fetheder. Müslümanların Arap yarımadasında ele geçirdikleri askeri ve siyasi güç, bölgedeki diğer toplulukların İslam’ı benimsemelerinde etkili olur (Aydın, 2010: 407, 408).

Muhammed 8 Haziran 632’de öldüğünde, eriştiği başarı olağanüstüydü: eski dünyanın bu sapa köşesindeki göçebe ve şehirlilere bir tek Tanrı inancı ve yerine geçtiği puta taparıktan kat kat üstün bir yaşam yolunu gösteren bir vahiy kitabı vermişti; savaşlar ve akıllıca bağlaşımlar yoluyla da, Medine’deki ufak topluluğunu genişleterek Batı Arabistan’a egemen bir devlet oluşturmuştu (Robinson, 1986: 18).

Muhammed peygamber 632 yılında ölmüş ve bunu izleyen, Halifeler dönemi veya Saadet dönemi olarak adlandırılan 29 yıllık süreçte, Ebu Bekir, Ömer, Osman

ve Ali İktidarda kalmıştır. Ebu Bekir döneminde Kuran'da yer alan ve ayrı ayrı yazılmış olan ayetler birleştirilmiş, yani Kur'an kitap haline getirilmiştir (Aydın, 2010: 411- 416). Halifeler döneminde Müslümanlar büyük askeri başarılar elde ederek, Suriye, Irak, Batı İran ve Mısır'ı denetimleri altına alırlar (Robinson, 1986: 18).

Daha Hz. Muhammed'in ölümünden önce, İslam Arabistan'da birlik sağlamıştı. Müslüman ümmetinin lideri olarak Hz. Muhammed'den sonra gelen ikinci halife Irak'taki Sami halkı egemenliği altına alıp, Ürdün, Filistin ve Suriye'ye yürüdü ve Arap imparatorluğunu genişletti. Fethedilen ülkelerin halkları vergiye bağlandı, ama kendi dinlerini ve yasalarını korudular, öte yanda kendilerini savaşa ve dine adanmış Müslüman Araplar ise vergilerle desteklenen ayrıcalıklı bir sınıf oluşturdular. Üçüncü halife Müslümanlığı İran'a, Ermenistan'a, Kafkaslara ve bugün kadınların hala burkalarla örtüdüğü Kuzey Afrika'ya götürdü. Kuran'ın dindaşlara zarar verme yasağına aldırılmayan Mısırlı Müslümanlar üçüncü halifeyi öldürerek dinsel ve siyasal çatışmanın yolunu açmışlardı. Dördüncü halifenin hükümrancılığı çekişmeler ve karışıklıklar içinde sürdü, oda 661'de katledildi. 661'den 750'ye kadar egemen olan yeni Emevi hanedanı döneminde Arap imparatorluğu en parlak günlerini yaşamıştı (Viorst, 2003: 234).

İslam tarihinin ilk hanedan devleti olan Emeviler 661 yılında kurulmuştur. Emeviler döneminde seçime dayalı hilafet, hanedanlığa dönüşmüştür. Baskı, dayatma ve şiddetin hakim olduğu iktidar anlayışı, Emevilerin yıkımına yol açacak muhalefeti oluşturmuştur. Kuruluşundan 750 yılındaki yıkılışına kadar geçen yüz yılı aşkın süreç, fetihler, savaşlar ve ayrışmalarla geçmiştir. Muhammed peygamberin torunu Hüseyin'in 680 yılında katledilmesi sonucu, devlet siyasi güç kaybederken, Şiilik ve Sünnilik ayrışması ortaya çıkmıştır. Emevi iktidarı öncesi katledilen Ali'nin evlatlarının halefilik hakkı olduğuna inananlar Şii mezhebini oluştururken, Emevi hanedanlığının iktidarının devamını savunanlar ise Sünni mezhebini oluşturmuştur (Aydın, 2010: 418, Robinson, 1986: 18-19).

...İslam devleti ilk 120 yılında üç büyük iç savaş geçirmiştir. Çatışmada sürekli bir öge, Peygamberin yeğeni ve damadı Ali'nin partisinin muhalefeti idi. Halifelik makamına geçenlere karşı, Ali'nin Şia'sı (firka'sı), meşru önderliğin Peygamber'in soyundan gelenlere

ait olduğunu ileri sürüyordu. Üçüncü halife Osman'ın hükümdarlığı sırasında bu karışıklık açığa çıktı; Osman öldürülüp Ali tehlikeli koşullar altında halifelığe geçince de savaş patladı. Çarpışmalar ancak Ali'nin kendisinin de 661 yılında Kûfe'de öldürülmesi ve en büyük oğlunun (Hasan) hilafet makamı üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesiyle sona erdi (Robinson, 1986: 18).

Abbasiler, Şii muhalefetinin gücünü de yanına alarak yoğun bir propagandayla Emevi Devleti'nin iktidarını ele geçirmiştir. 750- 1258 yıllarında hilafete ev sahipliği yapan Abbasiler döneminde, hilafet merkezi Şam'dan Irak'a geçmiştir.

Sekizinci yüzyılın sonlarından dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar süren en parlak dönemlerinde Abbasiler Arap kültürüne ihtişamı getirdiler. Artık Abbasi İmparatorluğu, dünyanın en güçlü imparatorluğu, Bağdat ise zenginliği, ticaret, bilim ve sanatıyla ünü her yere yayılmış göz kamaştırıcı bir şehirdi (Viorst, 2003: 234).

Abbasi döneminde İslam dinine ilişkin bilgilerin gözden geçirildiği, Antik Yunan düşünürlerinin eserlerinin tercüme ettirildiği, muazzam bir entelektüel dönem yaşanır. Matematikten coğrafyaya, tıptan astronomiye pek çok alanda başarılı çalışmalar yapılırken, dinsel tutuculuğa karşı akılcılığı savunan *Mutezile* dini akımı ortaya çıktı. Bu dönemde ortaya çıkan liberal düşünceler batıya yayılarak Rönesans'ın tohumlarını atarken, İslam âleminde *insan aklının en mükemmelinin bile Allah'ın iradesini anlamaya yeterli olmayan kusurlu bir araç olduğunu* savunan *Cebriye* akımı gelişir. Onlara göre Yunan etkisinde kalınarak geliştirilen bu düşünceler kabul edilemez. İktidarın da desteğiyle Cebriye akımıyla birlikte bilimsel çalışmalar yavaşlayıp yok olmaya, öte yandan Kuran ve şeriat üzerine yapılan çalışmalar hız kazanmaya başlar. Bu süreçte, hayatın çeşitli alanlarına ilişkin dini hükümlerin gerekliliği üzerinde varılan anlaşma sonucu, İmam Şafii'nin önderliğinde yapılan çalışmalarla peygambere ait altıyüz bin kadar söz ve davranış toplanmıştır. 10. yüzyılın başında, derlenen hadislerden yola çıkılarak çeşitli konularda hadisler belirleyip onlara göre karar vermeye başlanır. Bu şekilde Kuran'ın yanında şer-i hükümlerin verilmesinde ikinci kaynak olan içtihatlar oluşmaya başlamıştır. Bu

çalışmalara hem düşünce önderliği yapan hem de bizzat içinde yer alan İmam Şafii, Şeriat hukukunun temelini atmıştır (Viorst, 2003: 237- 238; Bosworth, 2005: 40- 42).

İçtihat diye bilinen bu hükümler, İslami ilkelerin ne olduğu konusunda alimlerin görüş birliğine varmasını sağlamak üzere düzenlenmişti. Böyle bir görüş birliğine varıldığında karardan geri dönüş yoktu. Onaylanan ve Kuran gibi muteber kabul edilen her hükmün ilahi olduğu söyleniyordu. Birkaç on yıl içinde bilginler bütün hadisleri incelemiş, çalışmalarını bir kitapta yayınlamış ve hükümlerin tamamlandığını açıklamışlardı Bununla, hükümlerin bütün zamanlar için tamamlanmış olduğu ve Müslümanların bu hükümleri sorgulamadan kabul etmekle yükümlü olduklarını kastediyorlar, böylece birer otorite kaynağına dönüşüyorlardı (Viorst, 2003: 240).

Bu sırada yönetimde yaşanan milletler ve mezhepler arası güç kavgaları döneme damgasını vurur. 1212 yılında Moğol saldırısına uğrayan Bağdat yerle bir olur, bu saldırıyla İslam kültür ve medeniyeti büyük zarar görür. Moğol saldırısı sonucu Abbasi Devleti yıkılırken, Memlük sultanı hilafetin gücünden yararlanmak için Abbasi halifesinin oğlunu Kahire'ye götürür. Hilafet 1517'de Osmanlı Devleti'nin eline geçene kadar, yaklaşık 250 yıl Mısır'da devam eder (Aydın, 2010: 421- 425).

Hilafet Bağdat'tan Kahire'ye geçerken İslam inancının sınırları genişlemektedir. Ticaret ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte İslam, Hint Okyanusu kıyılarına ve Sahra-altı Afrika'sına yayılır. Afrika'nın Doğu ve Hindistan'ın Güneybatı kıyılarıyla Çin limanlarında İslam toplulukları oluşur. 1200 yılında Gucarat ve Bengal'deki ve 13. yüzyılda Malakka boğazının iki yanındaki topluluklar Müslümanlaştırılır ve bu olay İslam'ın Güneydoğu Asya adalarına düzenli olarak yayılmasını sağlar. 1500'lerde Malaya yarımadasının kıyıları, Sumatra ve Cava'nın ise kuzey kıyıları, Moluk ve Güney Filipinler'de İslamiyet yayılmaktadır. Öte yandan askeri güç de İslamiyet'in yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Hindistan'ın güneyinde yer alan Müslüman devletler bunlardandır (Robinson, 1986: 22).

1299 yılında Anadolu'da bir Türk beyliği olarak kurulan Osmanlı beyliği, Bizans'ın zayıflaması, Anadolu'da büyük bir siyasi yapının bulunmaması gibi etkenlerin yardımıyla hızla genişleyerek bölgede hâkimiyet kazanır. 1400'lerde Anadolu'yu hâkimiyeti altına alan Osmanlı, 1453 yılında İstanbul'a ve 1516- 17 yıllarında ise Suriye ve Mısır'a egemen olur. Mısır'ın egemenliği aynı zamanda hilafet makamı anlamına gelmektedir. Böylece Osmanlı, siyasal başarılarının yanında, İslam dünyasının yeni lideri konumuna gelir. Sünni anlayışı devralan Osmanlı, yayılcı karakteriyle, İslam'ın geniş coğrafyalara ulaşmasını sağlar (Aydın, 2010: 443; Bosworth, 2005: 319).

Osmanlı İmparatorluğu... İslam dünyasının Hıristiyanlıkla sınırında bir cihat devleti olarak doğmuştu. 1512 yılına gelindiğinde, Devlet-i Aliyenin Balkanlar'da ve Anadolu'da güçlü bir konumu vardı; eskiden adı Konstantinopolis (Konstantiniyye) olan İstanbul, Boğaziçi'nde stratejik bir başkentti. Bunu izleyen yarım yüzyılda olağanüstü bir yayılım olacaktı; Suriye, Mezopotamya, Arabistan kıyıları, Mısır, Kuzey Afrika ve Macaristan fethedildi. Bu bölgeler, daha birkaç eklemeye, en azından 17. yüzyıla kadar elde tutuldu. Batı dünyasının en güçlü devletinin yöneticileri olarak, Osmanlılar bir süre, İslamiyet'i Avrupa'nın o zamana değin giremediği kadar derinliklerine soktular (Robinson, 1986: 68- 69).

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıla gelindiğinde, Fransız İhtilali etkisiyle ortaya çıkan milliyetçilik akımının etkisiyle, Müslüman halkları bir arada tutan din bağı, yerini milli duygulara bırakır. Bu durumun ilk örneği Osmanlı Devletidir. Osmanlı Devletinin yıkılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Cumhuriyetin 1924 yılında hilafeti kaldırmasının ardından, hilafet sistemi pratik olarak ortadan kalkar. Bu devrimle, Osmanlı Devleti'ni bir arada tutan dini bağ, Cumhuriyet'te yerini milliyet bağına bırakır. Hilafet'in kaldırılmasının ardından Arap ve Hint Müslümanların bu makamı yeniden kurabilmek için sarf ettikleri çabalara rağmen, milliyetçilik akımının gücünün giderek arttırması, bu çabaları başarısız kılar. Çoğu İslam devleti için milli birlik, dini birliğin yerini almıştır (Robinson, 1986: 153).

1.2.2.3.2. Kur'an- ı Kerim³⁴

İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an Arapçada okumak anlamına gelir. İslamiyet, kutsal kitap Kur'an-ın, Muhammed peygambere vahiy yoluyla indiği inancı üzerine kuruludur (Armutak, 2008b: 57- 58). Kur'an-ı Kerim, toplam 114 sureden oluşmaktadır. İniş sırası ile Mushaf³⁵ birbirinden farklıdır. Bu çalışmada sûreler Mushaf'a göre incelenecektir.

Fatiha Suresi Mushaf'a göre birinci ayet olup, ismini açılış yapan anlamına gelen Arapça kelimedenden almıştır. Allah'ın teklifi ve yüceliği anlatılırken, O'na inanan kullara doğru yolu göstermesi istenir (Ateş, 1988: 1). **Bakara Suresi** en uzun suredir ve genel olarak ahlak kuralları ve toplumsal yaşamda izlenmesi gereken kurallar anlatılır. **Al-i İmran Suresi Kuran'daki** üçüncü suredir, ismini Meryem'in ailesinden almıştır ve iki yüz ayetten oluşmaktadır. **Nisa Suresi'nde** kadınlara ilişkin kurallar anlatılmaktadır ve ismini de (Nisa) kadından almıştır. **Mâide** isimli beşinci sure ismini İsa'nın Allah'tan istediği sofradan almış olup, genel olarak inananlar için hangi davranışların helal ve hangilerinin haram olduğuna ilişkindir. Altıncı sure **En'am** suresidir, hayvanlar, yaratılan tüm varlıklar anlamı taşımaktadır. Bu surede hayvanlarla ilgili uygulanan bazı gelenekler anlatılır ve yasaklanır, helal olan davranışlar anlatılır. **A'raf** suresinde cennet ve cehennemle ilgili hükümler yer alır. **Enfal** isimli sekizinci sure adını savaş ganimetinden almaktadır. Genel olarak bu surede savaş ve savaş ganimetlerinin hangi usule göre paylaşılacağı ile ilgili ayetler yer almaktadır. **Tevbe** isimli surede tövbe eden, ibadet eden ve cihad edenlerin cennette yerlerinin hazır olduğu, fakat inanır görünüp inançsız olanlarla, yalan söyleyen, cihattan kaçanların ve Allah'a ortak koşanların ateşler içinde yanacakları anlatılır. Yunus'un kavminden bahsedildiği için **Yunus** ismini alan onuncu surede Allah tarafından peygamber olarak geliri yüksek, toplumda mevki sahibi biri yerine Muhammed peygamberin seçildiğinden bahsedilir. **Hud suresinde** Nuh peygamberin, Musa peygamberin ve Hud peygamberin başlarından geçenler anlatılır. Bu surede, inançsız kavimlerin Allah'ın gazabıyla nasıl yok edildikleri

³⁴ Bu çalışmada Süleyman Ateş'in Kur'an-ı Kerim Tefsiri ana kaynak olarak kullanılmıştır.

³⁵ Kur'an- ı Kerim'de ayetlerin sıralanışı

anlatılır. **Yusuf suresinde** Yusuf'a kardeşleri tarafından kurulan tuzak sonucu nasıl Mısır'da esir düştüğü, sonra orada önemli bir yönetici olduğu ve ailesi ile barışıp ailesini yanına aldığı anlatılır. **Rad suresi** onüçüncü suredir ve ismini gök gürültüsünden almaktadır. Bu sure yerdeki ve gökteki her şeyi Allah'ın yarattığı, Allah'ın istediğini var edip istemediğini sildiğini anlatır. İnançlı olanlar, kitaplara ve Allah'a inananlar melekler tarafından korunur ve cennete giderler ancak bunları inkar edenler ateşlerde yanmaya mahkumdur. Ondördüncü sure **İbrahim suresidir** ve İbrahim'in oğullarının inançlı olmasına dair dualarına yer verilmiştir. Kullara, yeri göğü yaratan Allah'a ibadet öğütlenir. **Hicr** isimli onbeşinci ayette şeytana uyan, inkar eden, peygamberi yalanlayan kavimlerden olan Lut ve Hicr kavimlerinin başlarına gelen cezalar konu edilir. **Nahl suresi** ismini bal arısından almıştır. Bu surede genel olarak Allah'ın yeryüzündeki varlığının kanıtları, ölümden sonra diriliş konu edilir. Onyedinci sure olan **İsra suresi**, Allah'ın peygamberler aracılığıyla insanoğlunu iyiliğe ve iyi olmaya yönlendirdiği, böylelerinin cennette mutlu olacakları anlatılır. **Kehf** suresi, adını mağaradan almaktadır. Bu surede bir grup inançlı gencin inkar edenlerden kaçıp bir mağaraya sığınmaları, burada üç yüz yıl kadar uyumaları ve başlarından geçen olaylar anlatılır. **Meryem** isimli ondokuzuncu surede Yahya peygamber ile İsa peygamberlerin doğum öyküleri anlatılır. Surede ayrıca İbrahim, Yakup ve Musa peygamberlerden de bahsedilmektedir. **Tâhâ** isimli yirminci surede genel itibarıyla Musa'nın hayatına, ona gelen mucizelere ve Adem ile Havva'nın cennetten kovulmaları olayına yer verilir. Peygamber anlamına gelen **Enbiya** suresinde genel olarak peygamberlerin yaşadıkları çeşitli olaylara yer verilir. **Hac** isimli yirmiikinci surede Allah'ın yüceliği, cehenneme gidecek imansızların sonları, kıyamet günü yaşanacak olaylar ile iman etmenin önemi anlatılır. **Mü'minûn** isimli yirmiüçüncü surede müminlerin başarıları ve inançsızların sonları anlatılır. **Nûr suresi** ismini Allah'ın nurundan alır. Bu surede ahlaki ve medeni kurallarından bahsedilir, zina ve yalan gibi suçların cezaları anlatılır. Yirbibeşinci sure olan **Furkan suresinde** Allah'tan başka tanrılar edinen kibirli insanların başlarına gelecek olan felaketler ve cehennem azabı betimlenirken, peygamberlerin insanları doğru yola sevk etmek için gönderildikleri anlatılır. **Şu'arâ** suresinde Musa peygamber ile Firavun arasında geçen ve Allah'ın mucizelerinin mısırlı imansızlar tarafından sihirbazlık olarak yorumlandığına ilişkin konuşma hatırlatılır. Bu olayla

imansız kişiler için Muhammed peygamberin yapabileceği bir şey olmadığı, imansızların kendi yollarını kendilerinin çizdikleri ve cehennemi hak ettikleri ifade edilir. **Neml suresi** yirmiyedinci suredir ve karınca anlamına gelir. Surede Süleyman'ın ordusuna yol vere karıncalardan bahsedilir. Ayrıca, Süleyman ile hayvanlar arasındaki yakınlık anlatılır. **Kasas suresi**'nde genel olarak Musa peygamberin hayatı ile yaptıkları konu edilir. **Ankebut** isimli ondokuzuncu sure örümcek anlamına gelir. Bu surede inkar edenlerin evleri güvensizlik ve gevşeklik yönünden örümceklerin evlerine benzetilir. Allah'a ibadet etmenin, insanı kötü ve boş işlerden uzak tutacağı anlatılır. **Rum** isimli yirminci surede imanlı Rumlarla ilgili putları tapan Persler arasındaki savaş anlatılmakta, yakın zamanda Rumların savaşı kazanacağı ve müminlerin sevineceği anlatılmaktadır. **Lokman** isimli otuzbirinci surede Allah'ın yeryüzünü yarattığı ve inanan kişinin kendin cennette, inkar edeninse cehennemde yer hazırladıkları anlatılmaktadır. Surede, ismini aldığı Lokman'ın oğluna öğütüne de yer verilir. **Secde suresinde** (Lokman Secdesi veya Medaci suresi de denilmektedir) insanlara geçmişten dersler almaları ve kitaplardan ve peygamberlerden şüphe etmemeleri ve inançlı olmaları öğütlenmektedir. **Ahzab** isimli otuzüçüncü surede birleşik Arap orduları ile Müslümanlar arasında geçen savaş anlatılmaktadır. Ayrıca, peygamber eşlerinin uymaları gereken bazı kurallara da bu surede yer verilmiştir. **Sebe'** isimli otuzdördüncü surede Allah'ın gökte ve yerde olan her şeyden haberdar olduğu ve iyinin ödülü ile kötünün cezasının O'nun tarafından verileceği anlatılır. Allah'ın kitabında yer alan ayetlerin gerçek olduklarının er geç ortaya çıkacağı ve imansızların bunu görüp azap çekeceklerinden bahsedilir. **Fatır suresinde** kulların Muhammed peygambere ve ondan önceki peygamberlere inanmaları gerektiği, Allah inancından sapmamaları gerektiği hatırlatılır. Şeytanın kötülüklerine karşı uyarılarda bulunulur. **Yasin suresi** otuzaltıncı suredir, bu surede Muhammed peygamberin Allah'ın elçisi olduğu ve O'nun yolunu insanlara göstermesi konu edilir. **Seffat** isimli otuzyedinci surede dünyevi hayatın geçiciliği ile ahiret gününün imansızlar için ne kadar gerçek ve acı dolu olacağı anlatılır. Allah'ın buyruklarını yerine getirmeyen ve O'na inanmayanların hem bu dünyada hem de ahiret gününden sonra çekecekleri ızdırap anlatılır. **Sad** isimli otuzsekizinci surede Davut ve Süleyman peygamberlerin başlarından geçen bazı olaylar anlatılır. Ayrıca bu surede İbrahim, İshak, Ya'kup

peygamberler gibi Allah'ın iyi kulum dediği diğer peygamberlerin de anılması öğütlenir. **Gafir Mü'min** isimli sure ismini Allah'ın günahları bağışlayan sıfatından ve Firavun'un ailesinden inananları anlatan Müminlerden almıştır. Bu surede Firavun ile Musa arasında geçen konuşmalar ile peygamberlerin kılavuzluğuna iman edilmesine ilişkin öğütler yer almaktadır. **Fussilet suresinde** Tanrı'nın yeryüzünü yaratışı hatırlanır, insanları imana çağırır. Efsanevi Ad kavminden bahseden surede, Tanrı'ya iman etmeyip dünyevi zevklere dalan kavmin nasıl yok olduğu anlatılır. **Şûarâ suresi**, peygambere ve Kuran'a inanmayan Mekkelilerin muhalefetine karşı, Kuran'ın Allah tarafından gönderildiğinin anlatıldığı surede, imana gelmeleri için insanlara gönderilen bu kadar delile ve peygambere rağmen inananların hesabının Allah tarafından sorulacağı belirtilir. **Zuhruf suresinde**, insanlara dünyevi zevkler peşinde koşmamaları gerektiği hatırlatılır. **Duhan suresi** adını duman kelimesinden alır ve gökyüzünün dumanla kaplanacağı ve insanlığa azap gelecek ahiret gününden bahseder. **Câsiye isimli** kırkbeşinci surede, dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığını gösteren işaretlerle dolu olduğu, bütün bu işaretleri görmezden gelenlerin sonunun cehennem olduğu anlatılır. **Ahkaf** isimli sure ismini rüzgarların oluşturduğu kum tepelerinden almıştır. Bu surede insanlara Allah'ın gönderdiği kitaplara inanmaları öğütlenir. İnkâr edenlerin ve puta tapanların cehenneme gidecekleri, azap gününün onlar için geleceğinden bahsedilir. **Muhammed** (Kitâl olarak da bilinir) isimli kırkyedinci surede Allah'ın, kulları denemek için savaşmayı emrettiği, inkâr edenlerle savaşanların cennetle ödüllendirileceği anlatılır. **Fetih suresi** müslümanlık adına inançsız ve Allah'a ortak koşanlarla savaşmanın geçmiş ve gelecekteki tüm günahları silecek kuvvette olduğu anlatılır. **Hucurât** isimli kırkdokuzuncu surede müminlerin kardeş oldukları, aralarında husumet bulunmaması gerektiği ve kendi aralarında uymaları gereken bazı ahlak kuralları anlatılmaktadır. **Kaf** isimli ellinci surede tüm ölüleri, tıpkı ilk başta nasıl yarattıysa, o şekilde tekrar dirilteceği anlatılmaktadır. **Zâriyât** isimli ellibirinci sure geçmişte yaşayan inkarcıların başlarına gelen felaketlerden ibret alınması ve inançlı olmak konusunda uyarılarda bulunulur. **Tûr** suresi ismini Musa peygambere vahiy gelen Sina dağından almaktadır. Bu surede kıyamet günü gerçekleşecek doğal afetler anlatılır. **Necm** suresinde Muhammed peygambere kutsal kitabın inişi anlatılır. **Kamer suresi** ismini ahiret günü ayın yarılacağına ilişkin ayetten almıştır.

Surede kitabın kullara öğüt almaları için gönderildiği anlatılır. **Rahman** isimli ellibeşinci surede Allah'ın nimetlerinden bahsedilir. **Vâkı'a suresinde** cennet ve cehennem ayrıntılı şekilde tasvir edilmektedir. **Hadid suresi**, adını demirin yararlarının anlatıldığı ayetten almıştır ve bu surede Allah'ın dünyayı ve içindekileri yaratışı konu edilir. **Mücadele suresi** karı koca arasındaki ahlak ve şeriat kurallarına değinir, geleneksel uygulamalardan bir kısmını kaldırır. Allah'ın Dünyada olan her şeyi, karı koca arasındaki gizli konuşmaları dahi bildiği, duyduğu anlatılır. **Haşr** isimli ellidokuzuncu surede inananlara mümin kardeşlerine yardımcı olmalarını, kendilerine düşen rızklarından onlara da vermeleri öğütlenir. **Mümtehine**, sınav veren kadın anlamına gelir ve bu surede inananlara inkar edenlerle dostluk kurmamaları ve kendilerine sığınan imanlı kadınları geri çevirmemeleri öğütlenmektedir. **Saf** isimli altmışbirinci surede Allah'ın inkar edenler karşısında savaşan müminlerini sevdiği söylenir. **Cum'a suresi** Cuma namazının kılınmasının önemine değinir. **Münafikun suresinde** inananların münafıklardan sakınmaları öğütleri yer alır. **Teğabun** aldanma anlamına gelir. Bu surede kendilerini önemli sanan kafirlerin aldanıp cehennemli olduklarını, kendilerini önemsiz zanneden müminlerin ise cennetlik olduklarını anlayacakları hesap gününden bahsedilir. **Talak** isimli altmışbeşinci surede aile içinde uygulanacak kurallar anlatılır. **Tahrım** haram kılmak anlamına gelir ve bu surede Allah'ın haram kıldığı şeyler anlatılır. **Mülk isimli** sure hayat ve ölümün Allah tarafından bir sınav olarak yaratıldığı, bunun sonucu olarak Allah tarafından kullarına uygun görülen cennetin en büyük ödül, cehennem ise en büyük ceza olacağı hatırlatılır. **Kalem suresi** altmışsekizinci suredir ve bu surede inançsızlardan uzak durulması gerektiği anlatılmaktadır. **Hâkka** suresinde cennet ve cehennem anlatılmaktadır. **Meâric** isimli yetmişinci surenin anlamı yükselme dereceleridir ve bu surede meâricin Allah'a ait olduğu anlatılır. **Nuh suresinde** Nuh peygamberin etrafındakileri Allah inancına nasıl çağırdığı konu edilir. **Cin suresi** yetmişikinci suredir ve cinlerin Kuranı okuduktan sonra inanç yoluna girişleri anlatılır. Müzzemmil suresinde ibadet etmenin önemi anlatılmaktadır. **Müddessir** isimli yetmişdördüncü surede Muhammed'in Cebrail'i ilk görüşü anlatılmaktadır. **Kıyamet suresinde** kıyamet günü ve orada insanların başlarına gelecekler anlatılmaktadır. **İnsan suresinde** insanın Allah tarafından imtilan edilmek üzere yaratıldığı anlatılır ve ibadetlerini yapmaları öğütlenir.

Mürselât suresi yetmişyedinci suredir ve gönderilenler anlamındadır. Bu surede gönderilenler üzerine kıyamet gününün geleceği ve inkar edenler için o günün çok geç olacağı yemin olunur. **Nebe' suresi** haber anlamındadır ve bu surede kıyamet haberinin gelişi üzerine olacaklar anlatılır. **Nâzi'ât suresinde** yeri ve göğü Allah'ın yarattığı ve kıyamet gününde ise diriliş olacağı anlatılır. **Abese suresi** sekseninci suredir, insanların dış görünüşleri, malları mülkleriyle değerlendirilmemeleri gerektiği anlatılır. **Tekvir suresinde** kıyamet günü geldiğinde gerçekleşecek olaylar anlatılmaktadır. **İnfitar suresi**, ismini göklerin yarılmasından almıştır ve yine kıyamet gününü anlatmaktadır. İnsanların yaptığı her şeyin yazıcılar tarafından yazılacağı ve hesap günü geldiğinde cezaların kesileceği anlatılır. **Mutaffifin suresi**, adını ölçüde haksızlık, hile yapanlardan almıştır ve bu surede hile yapanların cehennemlik oldukları anlatılır. **İnşikak suresi** seksendördüncü suredir ve bu surede kıyamet günü tasvir edilir. **Büruc** burçlar anlamına gelir. Bu surede bazı müminlerin sırf inançlarından dolayı öldürüldükleri anlatılır. **Târık suresinde** insanın ve dünyanın yaratılışı anlatılır ve insanların Allah'a inanmaları öğütlenir. **A'lâ suresi** Allah'a saygılı olunmasını, O'na ibadet edilmesini öğütler, bu öğütlerin Tevrat ve İncil'de de yer aldığını belirtir. **Gâşiye suresi**, adını her şeyi örten, kaplayandan almıştır ve bu surede kıyamet haberini nitelemektedir. **Fecr suresinde** geçmişte inkar edenlerin başına gelenler anlatılır ve insanlara ibadet etmeleri ve iyi olmaları öğütlenir. **Beled suresinde** cennete gidecekler ile cehenneme gidecekler tanımlanır. **Şems** güneş anlamına gelir ve bu sure adını ilk ayetten almıştır. Bu surede Allah'tan başkasına tapanların ziyana uğrayacakları, ancak Allah'a ortak koşmayanların kazanacağı anlatılmaktadır. **Leyl suresi** doksanikinci suredir ve gece anlamına gelmektedir. Bu surede ahiret konusunda insanların uyarıldıkları ve dünya malının o zaman hiçbir anlamı olmayacağı anlatılır. **Duhâ suresi**, kuşluk vakti anlamına gelir, Allah'ın her zaman kullarının yanında olduğu anlatılır. **İnşirah suresinde** peygamberin göğsünün açılıp yüklerinin hafifletildiği anlatılır. **Tin suresinde** insanın en güzel şekilde yaratıldığı ancak inkar edenlerin en aşağılık duruma sokulduğu anlatılır. **Alak suresi** Muhammed'e ilk inen suredir. Oku emriyle başlar ve ibadete çağırır. **Kadir suresinde** kadir gecesi ve önemi anlatılır. **Beyyine suresi** açık delil anlamına gelir ve kitaplar ile peygamberlerin insanlara Allah'ın delilleri olarak getirildikleri anlatılır. **Zelzele Zilzâl** isimli sure doksandokuzuncu suredir ve bu

surede kıyamet günü gerçekleşecek depremler anlatılmaktadır. **Âdiyât suresi**, dünya malına kanıp inancı unutanların ahret günü nasıl cezalandırılacağı anlatılmaktadır. **Kâri'a** kapıyı çalan, dehşetten yürekleri hoplatan anlamına gelmektedir ve bu surede ahiret gününün insanlar üzerinde böyle bir etki yaratacağı anlatılır. **Tekasür** yüzü ikinci suredir ve mal ve evlat düşkünlüğü anlamına gelir. Bu surede dünya malının önemsiz olduğu, gerçeğin ölümden sonra başlayacağı ve dünyadaki mal mülkün önemsiz olduğu anlatılır. **Asr suresinde** insana ziyan olmamaları için iman tavsiye edilir. **Hümeze suresi** yüzdördüncü suredir ve insanlarla alay edenlerin sonunun cehennem olduğu anlatılır. **Fil suresinde** filler ve sahiplerinden oluşan bir grubun kuşların saldırısı sonucu nasıl hezimete uğradıkları anlatılır. **Kureys suresinde** Allah'ın kabilesine göçü nasıl kolaylaştırdığı konu edilir. **Mâûn suresinde** inkar edenlerin nasıl insanlar oldukları konu edilir. **Kevser suresinde** Allah'a iman edenlerin çok nimet sahibi olacakları anlatılır. **Kâfirûn suresi** kafirlere, Allah'a inancı olmayanlara hitap etmekte ve inananla kafirin farklı olduklarını anlatmaktadır. **Nasr suresinde** din için verilen savaşlarda Allah'ın inananlara yardım edeceği ve insanların dalga dalga hak dinine geçecekleri anlatılır. **Tebbet suresinde** Muhammed peygamberin Allah inancını küçümseyen laflar etmesinin üzerine, Allah'ın gazabının onun üzerinde olacağını anlatılır. **İhlas suresi** yüzü ikinci suredir, Allah'ın tek olduğunu, hiçbir şeye muhtaç olmadığını ve tüm canlıların ihtiyaçlarını karşılayan olduğunu anlatır. **Felak ve Nas sureleri** Allah'a sığınma sureleri olarak bilinir ve bu surelerde insanlara her türlü kötülüğe karşı Allah'a sığınmaları öğütlenir (Ateş, 1988: 604).

İKİNCİ BÖLÜM

SEMAVİ DİNLER, DOĞA VE ÇEVRE

2.1. Semavi Dinler ve Doğa Algıları³⁶

Semavi dinler olarak anılan Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık inançlarının temeli ve bugün semavi dinlere ilişkin bilginin temel kaynağı, bu inançların elçileri tarafından halklara sunulan kutsal kitaplardır. Semavi dinlerin doğayı nasıl algıladıkları, ne şekilde değerlendirdikleri, içlerinde yer alan kitap ve ayetlerdeki ifadelerin incelenmesiyle ortaya çıkabilecektir. Ancak böyle bir inceleme sonucunda, insanlığın doğayı algılayışı ile kutsal kitaplar arasında bir karşılaştırma yapılabilir. İnsanlığın doğa karşısındaki tutumunun, semavi dinlerin öneri ve emirlerine uygun olup olmadığı değerlendirilebilir.

Bu bölümde öncelikli olarak kutsal kitaplarda doğa ile ilgili ayetlerin içerikleri incelenecek, semavi dinlerin doğayı nasıl tasarladıkları, hangi özelliklerinin üzerinde durup, bu tasarıda insanı nereye koydukları irdelenecektir. İkinci kısımda, temalar üzerinden yapılan inceleme değerlendirilecek, semavi dinlerin doğa görüşü üzerine, sahip oldukları ortak duruşlar yoluyla, bazı genellemelere varılmaya çalışılacaktır. Son kısımda ise, bugün insanın doğayı algılayışı üzerinde dinin nasıl bir etki yaratmış olabileceği tartışılacak, insanlığın doğa karşısındaki tutumu üzerinde dinlerin etkisi değerlendirilecektir.

Semavi dinlere ait kutsal kitaplar incelendiğinde, doğa temasına sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Her üç kitapta da, doğa konusunun işlendiği bölümler benzer temalar altında sunulmaktadır. Dünyanın ve insanlığın yaratılışı veya ahiret günü,

³⁶ Bu çalışmada, referans gösterilen kutsal kitap metinlerinin kolay ayırt edilebilmesi açısından, her ayetin önüne, ait oldukları kutsal kitabın ilk harfi (Tevrat için T, İncil için İ ve Kuran için K) konulmuştur. Tevrat'a ait 349, İncil'e ait 178 ve Kuran'a ait 438 ayetten referas alınmıştır.

Tanrı'nın varlığı ve teklığının kanıtı olarak sunulan mucizeler, doğanın semavi dinler tarafından nasıl algılandığını açıkça gösterir niteliktedir. Kitaplarda yer alan emirler, ve bu emirlerin müeyyidesi olan cezalar ve ödülü olan vaatler de benzer şekildedir. Bu çalışmada, üç kutsal kitapta da doğanın benzer temalar üzerinden ele alınması sebebiyle, konu bu beş ana tema üzerinden incelenecektir. Kitaplarda anlatılan olayların bir paralellik içerisinde olması, kitapların birbirini tamamlayıcı ve destekleyici nitelikte olmaları gibi sebepler sonucu, kitapların münferit olarak değerlendirilmesinden kaçınılmıştır.

2.1.1. Yaratılış ve Ahiret

Semavi dinlerin kutsal kitapları incelendiğinde doğa karşımıza birkaç tema altında çıkar. Dünyanın yaratılışı, düzeni, dünyanın son bulacağı ahiret günü ve dirilişe dair konuların anlatıldığı kısımlar kutsal kitaplarda doğanın en geniş şekilde yer aldığı bölümlerdir. Bu çalışmada yukarıda değinilen konular yaratılış başlığı altında incelenecektir.

2.1.1.1. Yaratılış

Dünyanın, canlıların ve nihayet insanın yaratılışı üç kitapta da yer almaktadır, ancak en geniş ve bütünlüklü anlatım Tevrat'ın Yaratılış kitabında bulunur. Tevrat'a göre Tanrı'nın gökyüzünü, yeri, ışığı, karanlığı ve nihayetinde günü, su ile havayı ayırmak için gök kubbeyi yaratışı ilk gün gerçekleşir (T.Yar. 1: 1- 8). Kara ile denizlerin birbirinden ayrılması ve yeryüzünde çeşit çeşit bitkilerin oluşması ikinci gün olur (T.Yar. 1: 9- 12). Üçüncü gün yeryüzünün aydınlanması, gündüzün geceye hakim olması için gök kubbede güneş, ay ve yıldızlar yaratılır. Bunların belirtileri dünyada günler, yıllar ve mevsimler olarak görülür (T.Yar. 1: 13- 18). Dördüncü gün suda yaşayan canlılara, büyük deniz canavarları ile gökyüzünde uçan çeşitli kuşlara Tanrı "ol" der ve olurlar. Tanrı onlara çoğalmalarını buyurur (T.Yar. 1: 19- 22). Beşinci gün yeryüzünde yabanıl, evcil her türlü canlı yaratılır. İnsan ise altıncı gün kendi suretinde, yeryüzüne egemen olmak üzere yaratılır (T.Yar 1, 23- 31; Çığ: 2010:43).

...Böylece insan Tanrı suretinde yaratılmış oldu. İnsanları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, "Verimli olun, çoğalın" dedi, "Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun. İşte yeryüzünde tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak. Yabani hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum." Ve öyle oldu (T.Yar. 1: 27- 30).

Burada canlılar arasında oluşturulan hiyerarşi dikkati çekmektedir. Tanrı'nın suretinde, yeryüzüne egemen olmak üzere yaratılmış olan insan, Tanrı'dan sonra, tüm düzenin egemeni, hakimi ve yöneticisi konumundadır (Armutak, 2008a: 53; Keleş, 2009: 90- 91). Diğer yaratıklara bakıldığında, insanın egemenliği altında olmaları uygun görüldüğü için insandan daha aşağı bir konumdadırlar. Bir ayete göre hayvanlar, Adem'in sıkılmaması ve ona yardımcı olmaları için yaratılır (T.Yar. 2: 18- 19). Öte yandan hayvanlar da, tıpkı insanlar gibi Tanrı tarafından kutsanmış ve onlardan da verimli olmaları, çoğalmaları istenmiştir. Yeryüzündeki meyveli ve tohumlu tüm bitkiler de insanlara sunulduğu gibi hayvanlara da yemeleri için sunulmuştur. Bu şekilde incelendiğinde, yeryüzündeki bitkilerin tek varlık sebebinin insan ve hayvanların besin ihtiyacı olduğu, hiyerarşik yapıda hayvanlardan da aşağı bir basamakta yer aldıkları görülmektedir.

Yaratılanlar arasında bir önem sıralaması olduğu, Tanrı'nın her bir varlığı yarattıktan sonraki sözlerinden de anlaşılabilir. Her bir yaratıktan sonra Tanrı'dan gelen "iyi" yorumu, insandan sonra "çok iyi" şeklinde değişmiştir.

Tekvin'in bu bölümü iyice tetkik edildiğinde; kainat ve bütün varlıkların ilk beş günde yaratıldığı, insan yaratılmadan önce, hayatını idame için ihtiyaç duyacağı her şeyin hazırlandığı görülecektir. İnsan her şeye hakim olacak güçte, en son olarak yaratılmış ve onunla yaratma işlemi tamamlanmıştır. Diğer varlıkların yaratılışına müteakip "iyi" ifadesi kullanılırken, insanın yaratılışı söz konusu olduğunda "çok iyi" denmesi onun diğer varlıklardan üstün ve yüce olduğuna işaret etmekte ve Allah'ın düşüncesindeki üstün yaratık tipinin onunla en kamil bir şekilde geldiğini göstermektedir (Erdem, 1993: 19).

Altıncı gün her şey tamamlanır. Yedinci gün kutsaldır, Tanrı o gün dinlenir (T.Yar. 2: 1-3). Yahudilik inancında Tevrat'ta yer aldığı şekilde yedinci gün Tanrı'nın dinlendiği, hiçbir iş yapmadığına inanılır. Bu sebeple Yahudilik inancında haftanın yedinci günü kulların da hizmetçileri ve hayvanlarıyla beraber hiçbir iş yapmamaları, dinlenmeleri dini bir kuraldır. İncil'de yedinci güne dair özel bir anlatım veya uygulama bulunmamakla birlikte Kuran'da yedinci gün Tanrı'nın dinlenmediği, çünkü yorgunluğun kullara dair olduğuna ilişkin bir ayet yer almaktadır.

Andolsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık, bize hiçbir yorgunluk dokunmadı (K.Kaf: 38)

Üç kitapta da yaratılışa ilişkin hatırlatmalara veya yaratılışa değinerek öğüt veren, kural koyan ayetlere sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak bir düzen ve süreklilik içerisinde yaratılışın anlatıldığı tek kısım Tevrat'ın yaratılış kitabıdır. Ancak, Tevrat'ın başka bölümlerinde, İncil ve Kuran'da yaratılışa ilişkin çeşitli ayetlerle hatırlatmalar ve nitelermeler bulunmaktadır.³⁷ Örneğin Tevrat'ın Eyüp kitabında, insanoğluna Tanrı'nın yüceliği anlatılırken yaratılışa göndermede bulunulur (T.Eyüp. 38: 4-14).

Ben dünyanın temelini atarken sen neredeydin? Anlıyorsan söyle. Kim saptadı onun ölçülerini? Kuşkusuz biliyorsun! Kim çekti ipi üzerine? Neyin üstüne yapıldı temelleri? Kim koydu köşe taşını, Sabah yıldızları birlikte şarkı söylerken, İlahi varlıklar sevinçle çığırırken? Denizin ardından kapıları kim kapadı, Ana rahminden fışkırdığı zaman; Ona bulutları giysi, Koyu karanlığı kundak yaptığım, Sınırını koyduğum, Kapılarıyla sürgülerini yerleştirdiğim, Buraya kadar gelip öteye geçmeyeceksin, Gururlu dalgaların şurada duracak dediğim zaman? Sen ömründe sabaha buyruk verdin mi, Şafağa yerini gösterdin mi; Yeryüzünün uçlarını tutsun, Oradaki kötüler silkilip atılsın diye? Mühür basılan balçık gibi biçim değiştirir yeryüzü, Giysi kıvrımları gibi göze çarpar (T.Eyüp. 38: 4-14).

³⁷ Tanrının dünyayı oluşturan varlıkları insan için yarattığına ilişkin ayetlere üç kitapta da sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu konu ayrıca üçüncü bölümde yer alan insan merkezilik bölümünde detaylı şekilde ele alınacağından burada daha fazla incelenmeyecektir.

İncil’de yer alan ayetlere bakıldığında, yaratılışa Tanrı’nın yüceliğinin bir kanıtı olarak gönderme yapıldığı görülmektedir. Mezmurlar ve Elçiler kitaplarında yerin, göğün, günün, gecenin, mevsimlerin Tanrı tarafından yaratıldığı, Ay ve güneşin O’nun tarafından yerlerine yerleştirildiği, yeryüzünün sınırlarının Tanrı tarafından saptandığına değinilir. Denizlerin ve denizin içindeki canlıların yaratıcısı Tanrı’dır (T.Mez. 74: 15- 17; T.Elç. 4: 24). Bununla beraber, yaratılışa ayrıntılarıyla yer verilmez. Dünyanın ve canlıların yaratılışı, Tanrı’nın yüceliğinin bir göstergesi olarak ele alınılır.

Nitekim yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen her şey - tahtlar, egemenlikler, yönetimler, hükümlerlikler- O'nda yaratıldı. Her şey O'nun aracılığıyla ve O'nun için yaratıldı. Her şeyden önce var olan O'dur ve her şey varlığını O'nda sürdürmektedir... (İ.Kol. 1: 16- 17)

Kuran-ı Kerim’de yaratılışa ilişkin ayetler Tevrat’taki gibi hikaye şeklinde değil, İncil’de olduğu gibi parça parça yer alır. Genellikle Tanrı’yı tanımlayan sıfatlar olarak geçer. “Allah”, alemlerin sahibi, yetiştiricisi (K.Fatiha: 1- 3), göklerin ve yerin hükümdarı, sahibidir (K.Baka: 107, 117; K.Nûr: 42; K.Furkan: 2; K.Hadid: 5). O tüm yarattıklarını korur, gözetir, yer, gök ve arasındaki her şey O’nundur (K.Baka: 255; K.Al-i İmran: 2, 129, 189- 190; K.Nisa: 126; K.Taha: 6).

“Allah’ın”, Tevrat’ta anlatıldığına paralel olarak dünyayı ve yeryüzünü yaratışının altı günde tamamlandığı anlatılır. Karanlığı ve aydınlığı, Güneşi, Ayı, yıldızları, yeryüzü şekillerini ve canlıları yarattığı betimlenir (K.En’am: 1- 2; K.Ra’d: 3- 4; K.Seffat: 6; K.Nazi’at: 30- 33). Ancak Tevrat’tan farklı olarak, yaratma işi bitince göklerdeki tahtına oturduğu anlatılır (K.A’raf: 54; K.Yunus: 3; K.Hud: 7; K.Ra’d: 2; K.Furkan: 59; K.Secde: 4, K.Hadid: 4). Bazı ayetlerde İncil’deki gibi, öğüt vermek, ders vermek veya Allah’ın yüceliğini anlatmak için yaratılıştan yararlanılmaktadır. Örneğin Fusillet suresinde Allah’a eş koşulmaması gerektiğini belirtmek için yaratılış hatırlatılır;

De ki: Siz mi arzı iki günde Yaratan'a nankörlük ediyor ve O'na eşler koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. Arza, üstünden ağır baskılar (sağlam dağlar) yaptı. Onda bereketler yarattı ve onda arayıp soranlar

için gıdalarını (bitkilerini ve ağaçlarını) tam dört günde takdir etti (düzene koydu). Sonra duman (gaz) halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve arza: İsteyerek veya istemeyerek (buyruğuma) gelin dedi. İsteyerek (buyruğuna) geldik dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök yaptı ve her göğe emrini (kanunlarını) vahyetti. Biz, en yakın göğü lambalarla ve koruma ile (koruyucu güçlerle) donattık. İşte bu, o güçlü, bilen (Allah)ın takdiridir (K.Fussilet: 9- 13).

Tevrat ve İncil'den farklı olarak birçok ayette Tanrı'nın yarattığı insan dışındaki varlıkların da O'na ibadet ettikleri ifade edilir. Güneşin ve Ayın, yerdeki ve gökteki canlıların O'na boyun eğdikleri, O'na secde ettikleri, O'nunla tespih ettikleri (K.Fussilet: 38- 39), O'nun hükmü ve yönetimi altında oldukları yer alır (K.Nahl: 48- 50; K.İsra: 44; K.Enbiya: 19- 22; K.Nûr: 41; K.Sed: 18- 19; K.Hac: 18). Bunun yanında, yine İncil ve Tevrat'ta yer almayan yedi gök kavramı Kuran-ı Kerim'de yer bulmaktadır. Örneğin Telak suresinde;

Allâh O'dur ki yedi göğü ve yerden de onların benzerini yarattı. Buyruğu, bunlar arasında iner ki Allâh'ın her şeye kâdir olduğunu ve Allâh'ın bilgice her şeyi kuşatmış bulunduğunu bilesiniz (K.Telak: 12).

Kuran-ı Kerim'de yaradılıştan sonra, yeryüzünde oluşan düzen çeşitli surelerde ayrıntılı şekilde betimlenmektedir. Yeryüzündeki birbirini tamamlayan iç içe geçmiş düzen, üç kitapta da çeşitli ayetlerle betimlenmektedir. Su döngüsü, kutsal kitaplarda üzerinde sıklıkla durulan döngülerdendir. Yaşamın suda doğduğu, ilk canlıların su ile, yağmurun yağması ile oluştuğu anlatılır. Yağmurdan önce toprakta hayatın olmadığı, ancak yağmurun yağmasıyla bitkilerin, çeşit çeşit ağaçların yaratıldığı betimlenir (K.Fatır: 27; K.Hud: 7). Bitkilerin yanında hayvanların da sudan yaratıldığı, bitkiler gibi onların da çeşitli şekillerde oluştuğu anlatılır. İnsanların da, hayvan ve bitkiler gibi çeşitli renklerde yaratıldıkları ifade edilir (K.Fatır: 28; K.Nûr: 45). Yeryüzündeki suyun buharlaşması, sonra tekrar yoğunlaşıp yağmur olarak yeryüzüne dönmesi kitaplarda en sık karşılaşılan döngüler arasındadır (T.Yer. 5: 24). Şimşegın sesi Tanrı'nın sesine benzetilir, yağmur ile gökyüzündeki köşkünde oturan Tanrı arasında yakın bir ilişki kurulmuştur (T.Eyüp. 37: 2- 6; T.Mez. 29: 7- 9). Benzer şekilde rüzgarlar ile Tanrı'nın soluğu arasında da bir benzetme yapılır (T.Eyüp. 37: 9-11). Tanrı ile su döngüsü arasında kurulan yakın ilişki, tıpkı ilkel

inançlarda olduğu gibi Tanrı ile kuraklık ve verim ile de yakın bir ilişki kurulmasını doğurmuştur (T.Mez. 65: 9- 13, 147: 8-9; K.Kehf: 45; T.Yer. 14: 22).

...Evet, Tanrı öyle büyüktür ki, O'nu anlayamayız, Varlığının süresi hesaplanamaz. Su damlalarını yukarı çeker, Buharından yağmur damlatır. Bulutlar nemini döker, İnsanların üzerine bol yağmur yağdırır. Bulutları nasıl yaydığını, Göksel konutundan nasıl gürlendiğini kim anlayabilir? Şimşekleri çevresine nasıl yaydığına, Denizin dibine dek nasıl ulaştırdığına bakın... (T.Eyüp. 36: 26- 30).

Canlıların bedensel döngülerine de kitaplarda yer verilir. Güçsüz bireyler olarak dünyaya gelen canlıların büyüüp güçlendikleri, ancak zamanla ihtiyarlayıp, yorulup güçsüzleştikleri bir döngüden bahsedilir (K.Rum: 54). Gençlik ve yaşlılık gibi birbirlerini izleyen süreçlerin bir diğeri de ölüm ve hayattır. Kuran-ı Kerim'de yaşam, ölüm ve tekrar canlanmanın birbirini izleyen süreçler olarak tasvir edildiği görülmektedir (T.Mez. 90: 1- 4; K.Hac: 5- 7; K.Ra'd: 39; K.Ankebut: 19; K.Gafir Mü'min: 67)

Allâh, ölmekte olan canları alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır (K.Zümer: 42).

Gece- gündüz döngüsü, insanlara ışık olması, rahat çalışabilmeleri için gündüz ve uyuyup dinlenebilmeleri için gecenin yaratıldığına ilişkin ayetlerle anlatılır (T.Yer. 31: 35, 33: 20- 21; K.Al-i İm: 27; K.En'am: 60). Gece- gündüz döngüsü anlatılırken, gezegenlerin yörüngelerindeki döngüsüne de değinilir (K.Ra'd: 2; K.Rahman: 4- 5; K.Nazi'at: 27- 29).

Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Geceyi gündüzün üzerine dolar, gündüzü de gecenin üzerine dolar. Güneşi ve ayı buyruğu altına almıştır. Her biri belli bir süreye kadar akıp gitmektedir. İyi bil ki O, aziz ve çok bağışlayandır (K.Zümer: 5).

Gecenin ve gündüzün birbiri ardına gelmesi, bulutların hareketleri sonucu atmosferde yağmur, dolu, fırtına ve benzeri hava olaylarının gerçekleşmesi, bu

olayların yeryüzünü etkilemeleri, tatlı sular ile tuzlu suların birbirine karışmasının engellenmesi gibi doğa olaylarının Tanrı'dan geldiği betimlenir (**K.Mü'minun**: 80; **K.Nur**: 43, 44; **K.Furkan**: 53, 62). Gökyüzündeki gezegenlerin yörünge üzerindeki hareketlerine de değinilir. Güneş ve Ay yeryüzünü aydınlatmak için gök kubbeğe yerleştirilmiş aydınlatıcılar, kandiller olarak betimlenir (**K.Furkan**: 61).

Özetlemek gerekirse, yaradılışa ilişkin incelenen tüm ayetler, canlılar arasındaki hiyerarşiye, insanın bu hiyerarşik yapıya egemen olduğuna ve tüm canlıların yaratıcısı Tanrı'nın yüceliğine ilişkindir. İnsan'ın Tanrı'nın suretinde, diğer varlıkların ise insana yardımcı olmaları amacıyla yaratılmış olması dikkat çekicidir. Ay, Güneş ve yıldızlar aydınlık ve karanlığın oluşması için yaratılırken, aydınlık insanın çalışması, karanlık ise dinlenmesi içindir. Benzer şekilde gezegenlerin yaratılması, insanın zamanı anlamasını sağlayan günler, mevsimler ve senelerin oluşumuna hizmet eder. Dağlar, gök ile yerin ayrılmasına, aynı zamanda yerin sarsılmadan durmasına yarar. İnsan'ın sıkılmasını engellemek için hayvanlar yaratılır. Bulutlar yağmuru yağdırır, yağmurun amacı ise toprağı verimli kıлып bitkilerin çıkmasını sağlamaktır. İnsan ve hayvana besin sunabilmek için çeşit çeşit bitkiler, meyveli ve tohumlu ağaçlar bu şekilde oluşur. Semavi dinler öncesindeki ilkel dinlerde karşılaşılan doğadaki ruh kavramı, animizm veya natüralizm tamamıyla terk edilmiştir. İnsan dışındaki varlıklar edilgendirler.

2.1.1.2. İnsan Yaradılışı ve Cennetten Düşüş

Kutsal kitaplarda, insanın yaradılışının, diğer canlılardan farklı olarak ayrıntılı şekilde incelendiği görülmektedir. Kuran-ı Kerim'de insanın topraktan veya çamurdan (**K.En'am**: 2; **K.Hicr**: 26; **K.Secde**: 7) yaratıldığı belirtilir. Bazı ayetlerde ise, insanın sudan (**K.Furkan**: 54) veya nutfeden yapıldığı anlatılır (**K.Tarik**: 5- 7; **K.Mü'minun**: 2; **K.Necm**: 46). Daha sonra nutfenin alakaya veya embriyoya dönüştüğü (**K.Alak**: 2; **K.Hac**: 5- 7), ondan da ete kemiğe bürünüp biçim kazanıp insana dönüştüğü anlatılır (**K.Mü'minun**: 13- 14). Tevrat'ta Adem'in yaradılışının anlatıldığı kısımda da betimlendiği gibi Tanrı'nın varlığa ruhunu üflemesiyle son aşama da tamamlanır (**T.Yar.** 2: 7; **K.Secde**: 7- 9).

Üç kutsal kitapta da Adem ilk insan olarak tasvir edilir. Tevrat'ta Adem'in yaratılışı diğer canlı varlıkların yaratılışından farklı olarak ayrıntılı şekilde anlatılır. Bunun yanında Adem'in soyu da Yaratılış kitabında yer alır. Tanrı Adem'i topraktan yaratmış ve burnuna yaşam soluğunu üflemiştir. Adem'i yarattıktan sonra, türlü meyve ve ağaçla dolu, içinden ırmaklar akan bir bahçeye³⁸ yerleştirir. Yalnız bahçede Adem'e yasak olan meyve ağacı da bulunmaktadır. Bu meyveden yemek, iyi ile kötüyü fark etmeye sebep olacaktır. Tanrı diğer canlıların isimlerini koyma görev veya ayrıcalığını da Adem'e verir. Yaratılışın ilk kısmında değinildiği gibi canlılar arasındaki hiyerarşik yapı burada da gözlenebilmektedir. Adem veya insan, hayvan ve bitkilerin hakimi, yöneticisi konumundadır. Bununla beraber, tüm canlılar içinden Tanrı'nın aradığı gibi Adem'e uygun bir yardımcı bulunamaz, bunun üzerine Adem'in kaburga kemiğinden bir kadın yaratılır (T.Yar. 2: 7- 25).

Yılan, kutsal kitaplarda kötülüğü ve şeytanı temsil eder (Armutak, 2008a: 43). Adem ve Havva'nın cennetten düşüş hikayesinde de yılan, Tanrı'nın emirlerine itaatsizlik etmelerinin, koyduğu yasağı çiğnemelerinin nedeni olarak aktarılmaktadır. Kötü düşünce ondan gelir, yılan, insanları baştan çıkarır, aklını karıştırıp günah işlemelerine sebep olur. Tevrat'ın Yaratılış kitabında ve İncil'in bazı bölümlerinde kurnaz olarak betimlenen yılan (T.Yar. 3: 1), ilk önce Havva'nın aklını çeler (İ.2. Ko. 11: 3). Bilgelik ağacının meyvesini yeme ve yılanın anlattığı gibi Tanrı gibi olma düşüncesi ile Havva yasağı çiğner ve meyveden yer, Adem'e de bu meyveden verir (T.Yar. 3: 1-6). Bilgelik meyvesini tadınca Adem ve Havva çıplak olduklarını fark eder, incir yapraklarıyla mahrem yerlerini kaparlar. Tanrı, yasak meyveden yediklerini öğrenince Adem'i³⁹, Havvayı ve yılanı cezalandırır. Yılan, tüm hayvanların en lanetlisi olmak, karnının üzerinde sürünmek ve yaşam boyu toprak yemekle cezalandırılır. Kadın soyu ile erkek soyunu birbirine düşman eder. Kadın'ın cezası çocuk doğururken acı çekme ve kocası tarafından yönetilmektir. Adem'in cezası ise lanetli topraktır. Adem, ömür boyu ürün alabilmek için ter dökcek, toprak verimsiz olup işini güçleştirecektir (T.Yar.3: 7- 19). Tanrı, Adem ile Havva'nın ölümsüzlük ağacının meyvesinden yememeleri için onları Aden bahçesinden kovar,

³⁸ Gihon, Pişon, Fırat ve Dicle arasındaki topraklar (Cohn- Sherbok, 2010: 11- 13).

³⁹ Adem suçu Havva'ya, Havva da yılanı atar

oraya geri dönememeleri için de önlemler alır (T.Yar. 3: 22- 24; K.Baka: 35- 36; K.A'raf: 20-25).

İblis'in Adem ve Havva'yı yoldan çıkarmak istemesinin nedeni ise İblis'in insan'a secde etmeyi reddetmesi olarak anlatılır. Tanrı, meleklerden Adem'e secde etmelerini ister ancak İblis, insandan daha üstün olduğunu söyleyerek bu isteğe karşı gelir (K.Sad: 71- 76). Diriliş gününe kadar, insanları Tanrı'nın yolundan saptırmak için süre ister. İblis'in saptırdıklarının cehennemde yanacak kullardan olacağı anlatılır. (K.A'raf: 11). Adem ile Havva'nın cennetten kovulma hikayesinin asıl sebebi, İblis veya şeytanın insana secde etmek istememesi ve Tanrı'ya karşı gelmesine dayanır (K.Baka: 34- 35; K.Taha: 115- 121).

Devam eden surelerde Tanrı'nın Adem soyundan ulusları türetmesi ve onları yeryüzüne yerleştirmesi anlatılır (İ.Elç. 17: 25- 28).

2.1.1.3. Kader

Kutsal kitaplarda karşılaşılan bir diğer kavram da kaderdir. Kader, basit bir tanımlamayla insanların ve diğer tüm varlıkların yaşamları boyunca yapacakları her şeyin daha önceden belirlenmiş, yazılmış olması inancıdır. Buna göre insanların başlarına gelen iyi veya kötü olaylar karşısında üzölmeleri veya büyük sevinçlere kapılmaları yersizdir, çünkü başlarına gelen her şey Tanrı'nın takdir ettiği şekilde gerçekleşmiştir. Kader inancına göre Tanrı'nın yapacağı iş engellenemez, değiştirilemez (K.Rum: 9, 19- 20; K.Ankebut: 22). İnsanların ellerinden gelen hiçbir şey yoktur, Tanrı'nın gücü karşısında çaresiz ve güçsüzdürler (K.Enbiya: 44).

2.1.1.4. Ahiret Günü

Ahiret günü, dünyanın büyük bir yıkıma uğrayacağı, yaşayan her varlığın öleceği ve yeryüzündeki tüm varlıklar gibi gökyüzündeki varlıkların da yok olacağı, bilinen anlamıyla hayatın son günüdür. Kıyamet günü, hesap günü, yargı günü veya diriliş günü gibi çeşitli isimlerle de anılır. Ahiret günü, üç kitapta da değişik isim ve

simgelerle nitelenir ve ayrıntılı şekilde ele alınır.

Ahret günü, kutsal kitaplarda göklerin duman gibi dağılacağı (K.Tûr: 9) veya yarılabacağı (K.İnşikak: 1), dumanların yeryüzünü saracağı (K.Duhan: 10- 11), denizlerin fışkıracağı (K.İnfitar: 3) veya kaynatılacağı (K.Tekvir: 6), yeryüzünün eskiyeceği (K.K'aria: 5), dağların yarılabacağı, dağılabacağı (K.Hakka: 14) veya dümdüz edileceği (K.Tûr: 10; K.Mürselât: 10; K.İnşikak: 3; K.Kehf: 47) ve büyük depremlerin gerçekleşeceği gün olarak betimlenir. Ahret gününün büyük depremler ile simgelenmesi bir çok ayette tekrar edilmekte, depremlerin büyüklüğü ve korkunçluğu vurgulanmaktadır (T.Yşa. 51: 6; T.Zek. 14: 5; K.Taha: 105- 107; K.Hac: 1- 2; K.Zelzele Zilzal: 1). Kutsal kitaplarda ışık veren varlıklar olarak anılan Güneş ve Ay'ın yok olacağı (K.Tekvir: 1), Ay'ın kan rengine döneceği (İ.Elç. 2: 20) veya yarılabacağı (K.Kamer: 1), gece- gündüz döngüsünün kaybolacağı belirtilir (T.Zek. 14: 6- 7; İ.Mat. 24: 29- 30; İ.Mar. 13: 24- 25). Gökyüzünün, aynı yaratıldığı şekilde toplanacağı, yarılabacağı (K.Hakka: 16; K.İnfitar: 1; K.Mürselât: 9) veya yok olacağı, yıldızların saçılacağı (K.İnfitar: 2), döküleceği (K.Tekvir: 2) veya silineceği (K.Mürselât: 8) anlatılır (K.Enbiya: 104; K.Zümer: 67- 69).

Kıyamet gününün ne zaman geleceğini Tanrı'dan başka kimsenin bilmediği (K.Fussillet: 47), ancak bir takım belirtilerle o günün yaklaştığının anlaşılacağı belirtilir. Savaşlar, büyük depremler, kıtlıklar ve insanlar arasında kin ve husumet duygularının çoğalması bu belirtiler arasında sayılmaktadır (İ.Mat. 24: 6- 10, 24: 30- 31). Bunun yanında o gün vahşi hayvanların bir araya toplanacakları da anlatılır (K.Tekvir: 5). Kıyamet gününün belirtilerinden bir diğeri de, Tanrı tanımaz kişilerin sayılarının artmasıdır (İ.2. Pe: 3- 6).

Yukarıda, gökyüzünde harikalar yaratacağım. Aşağıda, yeryüzünde belirtiler, Kan, ateş ve duman bulutları görülecek (İ.Elç. 2: 19).

Kıyamet gününü betimlerken sıklıkla kullanılan bir diğere simge de ateştir. Ahret gününün anlatıldığı ayetlerde Tanrı, yakıp yok eden bir ateş olarak, yeryüzü de yangın yeri olarak betimlenir (İ.İbr. 12: 29; İ.1. Ko. 3: 13; İ.2. Sel. 1: 6- 8; İ.2. Pe. 3: 7)

Sizler dokunulabilen, alev alev yanan dağa, karanlığa, koyu karanlık ve kasırgaya, gürleyen çağrı borusuna, tanrısal sözleri ileten sese yaklaşmış değilsiniz. O sesi işitenler, kendilerine bir sözcük daha söylenmesin diye yalvardılar (İ.İbr. 12: 18-19).

Ama Rab'bin günü hırsız gibi gelecek. O gün gökler büyük bir gürültüyle ortadan kalkacak, maddesel öğeler yanarak yok olacak, yer ve yeryüzünde yapılmış olan her şey yanıp tükenecek. Her şey böylece yok olacağına göre, sizin nasıl kişiler olmanız gerekir? Tanrı'nın gününü bekleyip o günün gelişini çabuklaştırarak kutsallık içinde yaşamalı, Tanrı yolunu izlemelisiniz. O gün gökler yanarak yok olacak, maddesel öğeler şiddetli ateşte eriyip gidecek (İ.2. Pe. 3: 10- 12).

Ahret günü, Tanrı'nın insanları sınavacağı (K.Zek. 14: 5), hayatları boyunca yaptıkları iyiliklerle kötülüklerin değerlendirileceği gündür. O gün mezarlar açılır ve ölümler hesap vermek için dirilir (K.İnfitar: 4; K.İnşıkak: 4; K.Zelzele Zilal: 2; K.Kaf: 44). Ömürlerince iyi ve inançlı kullar cennete alınır (T.Yşa. 51: 6; K.Enbiya: 104), kötü olan ve inkar edenler ise cehenneme atılırlar⁴⁰ (İ.Mat. 13: 49- 50; K.Tekvir: 12- 13; K.Al-I İm: 185).

Evet kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada sürekli kalacaklardır. İnanıp yararlı işler yapanlara gelince, onlar da cennet halkıdır, orada sürekli kalacaklardır (K.Baka, 81- 82).

Diriliş kavramı Tevrat'ta yer almamakla beraber Kuran-ı Kerim'de ve özellikle İncil'de oldukça önemli bir kavramdır. İncil, İsa'nın çarmıha gerilişi, ölümünden üç gün sonra dirilip (İ.Elç.17: 29- 34; K.Rom. 4: 23- 24) göğe yükselişi (İ.Elç. 3: 21) ve yargı günü gökten ineceği inancı üzerine kuruludur (İ.Mat.13: 26- 27, 24: 30- 31). İncil'e göre o gün, İsa göklerden geldiği zaman, tüm ölümler dirilecek ve yargılanacaklardır (İ.Elç. 24: 15, 26: 8- 9; İ.1.Ko. 15:12- 34). Dirilişten sonra insanlar çürümez bedenlere sahip ve ölümsüz olacaklardır (İ.1.Ko.15: 35- 54, İ.Ef. 1: 10- 11, K.Baka: 28).

⁴⁰ Cennet ve cehenneme ilişkin ayetler ileriki bölümde inceleneceğinden bu bölümde daha fazla incelenmeyecektir.

Ölümünden sonra dirilme ve diriliş ile ölümsüzlüğe kavuşulacağına dair inanç, kader düşüncesiyle de birleşince, bu dünyanın geçici ve önemsiz, ölümden sonraki hayatın ise asıl amaç, gerçek yaşam olduğu düşüncesini, inancını doğurmaktadır (İ.2.Ko. 5: 1-5). Bu dünyanın boş ve geçici olduğu İncil (İ.Gal. 6: 14- 15; İ.Ef. 1: 12) ve daha çok Kuran-ı Kerim’de sıklıkla vurgulanan bir olgudur. Her iki kitapta da dünyevi zevklerden kaçınılması, dünyadaki mala, mülke ve hatta aile bağlarına önem verilmemesi öğütlenir (K.Al-i İm: 14). Dirilişi, kurtuluşu veya bağışlanmayı hak etmek için dünyevi zevkler peşinde koşmayı bırakmak ve Tanrı’ya sığınmak, ona inanmak ve ibadet etmek gereklidir (K.Al-i İm: 83, 108- 109; K.Yunus: 31; K.Hac: 5- 7; K.Kıyamet: 37- 40).

Genel anlamda incelendiğinde ahiret günü, hayatın son günüdür. O gün, tüm doğal felaketlerin aynı anda gerçekleşeceği betimlenir. Dünyanın, aynı yaratıldığı gibi yok olacağı, silineceği anlatılır. Ancak belki de üzerinde durulması gereken nokta, bu felaketlerin nasıl gerçekleşeceğine yönelik betimlemelerden çok, bu felaketlerin oluşmasındaki amaçtır. Pek çok surede, kıyamet gününün insanların yargılanmaları için gerçekleştiği ifade edilir. İnsanların, yaşam sürelerindeki davranışları, kulluk görevlerini yerine getirip getirmemeleri, iyi bireyler olup olmamaları veya iblise uyup uymadıkları değerlendirilecektir. Değerlendirme gününün gelmesi, bilinen anlamıyla dünyanın; gezegenlerin, doğal döngülerin ve yeryüzü ile gökyüzünde yaşayan insan dışı canlıların yaşam sebeplerinin ortadan kalktığı anlamı taşımaktadır. İnsan dışındaki her bir varlık çeşitli şekillerde yok olurken, şimdiye kadar yaşamış tüm insanlar dirilir ve hesap verir. Başka bir deyişle, evrende ve yeryüzündeki tüm varlıkların mevcudiyet sebebi, insanları yargı gününe hazırlamaktır (K.Sed: 27).

2.1.2. Mucizeler

2.1.2.1. Doğayla İlgili Mucizeler

Tanrı, insanların iman etmeleri, O’nun tek ve her şeye muktedir ve yerden göğe kadar her şeyin yaratıcısı, sahibi olduğuna inanmaları için çeşitli mucizeler

gerçekleştirir. Mucizelerden bir kısmı doğrudan doğa olaylarıyla ilgilidir. Doğa'da, fizik kurallarına veya rutin döngülere aykırı olaylar gerçekleşir. Mucizeler, genellikle Tanrı'nın elçileri eliyle gerçekleşir ancak bazı durumlarda Tanrı kullarına doğrudan bazı belirtiler de gösterir.

Tevrat'ta yer alan mucizelerin hemen tamamı doğal olaylara ilişkindir. Çoktan kurumuş dallar çiçeklenir (T.Say. 17: 8), lanetlenen ağaçlar kurur (İ.Mar. 11: 20- 25). Tanrı kimi zaman belirti olarak geniş toprakları kuru bırakıp yalnızca bir tek yaprağın üzerine çığ yağdırır veya geniş topraklar çığden ıslanırken tek bir yaprağı kuru bırakır.

Gidyon Tanrı'ya şöyle seslendi: "Söz verdiğin gibi İsrail'i benim aracılığım ile kurtaracağın doğrusa, çiy yalnızca harman yerine koyduğum yün yaprağının üzerine düşsün, topraksa kuru kalsın. Böylece, söylediğin gibi İsrail'i benim aracılığım ile kurtaracağımı bileceğim. Ve öyle oldu. Ertesi gün erkenden kalkan Gidyon yaprağı alıp sıktı. Yapağıdan bir tas dolusu çiy süzüldü. Bunun üzerine Gidyon Tanrı'ya şöyle seslendi: "Bana kızma, bir istekte daha bulunmak istiyorum. Yapağıyla bir deneme daha yapmama izin ver. Lütfen bu kez yalnızca yaprağı kuru kalsın, topraksa çiy ile ıslansın." Tanrı o gece Gidyon'un dediğini yaptı. Yapağı kuru kaldı, toprağın her yanıysa çiy ile kaplandı (T.Hak. 6: 36- 40).

Peygamberler gelecekte gerçekleşecek kıtlık olaylarını halka duyurup önlem almalarını sağlarlar (İ.Elç. 11: 27- 28). Bazı kıtlık durumlarındaysa bizzat Tanrı'nın elçileri mucizeler yoluyla kulları doyurur. Denize atılan ağlara insanların çekemeyecekleri kadar balık dolar (İ.Yu. 21: 6), veya bir kaç balık ile binlerce kişi doyar (İ.Yu. 6: 4- 15; İ.Mat. 14: 13- 21; İ.Mar. 6: 30- 44). Kimi zaman gökten bıldırcın getiren bir rüzgar gelir (T.Say. 11: 31- 32; K.Baka: 57- 58) veya gökten üzeri yiyecek dolu bir masa iner ve uzun süre açlık çeken insanları doyurur (K.Mâide: 114; K.A'raf: 160; K.Baka: 60- 61; K.Taha: 80)

Tanrı'nın kızgınlığının belirtisi genellikle yerin ve göğün sarsılması olarak yer alır, depremler Tanrı'dan gelen bir titremedir (T.1. Sa. 14: 14- 15; İ.İbr. 12: 26). Tanrı insanların üzerine dağları kaldırır (K.A'raf: 171).

Tevrat'ta hava olaylarıyla ilgili mucizelere sıklıkla rastlanır. Kutsal çadırın üzerini ateş gibi bir bulut kaplar (T.1. Kr. 8: 10- 11). Çölde yol alan İsraililere bulut yol gösterir, onu izleyerek ne zaman durmaları, ne zaman hareket etmeleri ve hangi yöne gitmeleri gerektiğini anlarlar (T.Say. 9: 15- 22, 10: 11- 12, 34).

Tanrı bazen kullarına varlığının ve teklîğinin kanıtı olarak gölge boylarını kısaltır veya uzatır (T.2. Kr. 20: 9- 11; T.Yşa. 38: 7- 8).

Kimi zaman ise gökyüzü açılır, Tanrı'nın belirtisi olarak gökten gelen bir ışıkla heryer aydınlanır (İ.Elç. 9: 1- 3), yıldırım gürültüsü insanları yakalar (K.Baka: 55), gökten ateşler yağar (T.2. Ta. 7: 1- 3; İ.Luk. 9: 52- 54; T.2. Kr. 2: 11- 12), ateşten dillere benzer şeyler insanların üzerlerine iner (İ.Elç. 2: 3). Bazı durumlarda ise ülkelerin üzerine karanlık çöker, bu durum Tanrı'nın kullarını terk ettiğî şeklinde yorumlanır (İ.Mar. 15: 33- 34; İ.Luk. 23: 44- 45).

Göklerin açılması özellikle İncil'de sıklıkla bahsedilen bir mucizedir. İsa'nın çarmıha gerilişinin ardından göklerin aydınlanması, açılması, göklerden İsa'yı öven seslerin gelmesi (İ.2. Pe. 1: 17- 18) ve İsa'nın göklere yükselmesi bir çok ayette ayrıntılarıyla anlatılır (İ.Elç. 26: 13- 16; İ.Mat. 28: 1- 4; İ.Elç. 1: 9; K.Nisa: 157- 158).

Kutsal kitaplarda suyla ilgili mucizeler oldukça çeşitlidir. Tanrı susuz kalmış kulları için, içinden sular fişkırarak çukurlar yaratır (T.Hak. 15: 18- 19), taşlardan sular fişkırır (K.A'raf: 160; K.Baka: 60), çıplak tepelerde ırmaklar yapar, çölü havuza, kurak toprağı pınara çevirir (T.Yşa. 41: 17- 20). Kirli suları paklar, temizler (T.2. Kr. 2: 19- 22). Peygamberler yağmurun yağmaması için dua ettiklerinde yağmur yağmaz olur, yağmur için dua ederlerse yağmurlar yağar, toprak canlanır (İ.Yak. 5: 17- 18).

Tanrı, kulları ırmakları aşarken suyun akışını yavaşlatır (T.Yeşu. 4: 15- 18). Peygamberler, Tanrı'nın sevdiğî kullarının güvenle karşıya geçebilmeleri için ırmakları veya denizi ikiye ayırır (T.2. Kr. 2: 7- 10; İ.Elç. 7: 36; İ.İbr. 11: 29;

K.Baka: 49- 50; **K.Şu'arâ:** 63- 66; **K.Taha:** 77- 78), hatta bazen suyun üzerinde yürürler (**İ.Mar.** 6: 45- 51).

Tanrı'nın elçileri fırtınaları azarlayınca dalgalı denizler durulur, (**İ.Mat.** 4: 35- 41), kuduran denizler bir anda sakinler (**T.Yun.** 1: 15- 17; **İ.Mat.** 8: 23- 27; **İ.Luk.** 8: 22- 25).

Kutsal kitaplarda Tanrı'nın birliği ve gücü, hayvanlarla ilgili mucizeler yoluyla da anlatılmaktadır. Tanrı istediği zaman kulları çıplak elleriyle aslanları parçalar (**T.Hak.** 14: 5- 6) veya aslanların arasına atılan kullar meleklerin yardımıyla yara almadan kurtulurlar (**T.Dan.** 6: 19- 23). Yunus peygamber denize düştüğü zaman boğulmaması için Tanrı ona büyük bir balık gönderir ve Yunus üç gün balığın karnında kalarak kurtulur (**T.Yun.** 1: 17; **İ.Mat.** 12: 38- 42; **İ.Mar.** 8: 11- 12; **İ.Luk.** 11: 24- 26, 29- 32; **K.Seffat:** 142- 145).

Tanrı, varlığının belirtisi olarak kuş şekline getirdiği çamura üfler ve kuş canlanır (**K.Al-I İm:** 49) veya parçalarına ayrılmış kuşları tek parça haline getirip diriltir (**K.Baka:** 260; **K.Maide:** 110). Peygamberlerin asaları ejderhaya (**K.A'raf:** 107; **K.Şu'arâ:** 32- 33) veya yılanı dönüşür (**K.Taha:** 18- 21; **K.Neml:** 10; **K.Kasas:** 30- 31). Kimi zaman hayvanlar dile gelip, insan gibi konuşurlar (**İ.2. Pe.** 2: 16).

2.1.2.2. Tanrı'nın Kullarını Güçlendirmesi

Tanrı gerekli durumlarda sevdiği kullarını veya elçilerini güçlendirir, üzerlerine ruhunu gönderir. Bulutların kararması, rüzgarın esmesi, yağmurun şiddetle yağması veya göklerin yarılması bu durumun belirtileri olarak verilir (**T.1. Kr.** 18: 45- 46; **İ.Mat.** 3: 16- 17; **İ.Elç.** 4: 31). Bu şekilde Tanrı'nın elçisi güçlenir, Tanrı'nın verdiği görevleri yapmaya muktedir olurlar (**T.Say.** 11: 25; **T.1. Sa.** 16: 13).

O günlerde Celile'nin Nasıra Kenti'nden çıkıp gelen İsa, Yahya tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz edildi. Tam sudan çıkarken, göklerin yarıldığını ve Ruh'un güvercin gibi üzerine indiğini gördü.

Göklerden, "Sen benim sevgili Oğlum'sun, senden hoşnudum" diyen bir ses duyuldu (İ.Mar.1: 9- 11).

Tanrı kimi zaman elçileri veya kullarıyla doğrudan, melekleri aracılığıyla (İ.Elç. 7: 30- 40) veya rüyalarında konuşur.

2.1.2.3. İyileştirme/ Hasta Etme

İncil'de en sık karşılaşılan mucize iyileştirme veya ölmüş birini diriltmedir ve bu mucizeler genellikle peygamberler veya onlar tarafından görevlendirilen biri tarafından gerçekleştirilir (İ.Elç. 19: 11- 12). Hastaları iyileştirir (İ.Elç. 4: 30, 5: 16, 28: 8- 9), körlerin gözleri açılır (İ.Elç. 9: 17- 19), felçliler (İ.Mar. 2: 10- 12; İ.Elç. 9: 33- 35), cüzamlı (İ.Luk. 5: 12- 16), sakat insanların uzuvları iyileştirilir (İ.Mat. 12: 9- 14; İ.Elç. 8: 7, 14: 8-9), içine ruh (İ.Elç. 14: 8- 9) veya cin girmiş kişiler kurtarılır (İ.Mat. 8: 28- 33). Hatta bazı durumlarda ölümler dirilir (T.2. Kr. 4: 32- 37; İ.El.ç 9: 36- 42; İ.Elç. 20: 9- 11; K.Baka: 56).

İncil'de Tanrı'nın emirlerine veya peygamberlerin isteklerine uymayanların üzerlerine sis ve karanlık çöker, kör olurlar (İ.Elç. 13: 11- 12) veya ölüm cezasına çarptırılırlar (İ.Elç. 5: 1- 11).

2.1.3. Tanrı'nın Emirleri

2.1.3.1. On Emir

Tanrı, insanlardan yargı gününü beklerken bazı kurallara uymalarını bekler ve kutsal kitaplarda bu kuralları ayrıntılarıyla anlatır. Tevrat'ta Tanrı kullarına, uymalarını istedikleri kuralları Musa aracılığıyla on emir halinde iletir. Emirler, Musa peygambere Sina Dağı'nda iki taş tablet üzerinde verilir (T.Çık. 31: 18). Tanrı kullarından bu emirlere uymalarını bekler. Birinci emirde, kullarından O'ndan başka Tanrı'ya inanmamalarını ister, ikinci emirde kulların hiçbir surette, hiçbir canlıya benzer putlar yapmamalarını ve putlara tapmamalarını emreder. Üçüncüde Tanrı'nın

adını boş yere ağızlara almak, dördüncüde ise Tanrı'nın dünyayı yarattıktan sonra dinlendiği yedinci günü simgeleyen Şabat gününde çalışmak yasaklanır. Beşinci emirde kulların anne ve babalarına saygı göstermeleri öğütlenir. Altıncı emir öldürmeyi, yedinci emir zinayı, sekizinci emir çalmayı, dokuzuncu emir ise yalan şahitliği yasaklar. Son emir olan onuncu emir kulların komşularının ailesine ve mallarına göz dikilmemesi üzerindedir (T.Çık. 20: 3- 10; T.Yas. 5: 16- 21). Taş tabletler daha sonra özenle yapılan sandıklara yerleştirilir ve dikkatle taşınır (T.1. Sa. 6: 10- 12). Daha sonra Süleyman peygamber tarafından Tanrı için yapılan gösterişli tapınağa (T.1.Kr.6: 1- 38) yerleştirilir (T.1.Kr.8: 21).

2.1.3.2. Tanrı'ya İman

Kutsal kitaplarda denizler, kıyılar, bozkır, dağlar ve kentlerin, kısaca Tanrı'nın tüm yarattıklarının Tanrı'yı övmeleri, O'nu onurlandırmaları istenir (T.Yşa. 42: 10- 12). Dünyada yapılan her şeyin Tanrı için yapıldığı, yer ile gök arasındaki her şeyin O'na ait olduğu (K.Zuhruf: 84- 85), canlıların O'nun için yaşadıkları, beslendikleri ve hatta hayatlarının sonunda O'nun için öldükleri anlatılır (İ.Rom. 14: 6- 9; K.Zümer: 38). Tanrı'nın işleri, kullar yalnız O'na iman etsinler diye elçiler yoluyla kullarına aktarılır (K.En'am: 75- 79). Ulusların O'nun önünde diz çökmeleri, O'na haraç getirmeleri, armağanlar sunmaları, sığınmaları (K.Felak: 1- 4), O'nun önünde yere kapanmaları, O'nun uğruna savaşmaları (K.Baka: 216) ve O'na kulluk etmeleri istenir (T.Mez. 72: 8- 12).

Tanrı korkusuna kutsal kitaplarla sıklıkla değinilir (K.Nahl: 48- 50) ve bu korkunun cennetin anahtarı (K.Zümer: 20) ve bilginin temeli olduğu (T.Özd. 1: 7), insanların yalnız bildikleri şeyler üzerine tartışmaları gerektiği ve özünde insanın cahil olduğu ifade edilir (K.Ahzab: 72). Oysa Tanrı göklerde ve yerde olan, söylenmiş veya içeride gizlenen her şeyi bilir, hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz (K.Baka: 33; K.Zümer: 46; K.Kef. 16- 18). İnsanlardan beklenen dünyadaki yaşamla ilgilenmeleri değil, Tanrı'dan korkmaları (K.Nisa: 1; K.Baka: 155) ve O'nun isteklerine uygun şekilde yaşamalarıdır (İ.1. Pe. 4: 2).

Kitaplarda Tanrı'nın korkusunun yanı sıra Tanrı sevgisi de önemli yer tutar. Tanrı kullarını sever, “*Tanrı sevgidir. Sevgide yaşayan Tanrı'da yaşar, Tanrı da onda yaşar.*” (İ.1. Yu. 4: 16). O, Tövbe edip af için dua eden günahkarların hatalarını affeder (K.En'am: 54; K.Baka: 37). Tanrı'nın isteklerine uymayan, putlara tapan veya dünyevi hayata kendilerini kaptıran (K.Al- i İm: 117) nesiller günahlarından ötürü helak olur (K.En'am: 6), O kafirler toplumuna yol göstermez (K.Tevbe: 37).

Bilin ki dünya hayatı bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda övünme mal ve evlâd çoğaltma yarışıdır. Tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azâb; Allah'tan mağfiret ve rızâ vardır. Dünya hayatı aldatici bir zevkten başka bir şey değildir (K.Hadid: 20).

Tanrı'dan başka ilahlara veya putlara tapınmak Tanrı'nın gözündeki en büyük günahlardan biridir. Her şeyi yaratan Tanrı'dır, Tanrı'dan başka kurtarıcı yoktur. Kurak toprakları bağlara bahçelere çeviren, hayvan ve insanları doyuran O'dur. O halde kullar O'ndan başka Tanrı tanıyamaz (T.Hoş. 13: 4- 6; K.Furkan: 68; K.Hac: 73; K.Tevbe: 36; K.Rum: 28).

Gece, gündüz, güneş ve ay O'nun ayetlerindedir. Eğer Allah'a tapıyorsanız, güneşe ve aya secde etmeyin; onları yaratan Allah'a secde edin (K.Fussilet: 37).

Üç kutsal kitapta da sıklıkla yinelenen putperestlik günahından kulların kaçınması gerekir, aksi takdirde Tanrı onları yere serer (T.Yer. 46: 15), parçalar (T.Hoş. 13: 7- 8) veya mahveder (T:Hoş. 4: 12, 14). Tanrı, O'nu unutup putlara tapanları unutmaz veya affetmez (K.Baka: 92- 93).

Kitaplarda peygamberleri kabul etmek, onların Tanrı'nın elçileri, Tanrı'nın sözünün taşıyıcıları olduklarına inanmak gerektiği sıklıkla belirtilir (K.Baka: 87).

Çünkü hiçbir peygamberlik sözü insan isteğinden kaynaklanmadı. Kutsal Ruh tarafından yöneltilen insanlar Tanrı'nın sözlerini iletiler (İ.2.Pe.1: 21).

Tanrı, kullarına doğru yolu göstermeleri için yeryüzüne elçilerini gönderir, elçiler olmasa kullar doğru yolu bulamaz, dağılır, parçalanırlar (T.Hez. 34: 1- 10). Peygamberleri kabul etmeyenler Tanrı'nın sevgisini ve takdirini kazanamazlar (İ.1. Yu. 4: 3; K.Zuhuf: 40). Öte yandan kullar sahte peygamberlerin sözlerine kanmamalıdır, onlar yarar değil zarar getirir (İ.1. Yu. 4: 4- 5; İ.Mat. 7: 15- 23).

Peygambere karşı inancın önemine en sık İncil'de vurgu yapılır (İ.1. Ko. 11: 3), ancak İncil'de asıl vurgu İsa Mesih üzerindedir. İncil'e göre aklanmak için, kutsal yasanın gereklerini yerine getirmek değil, İsa Mesih'e iman etmek (İ.Gal. 2: 16; İ.Kol. 1: 23), onun yolundan yürümek gerekir (İ.Ef. 4: 18- 21; İ.Kol. 2: 8; İ.1. Pe. 2: 21- 25). İsa Mesih'in kendi canıyla, değerli kanıyla tüm ulusları günahlarından kurtardığı unutulmamalıdır (İ.1. Pe. 1: 18-19, 5: 1- 3). İsa Mesih aracılığıyla Tanrı tüm ulusları kutsar (İ.Gal. 3: 13- 14), insanlar da İsa aracılığıyla Tanrı'ya şükrederler (İ.Rom. 7: 25).

Kuran-ı Kerim'de İncil'in aksine Hz. Muhammed'in yanında, önceki peygamberlerin tümüne (K.Baka: 253; K.Nisa: 171) ve peygamberler aracılığıyla indirilen kitaplara inanmak (K.Hadid: 25; K.Cum'a: 5) ve peygamberler arasında ayırım yapmamak gereği vurgulanır.

Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve sibtlere indirilene, Musa ve İsa'ya verilene ve diğer peygamberlere Rableri tarafından verilene inandık, onlar arasında bir ayırım yapmayız, biz Allah'a teslim olanlarız." deyin (K.Baka: 136).

2.1.3.3. Kullardan Beklenen İbadetler

Üç kutsal kitapta da, kullardan Tanrı'ya iman ederlerken çeşitli ibadetleri izlemeleri istenir ve bu ibadetler ayrıntılarıyla anlatılır. Tanrı kullarından bir işe başlarken, dara düşüklerinde veya Tanrı tarafından bir cezaya çarptırılıp lanetlendiklerinde, her yerde (İ.1. Ti. 2: 8) ve her durumda dua etmelerini ve af dilemelerini ister. Buğday biçme zamanı yağmur için (T.1. Sa. 12: 17- 18) veya bir dileklerinin gerçekleşmesi için dua ederler (İ.Mar. 11: 20- 25). Bir suç işleyip pişman

olduklarında kullar Tanrı'ya pişmanlıklarını dua yoluyla iletir, Tanrı'dan bağışlanma ve merhamet isterler (T.Hoş. 14: 1- 3). Kullar ruhları ve zihinleriyle dua eder (İ.1. Ko. 14: 15), Tanrı duaları duyar, kulların günahlarını bağışlar, cezalarını kaldırır (T.2. Ta. 7: 13- 14).

Tevrat'ta Tanrı kullarından, ürünlerini devşirdikleri zaman O'nun huzurunda meyveler, ağaç dalları ve hurmalar toplayıp yedi gün şenlik yapmalarını ister (T.Lev. 23: 39- 40). Haftanın yedinci günü kutsal Şabat yani dinlenme günüdür ve o gün köleler ve hayvanlar da dahil olmak üzere hiç kimse iş yapamaz (T.Yas. 5: 14). Tanrı'nın Şabat gününde, işe koşulan hayvanlar için de tatili şart koşması, hayvanların iyilik ve esenliklerinin önemsendiğine işaret eden önemli bir noktadır (Armutak, 2008a: 44- 45).

Tanrı kullarından kendisi için bir tapınak yapmalarını ister. Tapınak, sunular ve kurbanların sunulması, inananların dua etmeleri için Tanrı'nın evi olarak tasarlanır (T.Mik. 1: 1- 2). Kulların, O'nun için yapılan tapınağa özen göstermeleri, onu değerli eşyalar ile süslemelerini, donatmalarını ister. Tanrı'nın beğenisini kazanan tapınak, O'nun tarafından kutsal tapınak olarak seçilir (T.2. Ta. 7: 11- 12).

İncil'de yer alan ibadetlerin başında ise suyla yıkanarak yapılan vaftiz gelir (İ.Mat. 3: 11). İncil'de Nuh'un suyla kurtulması hikayesinin vaftizi simgelediği anlatılır. Buna göre suyla beden değil, ruh ve vicdan arınır (İ.1. Pe. 3: 20- 22).

Kuran-ı Kerim'de kullardan, inanıp namaz kılmaları, Kuran-ı Kerim'e, önceki kitaplara ve ahrete inanmaları beklenir (K.Baka: 3- 5, 38- 39). Tanrı kullardan hac ve umreyi tamamlamaları, eğer bunu yapamazlarsa kurban göndermelerini ister (K.Baka: 196).

2.1.3.4. Kurban

2.1.3.4.1. İlk Kurbanlar

Tanrı'ya iman etmek, peygamberlere ve kitaplarına inanmak, vaftiz ve sünnet olmak veya dua etmek gibi ibadetler kitaplarda yer alsa da, Tanrı'ya kurban sunmaya özel bir önem verildiği görülmektedir. Kutsal kitaplarda kurbanla ilgili anlatılan ilk hikaye, Adem'in oğulları Habil ile Kayin'in başlarından geçer. Habil çoban, Kayin ise çiftçidir. İkisi de hasatlarının ilk ürününü Tanrı'ya sunmak isterler. Tanrı Habil'in sunduğu, hayvanlarının ilk doğanlarından oluşan sunuyu kabul etmekle birlikte Kayin'in toprağın ürünlerinden oluşan sunusunu kabul etmez (İ.İbr. 11: 3- 4). Bu olayla birlikte Habil ve Kayin'in aralarında, Habil'in ölümüyle sonuçlanan bir husumet baş gösterir (T.Yar. 4: 2- 8). Kardeşi Habil'i öldüren Kayin, akıttığı kanın bedeli olarak bir daha çiftçilik yapamaz, toprağın laneti altına girer (T.Yar. 4: 9- 16).

Yine Tevrat'ın Yaratılış kitabında, Nuh'un tufandan kurtulunca Tanrı'ya, Tevrat'ta yer alan temiz hayvanlardan oluşan yakmalık sunular sunduğu anlatılır (T.Yar. 8: 18). Ancak, kurbanla ilgili belki de en çok bilinen hikaye, İbrahim peygamberin başından geçen hikayedir. Çocukları olmayan İbrahim peygamber ve karısının, Tanrı'nın lütfüyle ileri yaşlarına rağmen bir oğulları olur (T.Yar. 17: 16- 19, 21: 1- 3). Bir gün Tanrı, İbrahim'den oğlunu O'na yakmalık sunu olarak sunmasını ister. Tanrı'dan korkan İbrahim, emredildiği gibi oğluyla birlikte söylenen yere gider ve oğlunu yakmalık sunu olarak hazırlar. İbrahim'in O'ndan, çok sevdiği oğlunu feda edecek kadar korktuğunu anlayınca İbrahim'e bir koç gönderir ve oğlu yerine koçu kurban etmesini ister. İbrahim'in oğlunu Tanrı'dan sakınmaması üzerine Tanrı, onun soyunu kutsar (T.Yar. 22. 1- 18; K.Seffat: 103- 107)

İbrahim, "Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı kendisi sağlayacak" dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler. Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yattı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama RAB'bin meleği göklerden, "İbrahim, İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "İşte buradayım!" diye karşılık verdi. Melek, "Çocuğa dokunma" dedi, "Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden

esirgemedin." İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu (T.Yar. 22: 8- 13).

Yine Tevrat'ta yer alan kurbanla ilgili hikayelerden bir diğeri de Harun ve oğullarının kahinlik görevine atanmalarıyla ilgilidir. Musa peygamberin kardeşi Harun ve oğullarının, Tanrı'nın seçtiği kahinler olabilmeleri ve kutsal sayılmaları için Tanrı onlardan bir boğa ile bir kusursuz koçu Tanrı'nın çadırının önünde kesmeleri, hayvanlardan çıkan kanı ise sunağın dibine dökmeleri istenir. Boğanın iç organları sunakta, eti, derisi ve gübresi ise ordugahın dışında yakılır. Koçun kanı Harun ve oğullarının kulak memelerine sürülür, bedeninin tamamı ise sunakta yakılır. Yakmalık sunu kokusu, Tanrı'yı hoşnut etmektedir (T.Çık. 29: 1- ; T.Lev. 8: 1- 36; T.Say. 19: 1- 10).

2.1.3.4.2. Düzenli Sunulan Kurbanlar

Tevrat'ta düzenli olarak sunulması gereken sunulardan bahsedilir (T.2. Ta.31: 3- 7). Tanrı'ya kurban ve sunuların sunulacağı çeşitli bayram günleri anlatılır ve bu bayramlarda uyulması gereken kurallar ayrıntılarıyla verilir. Fısıh bayramında; Tanrı İsrailoğullarından her yılın ilk ayının onuncu gününde, her ailenin kusursuz, bir yaşında ve erkek bir kuzu almalarını, ayın onundan ondördüne kadar kuzuya bakıp, onu beslemelerini, ondördünün akşamüstü de bu hayvanları boğazlamaları gerekir. Boğazlanan hayvanının kanını evin yan ve üst kapısına sürmeleri istenir. Kurban olarak kesilen etin çiğ veya başka türlü değil, başı, bacakları, bağırsak ve içkembesiyle bir bütün olarak kızartılarak pişirilmesi gereklidir. Kurban eti sabaha kadar bitirilmelidir, kalan et yenilmez, sabah olduğunda ateşte yakılır. Fısıh bayramında evinin kapısında kan bulunmayan evlerin, fısıh kurbanını kesmediklerinin anlaşılacağını ve o kulların Tanrı tarafından tüm hayvan ve insanların ilk doğanlarının öldürülmesiyle cezalandırılacakları anlatılır (T.Çık. 12: 1- 14; T.Say. 28: 16- 25; T.Lev. 23: 4- 8; T.Yas: 16: 1- 8; T.2. Ta. 35: 7- 9).

Tanrı'nın dünyayı yarattıktan sonra dinlendiği yedinci günü sembolize eden ve hiç kimsenin çalışmamasının istendiği Şabat gününde bir yaşında kusursuz iki

erkek kuzunun tahıl ve unla beraber Tanrı'ya sunulması emredilir (T.Say. 28: 9- 10). Musevilik inancında önemli bir yeri olan Şabat günü inancı, Hıristiyanlık inancında terk edilmektedir (İ.Mar. 2: 26- 28).

İlk ürünler ve ilk doğanlar Tanrı'ya aittir (T.Lev. 27: 26- 27; İ.Luk. 2: 22- 24). Kullar, Haytalar Bayramı olarak bilinen gün, ilk ürünlerini Tanrı'ya sunarlar. Bu gün, ilk ürünleri kutlama günüdür. Tanrı'ya tahıl sunuları ile yakmalık sunu olarak iki boğa, bir koç ve yedi erkek kuzu sunulur. Ayrıca günahların bağışlanması için bir teke sunulması gereklidir (T.Say. 28: 26; T.Lev. 23: 15- 22; T.Yas. 16: 9- 12).

Yeni ay sunusu olarak, her ayın ilk günü Tanrı'ya un ve şarapla birlikte iki boğa, bir koç ve bir yaşında kusursuz bir erkek kuzu sunulması emredilir (T.Say. 28: 11- 14). Ayrıca, Tanrı'nın tapınağı önündeki sunağın üzerinde her gün düzenli olarak iki erkek kuzu ile birlikte un ve şarap sunulması gereklidir (T.Çık. 29: 38- 46; T.Say. 28: 1- 8).

Bunun yanında, Tevrat'ta ondalık kurallarından da bahsedilir. Buna göre herkes yıllık tarla ürünlerinin onda biri ile hayvanların ilk doğanlarını Tanrı'nın huzurunda yemeleri gerekir (T.Yas. 14: 22- 26).

Günah sunusu Tevrat'ta oldukça sık geçen bir kurban türü olup, bu sunuyla ilgili çeşitli kurallardan bahsedilir. İstemedi işlenen günahların Tanrı tarafından affedilmesi için, günahkarın bir teke (T.Say. 28: 15) veya bir yaşında bir dişi keçiye veya bir boğayı (T.Çık. 29: 36) Tanrı'ya günah sunusu olarak sunması gereklidir (T.Say. 15: 27- 28). Günahkarların arınması için tahıl sunusuyla birlikte iki boğanın halkın huzurunda ve Tanrı'nın çadırının önünde, biri yakmalık diğeri günah sunusu olarak Tanrı'ya sunulmaları gereklidir (T.Say. 8: 7- 12; T.2. Ta. 29: 21- 29; T.Ezr. 6: 17; T.Hoş. 8: 11- 14).

Tanrı'nın kullarından istediği düzenli kurban ve sunular dışında da kullar, Tanrı'dan bir dilekleri olduğu zaman kurban kesip sunular sunarak dileklerinin

gerçekleşmesini isterler. Güçlü bir düşmanla savaşa girildiğinde başarı için (T.1. Sa. 7: 7- 11, 14: 31- 35), salgın hastalıkların halkın üzerinden kalkması için (T.2. Sa. 24: 21- 25) Tanrı'ya kurbanlar sunulur.

Kullar dilekleri gerçekleştiğinde Tanrı'ya şükranlarını sunmak için kurban ve yakmalık sunular sunarlar (T.2. Ta. 29- 31- 33; T.Ezr. 8: 35). Şükran ve esenlik kurbanlarından belki de en dikkat çekici olanı, Süleyman peygamber tarafından esenlik kurbanı olarak kurban edilen yirmi bin sığır, yüz yirmi bin davardır (T.1. Kr. 8: 62- 64; T.2. Ta. 7: 4- 7).

Kuran-ı Kerim'de geçen kurbanla ilgili ayetlerin hemen tamamı Tevrat'ta anlatılan olayları hatırlatır niteliktedir. Yalnız bazı surelerde Tanrı, kullarından kurban kesmelerini ister (K.Kevser: 1- 2, K.Hac: 34, 36) ancak kurban bayramı, kurban kesme usulleri veya hangi hayvanların kesileceği ile ilgili fazla ayrıntı verilmemiştir.

Biz, büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu halde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anınız (ve kurban ediniz). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yiyin, hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen fakirlere yedirin. İşte bu hayvanları biz, şükredesiniz diye sizin istifadenize verdik. Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvânız ulaşır. Sizi hidayete erdirdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız diye O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. (Ey Muhammed!) Güzel davrananları müjdele! (K.Hac: 36- 37).

2.1.3.4.3. Kan

Kutsal kitaplarda kana özel bir önem verildiği görülmektedir ve bunun nedeni kanın canı içermesi olarak ifade edilir (T.Yar. 9: 4). Biri öldürüldüğü zaman yakınlarına kan hakkı veya kan bedeli doğar (T.Yar. 9: 5- 5), insan kanı dökenin cezası yine kan üzerinden verilir (T.Yar. 9: 6; K.Baka: 178), kan topraktan beslenir, Tanrı dökülen kanın hesabını sorar (T.Hoş. 12: 11- 14; T.Yoe. 3: 18- 21; İ.Mat. 23:

31- 36). Başkasının hayvanını öldüren ise, öldürdüğü canın bedelini, yerine başka bir hayvan vererek öder (T.Lev. 24: 18).

Kimin öldürdüğü bilinmeyen biri için, bir düve⁴¹ alınır ve boynu kırılır, *Bu kanı ellerimiz dökmedi, kimin yaptığını gözlerimiz de görmedi. Ya RAB, kurtardığın halkın İsrailileri bağışla. Halkını dökülen suçsuz kanından sorumlu tutma* derler. Böylece ölünün dökülen kanı için halktan hesap sorulmaz, boynu kırılan düve canıyla halkın günahlarından arınmasını sağlar (T.Yas. 21: 1- 9). Aynı uygulamadan Kuran-ı Kerim’de de bahsedilir (K.Baka: 67- 73).

Kanlı et yemek veya kan içmek kesinlikle yasaktır (T.Yar. 9: 4).

Ama kan yememeye dikkat edin. Çünkü ete can veren kandır. Etle birlikte canı yememelisiniz. Kan yememelisiniz; kanı su gibi toprağa akıtacaksınız. Kan yemeyeceksiniz. Öyle ki, size ve sizden sonra gelen çocuklarınıza iyilik gelsin. Böylece RAB'bin gözünde doğru olanı yapmış olursunuz. Kutsal sunularınızı, dilek adaklarınızı alıp RAB'bin seçeceği yere gideceksiniz. Yakmalık sunularınızı, eti ve kanı Tanrınız RAB'bin sunağında sunacaksınız. Kurbanınızın kanı Tanrınız RAB'bin sunağına akacak. Ama eti yiyebilirsiniz (T.Yas.12: 23- 27).

Tevrat’ta canın ve kanın bedeli oldukça önemli bir kavramdır. İlk doğan hayvanların ve ilk doğan erkek çocukların bedelleri Tanrı’ya ödenmelidir. Örneğin ilk doğan sıpanın bedeli kuzudur, ilk doğan erkek çocukların bedelleri ise hayvanlarla ödenir (T.Çık. 13: 13- 15). Anlaşmalar, kan dökülerek yürürlüğe girer (İ.İbr. 9: 18- 22).

2.1.3.4.4. Kurban Kuralları

Tanrı’ya sunulacak hayvanların kusursuz olmaları ve temiz sayılan hayvanlar arasından seçilmelerine dikkat edilmelidir (T.Lev. 27: 9- 12). Kurban olarak sunulan kör, topal veya hasta hayvanlar Tanrı tarafından kabul edilmez (T.Mal.1: 7- 10- 11). Tanrı’ya sunulabilecek nitelikte olup, adak olarak seçilen hayvanlar kutsal kabul

---

⁴¹ Yavru inek

edilir (T.Lev. 27: 9- 12). Kuran-ı Kerim’de kurban kesilirken Tanrı’nın adıyla kesilmesi gereği üzerinde durulur. Hayvanların insanlara rızık olarak verildikleri, kurban ibadetinin amacının, insanların rızıkları üzerine yaratıcı Tanrı’nın adını anmaları olduğu anlatılır. Kurban ibadetinde önemli olan kesilen hayvan değil, imandır (K.Hac: 33- 36).

Putlara sunulan etten sakınılması gerektiği çeşitli ayetlerde tekrarlanır. Kutsal kitaplara göre, putlara sunulan etler mundar olur (İ.Elç. 15: 19- 20, 21: 23- 25; İ.1. Ko. 8: 1- 13, 10: 18).

2.1.3.4.5. Kurban İsa Mesih

İncil’de İsa Mesih’in, tüm halkların günahlarının bedeli olarak, ulusların aklanmaları için kendini kurban olarak sunduğu anlatılır (İ.Rom. 4: 25, 6: 9- 13; İ.İbr. 9: 11- 14; İ.1. Yu. 5: 6).

Tanrı'yı biz sevmiş değildik, ama O bizi sevdi ve Oğlu'nu günahlarımızı bağışlatan kurban olarak dünyaya gönderdi. İşte sevgi budur (İ.1.Yu.4: 10).

İncil’de Tanrı’nın kullarından, O’na kurban sunmalarını istediğine dair bir bölüm yer almaz. Bunun yanında Tevrat’ta yer alan kuralların devam ettiğine değinilir. Kutsal Yasa’nın, yani Tevrat’ta yer alan kuralların hala geçerli olduğunu ve İsa Mesih’in yasayı geçersiz kılmak için değil, tamamlamak için geldiğine değinilir (İ.Mat. 5: 17- 19). Öte yandan, Kutsal Yasa’nın insanları günahlarından arındırmada yetersiz olduğu, Tanrı’nın oğlu İsa Mesih’in de bu sebeple dünyaya geldiği, halkların günahlarından arınmaları için (İ.1. Ko. 15: 3- 4; İ.1. Yu. 2: 1-2) kurban olduğu anlatılır (Rom. 8: 3- 6; 1. Ko. 5: 7; Ef.2: 3- 8; 1. Pe. 3: 18; İbr. 13: 20, 9: 23- 23; İ.İbr. 7: 27).

Kutsal Yasa'da gelecek iyi şeylerin aslı yoktur, sadece gölgesi vardır. Bu nedenle Yasa, her yıl sürekli aynı kurbanları sunarak Tanrı'ya yaklaşanları asla yetkinliğe erdiremez. Erdirebilseydi, kurban sunmaya son verilmez miydi? Çünkü tapınanlar bir kez günahlarından

arındıktan sonra artık günahlilik duygusu kalmazdı. Ancak o kurbanlar insanlara yıldan yıla günahlarını anımsatıyor. Çünkü boğalarla tekelerin kanı günahları ortadan kaldıramaz. Bunun için Mesih dünyaya gelirken şöyle diyor: "Kurban ve sunu istemedin, Ama bana bir beden hazırladın. Yakmalık sunudan ve günah sunusundan Hoşnut olmadın. O zaman şöyle dedim: 'Kutsal Yazı tomarında Benim için yazıldığı gibi, Senin isteğini yapmak üzere, Ey Tanrı, işte geldim.'" (İ.İbr.10: 1- 7)

İsa Mesih'in çarmıhta kurban edilmesinin ardından Hıristiyan din adamları, başka kanlı kurban gerektirmediği görüşünü geliştirirler. Bu sebeple Hıristiyanlık inancında kanlı kurban geleneği terk edilmiştir (Armutak, 2008a: 53).

Nasıl İsa kendini ulusların günahlarından arınmaları ve kurtuluşları için kendini kurban ettiyse, kulların da bedenlerini Tanrı'ya bir kurban gibi sunmaları istenir (İ.Rom. 8: 36, 12: 1; İ.1. Pe. 2: 5; İ.1. Yu. 1: 7). Kendini kurban eden İsa Mesih'in adını övgüyle anmak, İncil'e göre bir ibadet önemi taşır (İ.İbr. 13: 11- 15; İ.Ef. 5: 2)

Öyleyse kardeşlerim, Tanrı'nın merhameti adına size yalvarırım: Bedenlerinizi diri, kutsal, Tanrı'ya hoşnut eden birer kurban olarak sunun. Ruhsal tapınmanız budur (İ.Rom.12: 1).

2.1.3.5. Tanrı'nın Gözünde İyi Olmak

Tanrı kullarından iyi bireyler olmalarını bekler ve üç kitapta yer alan birçok ayette insanlardan ve kimi yerlerde diğer canlılardan nasıl davranmalarını beklediğini ayrıntılarıyla belirtir (Yun. 3: 7- 10). İnsanlardan, dostlarına ve düşmanlarına karşı merhamet, sabır, şefkat ve sevgi ile davranmalarını ve onlara yardımcı olmalarını bekler (İ.Mat. 5: 43- 47; T.Çık. 23: 4- 5; İ.Gal. 5: 22- 23) kin, öfke, kızgınlık, bağırışma ve iftiradan uzak durmalarını öğütler (İ.Ef. 4: 31; İ.Kol. 3: 8). Tanrı çalışkan kulunu takdir eder (İ.1. Ti. 5: 18), israfı yasaklar (T.Özd. 25: 16). Kutsal kitaplarda bir çok ayette Tanrı'nın kullarından, hayvan ve bitkilerden verimli olmalarını, üremelerini ve çoğalmalarını beklediği ifade edilir (T.Yar. 9: 7- 10; K.Baka: 223). İnsanların Tanrı'yı dünya gözüyle değil ruhsal gözleriyle görmelerini

talep eder (İ.1. Ko.2: 14- 15). Tanrı gözlerini doğru kişiden ayırmaz (T.Mez. 72: 7), onları kralların tahtına oturtur ve onları yükseltir (T.Eyüp. 36: 7).

Ancak Tanrı kötülerini yaşatmaz (T.Eyüp. 36: 6), kullarına kötü kişilerden uzak durmalarını salık verir (İ.Fıp.3: 2). Tanrı kullarından savurgan olmamalarını (K.İsra: 27), tutumlu olmalarını (K.Lokman: 19) ister. Haksız yere can almamaları konusunda uyarır (K.İsra: 33). Evini haksız kazançla dolduran (T.Hab. 2: 9), zenginlikleriyle gururlanan (İ.1. Ti. 6: 17), sahip olduklarıyla yetinmeyip para sevgisi fazla olan insanları yüzüstü bırakır (İ.İbr. 13: 5). Her türlü kötülüğün kökü para sevgisidir, zengin olma hevesi imandan saptırır ve o kişiler Tanrı'nın gazabıyla karşılaşır (İ.1. Ti. 6: 7- 10).

Tanrı şarap içip sarhoş olan, çıplak bedenleri seyredilemek için komşusuna şarap içiren, çılgın eğlencelere dalan, fuhuş veya zina yapan insanları uyarır, utanca boğar, rezil eder ve cezalandırır (T.Hoş. 4: 11- 14; T.Hab. 2: 15- 16; İ.Gal. 5: 19- 21; K.Furkan: 68). Kutsal kitaplara göre zina ve fuhuş ruhu saptırır, bedeninin dünyasal eğilimleri olan bu tip davranışlar Tanrı'nın gözünde putperestlikle eşit ve ölüm cezasını hak eder (İ.Kol. 3: 5; İ.1. Ko. 10: 6- 9). İnsanların dünyevi ihtiyaçları değil gökleri düşünmeleri gereklidir (İ.Kol. 3: 2). Dünya ile dostluk Tanrı'ya düşmanlıktır (İ.Yak. 4: 4), dünyevi zevkler Tanrı'dan değil dünyadan gelir. Ancak onlar gelip geçicidir Tanrı'nın takdirini kazanan ise ölümsüzdür (İ.1. Yu. 2: 15- 17)

Onların sonu yıkımdır; tanrıları mideleridir. Ayıplarıyla övünür, yalnız bu dünyayı düşünürler. Oysa bizim vatanımız göklerde dir. Oradan Kurtarıcıyı, Rab İsa Mesih'i bekliyoruz (İ.Fıp.3: 19- 20).

2.1.3.6. Doğayla İlgili Emirler

Kutsal kitaplarda hayvanlara karşı nasıl davranılması gerektiği ve hayvanların hangi kurallar doğrultusunda gıda olarak tüketileceğine ilişkin detaylı açıklamalar bulunur.

Tevrat'ta Tanrı, hayvanları iğrenç veya kirli olanlar ile temiz olanlar olarak ikiye ayırır. Bu ayırım ilk olarak Nuh'un tufandan kurtulduktan sonra Tanrı'ya takdim ettiği sunuda görülür. Bazı hayvan türleri, diğerlerine üstün tutulur ve türler arasında eşitlik gözetilmez (Armutak, 2008a: 43). Kullarından kirli hayvanlar ile temiz hayvanları ayırt etmelerini, kendilerini kirli hayvanlarla kirletmemelerini ister (T.Lev. 20: 25).

"İğrenç sayılan hiçbir şey yemeyeceksiniz. Şu hayvanların etini yiyebilirsiniz: Sığır, koyun, keçi, geyik, ceylan, karaca, yaban keçisi, gazal, ahu, dağ koyunu. Çatal ve yarık tırnaklı, geviş getiren her hayvanın etini yiyebilirsiniz. Ancak geviş getiren, çatal ve yarık tırnaklı hayvanlardan etini yememeniz gerekenler şunlardır: Deve, tavşan, kaya tavşanı. Bunlar geviş getirir, ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılırlar. Domuz çatal tırnaklıdır, ama geviş getirmeyen. Sizin için kirli sayılır. Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız. "Suda yaşayan hayvanlardan şunların etini yiyebilirsiniz: Pullu ve yüzgeçli canlıların etini yiyebilirsiniz. Ama pulusuz ve yüzgeçsiz canlıların hiçbirini yemeyeceksiniz. Bunlar sizin için kirli sayılır. "Temiz sayılan bütün kuşları yiyebilirsiniz. Etini yemeyeceğiniz kuşlar şunlardır: Kartal, kuzu kartalı, kara akbaba, çaylak, doğan türleri, bütün karga türleri, baykuş, puhu, martı, atmaca türleri, kukumav, büyük baykuş, peçeli baykuş, ishakkuşu, akbaba, karabatak, leylek, balıkçıl türleri, ibibik, yarası. Bütün kanatlı böcekler sizin için kirli sayılır. Hiçbirini yemeyeceksiniz. Ama temiz sayılan kanatlı yaratıkların tümünü yiyebilirsiniz. "Kendiliğinden ölen hiçbir hayvanın etini yemeyeceksiniz. Ölü hayvanı yemesi için kentlerinizde yaşayan bir yabancıya verebilir ya da öteki yabancılara satabilirsiniz. Siz Tanrınız RAB için kutsal bir halksınız. "Oğlağı anasının sütünde haşlamayın." (T.Yas.14: 3- 21).

...bu yasaklamalarla hayvanlar arasında tür ayrımcılığı yapılmaya başlandığı ve bu ayrımcılığın özellikle murdar olarak kabul edilen hayvanların haklarının ve refahlarının uğradığı tecavüzler için bir zemin oluşturduğu ileri sürülebilir (Armutak, 2008a:47).

Tevrat'ta yer alan kirli ve temiz hayvanlara ilişkin uyulması gereken kurallar İncil'de kaldırılır (İ.Rom. 7: 5- 6, 7- 12).

Ağızdan giren şey insanı kirletmez. İnsanı kirleten ağızdan çıkmıştır (İ.Mat. 15: 11, İ.Mar. 7:15).

İncil'e göre dünyevi hayatla ilgili yasaklar yalnızca bedeni tutkulara yöneliktir, ancak önemli olanın beden değil, benliğin tutkularını denetlemektir (İ.Kol. 2: 20- 23). Dahası, İncil'de insanların et yememeleri ve şarap içmemelerinin iyi olduğu belirtilir (İ.Rom. 14: 21).

Hayvanlarla ilişkiye girmenin cezası, hem hayvanın hem de o hayvana tecavüz eden insanın öldürülmesidir.

Bir hayvanla cinsel ilişki kuran adam kesinlikle öldürülecek, hayvansa kesilecektir. Bir kadın cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşırsa, kadını da hayvanı da kesinlikle öldüreceksiniz. Ölümü hak etmişlerdir (T.Lev. 20: 15- 16).

Burada hayvanlarla ilişkiye girmenin cezasının bu kadar ağır olması hayvanları koruyucu bir önlem olarak görülse dahi, mağdur hayvanın da katledilmesi emri, bu görüşü çürütmektedir (Armutak, 2008a: 47).

Kuran-ı Kerim'de Tanrı kullarından temiz ve onlara helâl olan şeylerden yemeleri öğütlenir ve aksi davranışların şeytanın işi olduğu anlatılır (K.Baka: 168-169). Kuran-ı Kerim'e göre, mecbur kalınan durumların haricinde, leş, kan, domuz eti yemek ayrıca Allah'ın adıyla anılmadan kesilen etlerin yenmesi haramdır (K.Baka: 173; K.En'am: 118- 121; K.Nahl: 115).

Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yukarıdan düşmüş, boynuzlanmış ve canavar parçalayarak ölmüş olan hayvanlar -henüz canları çıkmadan kestikleriniz hariç-dikili taşlar (putlar) adına boğazlanan hayvanlar ve fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı ...Kim açlıktan daralır, günaha istekle yönelmeden bunlardan yemek zorunda kalırsa ona günah yoktur. Doğrusu, Allâh bağışlayandır, esirgeyendir. Sana, kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allâh'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların, sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allâh'ın adını anın, Allah'tan korkun. Çünkü Allâh, hesabı çabuk görendir (K.Mâide: 3-4).

Bunun yanında Kuran-ı Kerim’de Tanrı, ihramdayken (haç veya umre yapmaya niyetlendiğinde) kullarının deniz hayvanları dışında avlanmalarını yasaklar (K.Maide: 2, 95- 97). İnsanlara hayvanlarıyla ilgilenmelerini öğütler (T.Özd. 12: 10). Hayvanlarla cinsel ilişki kuranlar lanetlenir (T.Yas. 27: 21), onlara zorbalık edenlerin dehşete düşecekleri anlatılır (T.Hab. 2: 17). Tarlaların Tanrı’ya ait oldukları bu sebeple temelli olarak satılamayacakları belirtilir. İnsanlar yalnızca toprak üzerinde konukturlar (T.Lev. 25: 23- 24).

2.1.4. Ödüller ve Vaatler

2.1.4.1. Kutsal Topraklarla İlgili Vaatler

Tanrı, kulluk vazifelerini layığıyla yerine getirmeleri için kullarına bazı vaatlerde bulunur veya takdir ettiği davranışları ödüllendirir.

Tevrat’ta vaatler ve ödüller genellikle kutsal topraklar üzerinden verilir. İbrahim soyu Tanrı’nın seçtiği kullarıdır (T.Mez. 73: 1; T.Yer. 31: 9). Tanrı, İbrahim soyundan gelenlere, inançlı oldukları takdirde İsrail topraklarında yaşam vaat eder. İsrail toprakları İbrahimogullarının mülkü olur (T.1.Kr.8:36, 40). Rab onları dünyanın dört bir yanından çağırır, onlara destek olur (T.Yşa. 41: 8- 10). Vaat edilmiş topraklara giderken yol boyunca onların yanındadır, onları güçlendirir (T.Zek. 10: 11- 12), zor durumlardan kurtarır (T.Yşa. 43: 3). Irmaklar onlara sığ, ateşler yakmaz olur (T.Yşa. 43:1- 3, 49: 8- 13).

Tevrat’ta vaat edilmiş topraklar veya İsrail, bal ve süt akan geniş topraklar (T.Çık.3: 8, 3: 17, 13: 5, 33: 2-3; T.Lev. 20: 24; T.Say. 13: 27, 14: 8, 16: 13- 14; T.Yas. 6: 3, 26: 9, 31: 20), su kaynakları bol (T.Yas. 8: 7) ve ürünleri bereketli (T.Yas. 8:8; T.Mal. 3: 10) bir bölge olarak tasvir edilir, İncil ve Kuran-ı Kerim’de anlatılan cennet bahçesini andırır.

Tanrı, İbrahimogulları İsrail topraklarına ulaştığında, orada bolluk içinde bir yaşam vaat eder. Tanrı onların soylarını kutsar ve çoğaltır (T.Hez. 36: 10).

Hayvanların yavruları (T.Hez. 36: 11) ve toprak bereketli olur (T.Yer. 31: 27). Ülke yağmursuz kalmaz, gökler yağmuru esirgemez (T.Yas.28:11-12). Dağlar dal budak salar (T.Hez. 17: 22- 23, 36: 8- 9) veya dağlardan tatlı şarap damlar (T.Amo. 9: 13). Toprak verimli, ürün boldur (T.Amo. 9: 13- 15) ve kıtlık kutsal topraklara uğramaz (T.Hez. 36: 28- 30, 34: 29).

Tevrat'ta Tanrı'nın daha önce hatalarından ötürü cezalandırıp viran ettiği ve kutsal topraklardan sürgüne gönderdiği İbrahimoğullarını affedişi (T.Hez. 34: 28) ve onları tekrar koruyup yüceltmesi de anlatılır (T.Yer. 31: 28, 33: 25- 26; T.Zek. 8:10- 11). Viran olmuş, hayvansız kalmış ülke tekrar canlanır, sürülerle (T.Yer. 33: 12) dolar. Yabani ve ürünlere zarar veren hayvanların saldırılarından korunur (T.Mal. 3: 11- 12). Toprak tekrar canlı ve verimli, ürünler bereketli olur (T.Zek. 8: 12- 13).

2.1.4.2. Cennet

Tanrı'nın iyi kullarına vaat ettiği en büyük ödül kurtuluş ve sonsuz yaşam veya başka bir ifadeyle cennettir. Tevrat'ta hiç bahsedilmemekle birlikte İncil ve Kuran-ı Kerim'de en sık bahsedilen, iyi kulların mükafatı yaşamdan sonra gerçekleşecek olan diriliş ve sonsuz yaşamdır (İ.1.Yu.2:25). İncil'de cennet geniş, surlarla çevrili, temelleri ve surları yeşim, zümrüt ve inci gibi değerli taşlarla bezenmiş bir kent olarak tasvir edilir. Orası zenginlik ve görkemle doludur. Cennet her zaman aydınlıktır, hiç gece olmaz ancak aydınlığın kaynağı güneş veya ay değil Tanrı ve Tanrı'nın oğlu İsa'dır (İ.Va. 21: 15- 27). Orada, yaşam suyu ırmağı ve ırmağın iki yanında uluslara şifa veren yaşam ağacı bulunur (İ.Va. 22: 1- 5, 2: 7).

Kuran-ı Kerim'de Tanrı'nın takdirini kazanan iyi kullarına mükafat olarak hazırlanan Cennet (K.Sad: 50; K.Zuhruf: 72), altlarından ırmaklar akan, meyve ağaçlarıyla dolu bir bağ veya bahçe olarak tasvir edilir (K.Baka: 25; K.Al-i İmran: 15, 133, 136, 195: 198; K.Nisa: 13; K.Saf: 12; K.Nebe': 32). Orada ne yakıcı güneş ne de dondurucu soğuk vardır (İnsan: 13). Genişliği göklerle yer arası kadardır (K.Al-i İmran: 133). İçinde ırmaklar akan veya sular fişkiran bol nimetli bir bahçe ve içine güneş sızmayan gölge temaları Kuran-ı Kerim'deki Cennet tasvirinde oldukça

belirgindir (**K.Nisa**: 57; **K.Ra'd**: 35; **K.Lokman**: 8; **K.Vakı'a**: 30- 31; **K.İnsan**: 14; **K.Mürselât**: 41; **K.Mutaffifin**: 22, 24; **K.Cin**: 16). Bahçelerde, çeşme veya ırmak başlarında güven içinde yaşarlar. Canlarının çektiği türlü meyveler, dikensiz kirazlar, muzlar (**K.Vakı'a**: 28- 33; **K.Mürselât**: 42- 44) ve kuş etleri yer (**K.Duhan**: 51- 55; **K.Zuhruf**: 73; **K.Tûr**: 22; **K.Vakı'a**: 20-21; **K.Hakka**: 22-24), altın tepsilerdeki (**Zuhruf**: 71) içkilerden içerler (**K.Sad**: 51; **K.Fussilet**: 31). Cennet bahçelerinde su, süt, bal ve başları ağrıtmayan ve akılları almayan (**K.Tûr**: 23) şarap ırmakları veya halis şarap kaynağından doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehler (**K.Nebe'**: 34; **K.Gaşiye**: 14) vardır (**K.Muhammed**: 15; **K.Vakı'a**: 18- 19; **K.İnsan**: 15- 21; **K.Mutaffifin**: 25- 27; **K.Zuhruf**: 71- 73).

Orada iyi kulların yaşamaları için güzel konutlar (**K.Saf**: 12), saraylar (**K.Furkan**: 10), yüksek odalar, yükseltilmiş döşekler veya tahtlar (**K.Gaşiye**: 13), divanlar, yastıklar (**K.Vakı'a**: 34; **K.İnsan**: 13; **K.Gaşiye**: 15) ve halılar (**K.Gaşiye**: 16) vardır. Cennette ölümsüz, inci gibi gençler dolaşır (**K.Vakı'a**: 17; **K.İnsan**: 19). Tertemiz eşlerle, iri gözlü hurilerle (**K.Vakı'a**: 22) veya *eşlerinden başkasına bakmayan* kendileriyle yaşıt, göğüsleri tomurcuklanmış (**K.Nebe'**: 33), daha önce insan veya cinler tarafından dokunulmamış dilberlerle (**K.Rahman**: 56), güzellerle evlenirler (**K.Bakara**: 25; **K.Al-i İmran**: 15; **K.Ankebut**: 58; **K.Lokman**: 9; **K.Duhan**: 54; **K.Sad**: 52; **K.Tûr**: 20). Cennetteki kadınlar yeniden ve bakire olarak yaratılmışlardır;

Biz (oradaki) kadınları da yeniden bir güzel inşa' etmişiz, Onları bakireler yapmışızdır (**K.Vakı'a**: 35- 36).

Cennette yaşayanlar altın, gümüş ve inciden bilezikler takar, ince ipekten ve parlak atlastan giysiler giyerler (**K.Keyf**: 31; **K.Hac**: 23; **K.Duhan**: 53; **K.İnsan**: 12, 21).

Kuran-ı Kerim'de sıklıkla cennetteki yaşamın dünyadakinden daha hayırlı ve daha önemli olduğu vurgulanır (**K.Al-i İmran**: 198). Dünya'da sahip olunan mallar veya evlatlar Cennet'e kabul edilmek için yardımcı olmaz (**K.Sebe'**: 36- 27). Ancak

iman gösteren, *Allah* yolunda göç eden, yurtlarından çıkarılan, işkence gören, savaşan veya öldürülen kişiler cennet'e layık olurlar (**K.**Al-i İmran: 195; **K.**Muhammed: 12). Orada ebedi yaşam vardır (**K.**Bakara: 25; **K.**Al-i İmran: 15; **K.**Ankebut: 58; **K.**Lokman: 9; **K.**Duhan: 56; **K.**Beyyine: 8).

Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır, korunursanız size mükafatlarınızı verir ve sizden mallarınızı istemez (**K.**Muhammed: 36).

2.1.4.3. Zafer ve Ganimet Vaadi

Kutsal kitaplarda, kullar için ödüllerin en büyüğü olan cennetin dışında, bazı başka ödül ve vaatler de yer almaktadır. Tanrı, kendisi için savaşan inançlı kullarını zaferle, fetihle (**K.**Saf: 13), ganimetlerle (**K.**Fetih: 18- 21; **K.**Zek. 14: 14) ve nihayetinde barışla ödüllendirir. Girişilen güç mücadeleler kazanılır (**T.**2.Kr. 3: 18), düşmanlar alt edilir. Tanrı sevdiği kullarını kayırır, güvenliklerini sağlar (**K.**Ankebut: 67), ellerini güçlendirir (**T.**Zek. 10: 3- 4). Tanrı tarafından düşman atları dehşete düşer, çılgına döner veya kör olur (**T.**Zek. 12: 3-4). En güçlü düşman askerleri dahi alt edilir, kılıçtan geçirilir, yok edilir veya dünyanın dört yanına dağıtılır (**T.**Hez. 17: 21; **T.**Hoş. 2: 17; **K.**Fetih: 20- 22). Düşman askerleri Tanrı tarafından doğal afetlerle, rüzgarla ve yağmurla bozguna uğrattılır, üzerlerine görülmez ordular gönderilir (**K.**Ahzab: 9; **K.**Fetih: 4- 5). Düşmanlara ait bütün hayvanlar belaya çarptırılır (**T.**Zek. 14: 15). Zindandaki inançlı kullar mucizelerle serbest kalır (**İ.**Elç. 16: 25- 26). Ülkeye barış, huzur ve güven hakim olur (**T.**Lev. 26: 6; **T.**Hoş. 2: 18- 20).

2.1.4.4. Doğal Döngüler Üzerinden Verilen Ödüller ve Vaatler

Kutsal kitaplarda doğal döngüler ödül veya vaat olarak görülmektedir. Tanrı, uygun gördüğü davranışları bol yağmurlarla mükafatlandırır (**T.**1.Kr.18: 1). Kurak topraklar canlanır, bereketlenir veya ırmaklarla dolar (**T.**Yşa.43: 19, 44: 3). Ağaçların meyvesi, toprağın ürünü bol olur (**T.**Lev. 26: 4- 5; **T.**Hag.2: 18-19). Çöller yeşerir, çiçeklenir (**T.**Yşa.35:1- 2), çalı yerine çam, ısırgan yerine mersin ağacı biter (**T.**Yşa. 55: 13), hayvanlar geniş otlaklarda otlar, yemleri bol olur (**T.**Yşa.30: 23-

24). Vadiler suyla dolar (T.Yşa.30:25), insanlar ve hayvanlar suya doyar (T.Yşa. 43: 20). İnsanlar sert hava koşullarına maruz kalmazlar (T.2.Kr.3: 16-17).

Tanrı insanlar için çöllerde (T.Yşa. 43: 18) veya dağlarda yollar yapar. İnsanlar sevinç içinde yaşarlar (T.Yşa. 35:10). Tanrı, sevdiği kullarının soylarını kutsar (T.Yşa. 44:3- 4).

Tanrı, ödül olarak verdiği cezaları geri alır, cezaların yarattığı hasarı siler. Örneğin ceza olarak verdiği çekirge saldırısını kaldırır, çekirgelerin yarattıkları hasarı telafi eder, toprak hasata, ağaçlar meyveye, insanlar ürüne doyar (T.Yoe.2:21-26). İnsanları kötü davranışlarından ötürü yırtıcı hayvanların saldırılarıyla cezalandıran Tanrı, iyi davranışlar karşılığı yırtıcıları sevdiği kullarından uzak tutar (T.Yşa. 35:9). Ay ve güneş eskisinden çok parlak (T.Yşa.30: 26).

2.1.5. Cezalar

Kutsal kitaplarda Tanrı, insanlardan beklediği davranışları, uymalarını istediği kuralları ve sakınmaları gereken günahları çeşitli bölümlerde sıralarken, kullar tarafından yapılan hataların veya işlenen günahların nasıl cezalandırılacağı da uyarı, öğüt ve geçmişe dair hikayeler yoluyla anlatılır. Geçmişte bazı insanlar tarafından yapılan hatalar ile bu hataların ne şekillerde cezalandırıldığı betimlenir. Tevrat'ta cezalar daha çok vaat edilmiş topraklar üzerinden verilirken, cezaların doğa ile oldukça ilişkili oldukları göze çarpmaktadır. İncil ve Kuran-ı Kerim'de ise, Tevrat'ta yer alan türden (doğal felaketler vs.) cezaların da görülmesinin yanında, diriliş, kıyamet günü ve cennet cehenneme ilişkin cezalar daha ön plandadır.

2.1.5.1. Kutsal Topraklara İlişkin Cezalar

Kulların yaptıkları hatalara veya yanlış davranışlara ilişkin Tanrı tarafından hükmedilen cezalar, üç kutsal kitapta türleri bakımından bazı farklılıklar göstermekle birlikte, ortak yönleri oldukça fazladır. Örneğin, Tevrat'ta (aynı vaatler ve ödüllerde olduğu gibi) kutsal topraklara ilişkin oldukça fazla ceza göze çarpmaktadır. Tanrı,

kullarının uygun olmayan davranışlarını ülkeden sürme (T.Yer. 50: 39, 45), kutsal topraklardan silinene kadar üzerlerine felaketler gönderme (T.Yer. 24: 10; 38: 2; 42: 22; 44: 27), insanları kentlerin dışında bırakma, veya kentleri lanetleme (T.Hoş. 9: 1- 9), kent topraklarını verimsizleştirme (T.Yoe. 3: 18- 19; T.Yer. 51: 42) veya kentleri yerle bir etme (T.Yer. 48: 8; T.Amo. 5: 9) şeklinde cezalandırır (K.Ahkaf: 25; T.Yer. 6: 6, 44: 12- 13). Bazı durumlarda Tanrı, kızdığı kenti lanetler, hayvanlar ve bitkiler de dahil olmak üzere içinde yaşayanların tamamını yok eder (T.Yer. 21: 6- 9, 36: 29, 51: 62; T.Hez. 14: 13- 22, 25: 12- 14). Kentlilerin servetlerini yağmalar, evleri oturulmayacak hale getirir veya emeklerinin ürünlerini almalarını engeller (T.Sef. 1: 12- 14).

'Bu yüzden Egemen RAB şöyle diyor: Üzerine halkını ve hayvanlarını öldürecek bir kılıç gönderiyorum. Mısır kimsesiz bırakılacak, viraneye çevrilecek. O zaman benim RAB olduğumu anlayacaklar.'"Madem Nil benimdir, onu ben yaptım dedin, ben de sana ve kanallarına karşıyım. Mısır'ı Migdol'dan Asvan'a, Kûş sınırına dek kimsesiz bırakacak, viraneye çevireceğim. İçinden insan ayağı da, hayvan ayağı da geçmeyecek. Kırk yıl orada kimse yaşamayacak. Mısır'ı ıssız kalmış ülkeler gibi ıssız bırakacağım. Kentleri, viran olmuş kentler arasında kırk yıl kimsesiz kalacak. Mısırlıları uluslar arasına gönderecek, ülkelere dağıtacağım (T.Hez.29: 8- 12).

İnsanların günahları sebebiyle yaşadıkları topraklar lanetlenir, yaşamalarına elverişsiz hale getirilir (T.Yşa. 34: 8- 10). Kent, insanların felaketler veya savaşlar sonucu ölümleri (T.Nah.1: 8; T.Zek. 11: 4- 6, T.Yer. 8: 17), soylarının tükenmesi (T.Yşa. 34: 13; T.Yer. 5: 12- 13) veya sürülmeleri sonucu çağlar boyu insan yaşamayan, ıssız bölgeler haline gelir. İnsanların kutsal kabul ettiği bu topraklar yabanıl hayvanlarla dolar. Sırtlanlar ve tekelerin yuvası olur, baykuşların, kargaların mülkü haline gelir, kurbağalar tarafından kuşatılır (T.Mez. 105: 30; T.Yşa. 34: 11- 17).

2.1.5.2. İnsanın Hatalarından Dolayı Doğanın Cezalandırılması

Tanrı'nın verdiği cezalardan bir diğeri de günahkar insanlarla birlikte doğanın diğer unsurlarının da cezalandırılması veya insan hatalarından dolayı diğer canlıların

cezalandırılmasıdır. Nuh'un Tufanı olarak bilinen ve dünyadaki yaşamı tümüyle yok eden felaket, Tanrı'nın kötü ve inkar eden kullarına kızması sonucu gerçekleşir. Tufanın, en geniş anlatımı Tevrat'ta verilmiş olmakla beraber İncil ve Kuran-ı Kerim'de de yer alır (İ.2.Pe.2: 5; K.Al-I İmran: 33; K.Nisa: 163; K.Ankebut: 14; K.Kamer: 11- 13; K.Hakka: 11; K.Hud: 44). Tanrı, insanın yaptıkları karşısında tüm yarattıklarından pişman olur ve insanlığı yok etme kararı alır. Ancak Tanrı, gönderdiği tufanla yalnızca kötü insanları öldürmez, *göklerin altında soluk alan bütün canlıları* yok eder (T.Yar. 6: 5- 18).

Yeryüzüne tufan göndereceğim. Göklerin altında soluk alan bütün canlıları yok edeceğim. Yeryüzündeki her canlı ölecek (T.Yar. 6: 17).

Tufan'ın gönderilmesinden önce Tanrı Nuh'a bir gemi yapmasını, ailesi ve her canlı türünden bir çiftle birlikte gemiye binip tufandan kurtulmasını söyler (T.Yar. 6: 18- 20, 7: 2- 4). Kırk gün ve gece süren yağmurlar sonucu yeryüzü sular altında kalır (T.Yar. 7: 12- 24).

RAB insanlardan evcil hayvanlara, sürüngenlerden kuşlara dek bütün canlıları yok etti, yeryüzündeki her şey silinip gitti. Yalnız Nuh'la gemidekiler kaldı (T.Yar. 7: 23).

Yeryüzündeki tüm canlılar yok olduktan sonra yağmurlar kesilir, sular çekilir ve Nuh ile gemideki canlılar yeryüzüne geri dönerler (T.Yar. 8: 1-3). Bu olayın ardından Tanrı, insan ve hayvanlardan verimli olup çoğalmalarını ister. Bir daha insanlar yüzünden yeryüzünü lanetlemeyeceğine dair Nuh ile antlaşma yapar (T.Yar. 8: 21- 22; 9: .

Güzel kokudan hoşnut olan RAB içinden şöyle dedi: "İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insan yüreğindeki eğilimler çocukluğundan beri kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim (T.Yar.8: 21).

Sizinle ve gelecek kuşaklarınızla, sizinle birlikteki bütün canlılarla - kuşlar, evcil ve yabani hayvanlar, gemiden çıkan bütün hayvanlarla- antlaşmamı sürdürmek istiyorum. Sizinle antlaşmamı sürdüreceğim:

Bir daha tufanla bütün canlılar yok olmayacak. Yeryüzünü yok eden tufan bir daha olmayacak (T.Yar. 9: 9- 11).

Ancak Tanrı, Nuh ile yapılan antlaşmadan sonra da, insanların gök cisimlerine tapınmaları gibi davranışları sonucu, yeryüzündeki her şeyi; insanları, hayvanları, gökteki kuşları, denizdeki balıkları yok edeceğine ilişkin uyarılarda bulunur (T.Sef. 1:2- 6). Tevrat'ta (T.Yar. 8: 21) da açıkça belirtildiği gibi, Nuh'un Tufan'ı, Tanrı'nın insanların hatalarından dolayı diğer canlıların da cezalandırılmasına önemli bir örnek teşkil eder.

İnsanlar yüzünden yeryüzünün lanetlenmesine benzer bir örnek de Adem oğlu Kayın'ın kardeşini öldürmesinin üzerine verilen cezadır. Tanrı, çiftçi olan Kayın'e toprağın lanetlenmesi cezası verir. Bundan böyle Kayın topraktan ürün alamaz (T.Yar. 4: 10- 12). Toprakların verimsizleşmesi, ürün vermez hale gelmesi özellikle Tevrat'ta çok sık geçen bir cezadır (T.Lev. 26: 19- 20; T.Mez. 107: 34).

Kutsal kitaplarda Tanrı, insanların inançsız olmaları veya puta tapmaları sebebiyle sıklıkla denizleri (T.Nah.1: 4) veya ırmakları kurutur (T.Mez.105:33- 35, 107: 33; T.Yer. 51: 36), suları zifte bular (T.Yşa. 34: 9), zehirler (T.Yer. 8: 14), kana bular (T.Mez. 105: 29) veya kötü kokmasını sağlar. Irmaklardaki tüm canlılar ölür ve sular içilemez hale getirir (T.Çık. 7: 16- 21; T.Yşa. 50: 2; T.Yer. 50: 38).

Nil'in suları çekilecek, Kuruyup çatlayacak yatağı. Su kanalları kokacak, Kuruyacak ırmağın kolları, Kamışlarla sazlar solacak. Nil kıyısında, ırmağın ağzındaki sazlar, Nil boyunca ekili tarlalar kuruyacak, Savrulup yok olacak. Balıkçılar yas tutacak, Nil'e olta atanların hepsi ağlayacak, Suyun yüzüne ağ atanlar perişan olacak (T.Yşa.19: 5- 8).

Yağmursuzluk veya kuraklıktan insanlarla birlikte hayvanlar da etkilenir. Topraklar zifte bulanır veya kükürtle kaplanır (T.Yşa. 34: 8- 10). Otlaklar (K.A'lâ: 4- 5; T.Amo.7: 1), ormanlar, bağlar (T.Yer. 5: 9- 10; K.Kehf: 42), bahçeler (T.Yer. 48: 32- 34), tarlalar (T.Yer. 8: 13, 9: 10, 48: 9; T.Yşa.42: 15; T.Hoş.2: 12) ve dağlar kurur (T.Nah.1: 6) veya sönmeyen ateşlerle kavrulur (T.Hez. 20: 45- 48; T.Amo.7:

4; T.Zek. 11: 1-3). Hayvanlar aç ve susuz kalır. Kutsal kitaplarda hayvanların, insanların günahları yüzünden, susuzluk ve açlık sonucu çektikleri eziyetler betimlenir (T.Yoe. 1: 15- 20). Yabanıl hayvanların toprakları terk ettikleri anlatılır (T.Yer. 9: 10; 12: 4).

Kırdaki geyik bile Yeni doğmuş yavrusunu bırakıyor, Çünkü ot yok. Yaban eşekleri çıplak tepelerde durmuş, Çakal gibi soluyorlar; Gözlerinin ferisi sönmüş, Çünkü otlak yok (T.Yer.14: 5- 6).

Önceki bölümde de belirtilmiş olduğu gibi, bitkilerin, tohumlu ve meyveli ağaçların varlık sebepleri insan ve hayvanların beslenme ihtiyacıdır. Meyve vermeyen ağacın İsa tarafından lanetlenmesi, bunun üzerine ağacın kuruması örneği, insanların doğa üzerindeki hak ve egemenliklerine önemli bir örnektir (İ.Mat.21: 18- 22; İ.Mar.11: 12-14, 20- 24). Benzer şekilde Tevrat'ta Tanrı'nın ürün vermeyen ağaçların yıkılabileceğine ilişkin buyruğu da, aynı bakış açısını yansıtmaktadır (T.Yas. 20: 19- 20).

Hayvanların yağmalanmaları, katledilmeleri, parçalanmaları (T.1. Sa. 11: 6- 7) veya kılıçtan geçirilmeleri (Yeşu. 6: 21) de bir diğer cezalandırma şeklidir (T.Say. 31: 9- 11; T.Hez. 32: 13). Ancak, burada altı çizilmesi gereken nokta, hayvanların, tıpkı toprağın, deniz ve ırmakların lanetlenmesinde olduğu gibi, insanların günahları sebebiyle katledilmeleridir (T.Yer. 51: 23; T.Hez.38: 20).

RAB Musa'ya şöyle dedi: "Firavunun yanına git ve ona de ki, İbranilerin Tanrısı RAB şöyle diyor: Halkımı salıver, bana tapsınlar. Salıvermeyi reddeder, onları tutmakta diretirsen, RAB'bin eli kırlardaki hayvanlarınızı -atları, eşekleri, develeri, sığırları, davarları- büyük kırığa uğratarak sizi cezalandıracak. RAB İsraililerle Mısırlıların hayvanlarına farklı davranacak. İsraililerin hayvanlarından hiçbiri ölmeyecek.' RAB zamanı da belirleyerek, "Yarın ülkede bunu yapacağım" dedi. Ertesi gün RAB dediğini yaptı: Mısırlıların hayvanları büyük çapta öldü. Ama İsraililerin hayvanlarından hiçbiri ölmedi. Firavun adam gönderdi, İsraililerin bir tek hayvanının bile ölmediğini öğrendi... (T.Çık.9: 1- 7)

Tevrat'ta anlatılan hikayelerden biri özellikle dikkat çekicidir. Tanrı *egemen Rab* İsrailoğullarına karşı kötü davranışlarından dolayı Amaleklileri cezalandırmaya karar verir. İsrail kralı Saul'a Amaleklilere saldırmalarını ve onlara ait her şeyi öldürmelerini emreder (T.1. Sa. 15: 1- 3).

Şimdi git, Amaleklilere saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür... Ne var ki, Saul ile adamları Agak'ı ve en iyi koyunları, sığırları, besili danaları, kuzuları -iyi olan ne varsa hepsini-esirgediler. Bunları tümüyle yok etmek istemediler. Ancak değersiz ve zayıf ne varsa hepsini yok ettiler (T.1.Sa.15: 3, 9).

Saul gidip Amaleklileri yakalar, halkın tümünü Tanrı'nın emri doğrultusunda kılıçtan geçirir. Ancak, hayvanların iyi olanlarını öldürmek istemez. Hayvanlarla birlikte döner. Ancak Saul'un emrini dinlememesi ve hayvanları sağ bırakması üzerine Tanrı çok sinirlenir. Saul'a kızgınlığı asla geçmez ve onu krallıktan men eder. Saul ne kadar yalvarıp af dilese de, Tanrı onu bir daha bağışlamaz (T.1. Sa. 15: 1- 23). Bu hikayeden de açıkça anlaşıldığı gibi hayvanların katledilmesi Tanrı'nın cezalarında önemli bir bölümünü teşkil eder.

Gökten taş veya ateş yağdırmak da sıklıkla kullanılan bir cezadır. Tanrı, kızdığı topluluğun veya kişilerin başlarına ateş düşürür ve çevredeki her şey; ağaçlar, toprak ve hayvanlar suçlularla birlikte yanar, sular kurur (T.1. Kr. 18: 38).

Bu yüzden Egemen RAB diyor ki, 'Buranın üzerine, insanın, hayvanın, kırdaki ağaçların, toprağın ürünüünün üzerine kızgın öfkemi yağdıracağım. Yakıp yok edecek her şeyi, sönmeyecek (T.Yer.7: 20).

İnsanların hatalarından dolayı göklerin kararması ve yeryüzünün sarsılması sık bahsedilen cezalardandır. Burada da, hatalı olan ve cezayı hak eden kulların yanında o bölgedeki suçsuz canlıların da bu cezadan etkilenecekleri açıktır (T.Yşa. 50: 3; T.Yer. 4: 28; T.Mez.105: 28; T.Hez.38: 18- 22).

2.1.5.3. İnsanın Doğa Unsurlarıyla Cezalandırılması

Tevrat'ta anlatılan ilk cezalandırma hikayesi, yasak meyveden yedikleri için Adem, Havva ve yılanın cezalandırılmalarıdır. Yılan, Havva'nın aklına kötülük soktuğu ve onları baştan çıkardığı için tüm hayvanların en lanetlisi olmakla cezalandırılır. Bundan böyle daima karnının üzerinde sürünecek ve toprak yemeğe mahkum olacaktır. Gerçekten, üç kutsal kitapta da yılan hayvanların en lanetlisi olarak bilinir, Tanrı tarafından takdir görmeyen insanlar yılan diye nitelendirilir. Havva işlediği günaha karşılık doğum acısı ve erkekler tarafından yönetilme cezası alır. Adem, Havva'yı dinlediği ve Tanrı'nın buyruğuna karşı geldiği için alın teri dökerek, toprak üzerinde emek vererek geçimini sağlamak zorundadır artık (T.Yar. 2: 13- 19). Görüldüğü gibi yılanın yerde sürünmesi, kadının doğurganlığı sebebiyle yaşadığı acılar ve toprağın bereketi gibi doğal unsurlar, Tanrı'nın kullarına uygun gördüğü cezalar olarak geçmektedir. Bu ilk hikayede de görüldüğü gibi Tanrı, kullarını sıklıkla doğayı kullanarak cezalandırır.

Kullar Tanrı'ya usulünce itaat etmedikleri, ibadetleri gerektiği gibi icra etmedikleri (T.Hag.1: 7- 9) veya Tanrı'yı inkar ettikleri durumlarda, Tanrı doğa unsurları veya doğal felaketler ile onları cezalandırır. Yer yarılar, insanları yutar (T.Say.16: 31- 34), Tanrı büyük depremlerle insanları korkutur veya öldürür (İ.Luk. 21: 11; K.A'raf: 91).

Tanrı, cezalandıracağı kullarına gökten azap (K.Ankebut: 34) veya ölüm gönderir, göklerden gelen seslerle, yıldırım (K.Fussilet: 17; K.Zariyat: 43- 45), şimşek ve gök gürültüsüyle korkutur (K.Nisa: 153; K.Hicr: 73), üzerlerine taş (K.Hud: 82- 83; K.Hicr: 74; K.Zariyat: 32- 35; K.Kamer: 33- 35; K.Fil: 1- 4) veya ateşler yağar (K.Rahman: 35) ve suçluları yakıp yok eder (T.Say.16: 35; T.Yşa.30: 30; T.2.Kr.1: 10- 14; T.Amo. 4: 11), yakıcı veya dondurucu rüzgarlar (T.Yun. 4: 8; K.Fussilet: 16), kasırgalar (K.Kamer: 19-20; K.Hakka: 6- 7) veya fırtınalarla sınar (T.Yun.1: 4- 6; T.Amo. 1: 13- 14; K.İsra: 68- 69; K.Zariyat: 41- 42), taş benzer yağmur (K.A'raf: 84) veya iri dolu taneleri altında insanların canlarını alır (T.Çık.9: 18- 29; T.Yeşu.10: 11; T.Mez.105: 32; K.Enfal: 32; K.Şu'arâ: 173) veya Nuh'un

hikayesinde olduğu gibi sağanak yağmurlarla tüm canlılar yok olur (T.Yşa.30: 30; T.Yşa.29: 6; T.Hez.13: 11-14).

Nihayet azâbın geniş bir bulut halinde vadilerine doğru geldiğini görünce: "Bu, bize yağmur yağdıracak bir buluttur" dediler. Hayır, o sizin acele gelmesini istediğiniz şey, içinde acı azâb bulunan bir rüzgârdır (K.Ahkaf: 24).

Denizler veya ırmaklar taşar, kentleri yutar, insanlar ve hayvanlar boğulur (T.Yer.47: 2; T.Nah.2: 6-7; K.Ankebut: 40; K.Seffat: 82; K.Kasas: 40; K.Sebe': 16; K.Zuhruf: 55; K.Duhan: 24- 28; K.Zariyat: 39- 40; K.Nuh: 25). Öte yandan, göklerin açılıp iri dolu taneleri veya hiç dinmeyen sağanaklar göndermesinin aksine, yağmursuz veya susuz bırakma da kitaplarda çok sık geçen bir cezadır. Tanrı, kullarından yağmuru esirger (T.Zek. 14: 16- 19; T.Yer.3: 3), insanlar, hayvanlar ve toprak susuzluk çeker (T.Amo.4: 6- 8). Tanrı'nın öfkesini kazanan kullar yok olana kadar göklerden yağmur yerine toz ve kum yağar (T.Yas. 28: 23- 24). Toprak kuraklaşır, verimsizleşir (T.Yer.12: 13), çöle döner (T.Yoe.2: 3) ve ürün vermez olur (T.Hag.1: 10- 11). Kıtık (İ.Elç.7: 11; T.Hez. 5: 15- 16; K.A'raf: 130) ve salgın hastalıklar kentleri sarar (T.Yer. 28: 21- 22, 27: 13, 29: 17- 18, 32: 36, 34: 17; T.Amo. 4: 10), insanlar ölümcül hastalıklara yakalanır (T.Hez. 5: 12, 12: 15- 16; İ.Va. 2: 23), dehşet ve utanç içinde inlerler (T.Hez. 7: 14- 18, 6: 11- 14) ancak kimse onların arkasından yas tutmaz (T.Yer. 16: 4).

Tanrı bazı durumlarda insanları hayvanları kullanarak cezalandırır (Armutak, 2008a: 43). Tanrı'nın isteğine karşı geldikleri için kentleri kurbağalar ve çekirgeler basar (T.Amo. 4: 9), her yer onlarla dolar. İnsanların yatak odaları, yemek yaptıkları ortamlar, ırmaklar ve tarlalar istilaya uğrar. Meyve ağaçları, tarlalarda olgunlaşmış ürünler harap olur (T.Yoe. 1: 2- 14). Kullar yalvarır, Tanrı'dan af dileyip Tanrı'ya boyun eğdiklerini söyleyince tüm kurbağalar Tanrı'nın emriyle ölür, çekirgeler denize dökülür (T.Çık.8: 1- 14, 10: 1- 19). Benzer şekilde Tanrı kentleri sivrisinek veya atsineği saldırısına uğratar (T.Mez.105: 31), sinekler yüzünden kent harap duruma düşer. Ancak saldırıların dinmesi için Rab'be kurban kesildiği zaman sinek saldırısı son bulur, kentte tek sinek kalmaz (T.Çık.8: 16- 31; K.A'raf: 133; K.Zuhruf: 48).

Tanrı'nın buyruklarına uymayan veya lanetlenen kişiler yabanıl hayvanların (T.Hez. 5: 17); aslanların, kurtların, parsların saldırısına uğrar (T.Yer. 5: 6), üzerlerine zehirli yılanlar gönderilir (T.Say. 21: 6- 9), ormandan çıkan ayılar veya köpekler tarafından parçalanır ve yırtıcı kuşlar tarafından yok edilir (T.Yer. 15: 3; T.2. Kr. 2: 24-25) veya içleri kurtlar tarafından kemirilerek can verirler (İ.Elç. 12: 23). Cesetleri yırtıcı kuşlara veya yabanıl hayvanlara yem olur (T.Yer. 16: 4).

Kutsal kitaplarda bahsedilen cezalardan bir diğeri de insanları hayvana çevirme cezasıdır. Hayvanların insanlar için yaratıldıkları ve canlılar hiyerarşisinde insanın tüm canlılardan üstün geldiğine yukarıda değinilmişti. Tanrı, çok kızdığı kimseleri hayvana çevirerek aşağılamış, onları canlılar hiyerarşisinde alt basamaklara yerleştirmiş olur. İnsanları denizdeki balıklara, yöneticiden yoksun sürüngenlere (T.Hab.1:14- 17), diğer insanlara ibret olsun diye "aşağılık" maymunlara veya domuzlara (K.Bakara: 65- 66; K.Maide: 60; K.A'raf: 163- 164) çevirir.

2.1.5.4. Cehennem

İnkâr edenler ateşe sunulacakları gün, (kendilerine denir ki): "Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi zayi ettiniz; (orada) bunlarla sefa sürüp bunları tükettiniz (burası için hiçbir şey bırakmadınız). Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan ötürü bugün, alçaltıcı bir azâb ile cezalandırılacaksınız (K.Ahkaf: 20).

Son ve en büyük veya nihai ceza olarak da tanımlanabilecek cehennem, İncil ve Kuran-ı Kerim'de sıklıkla hatırlatılan ve uzak durulması öğütlenen, sonu gelmeyen bir cezadır. Cehennem, sürekli kalınacak ateşler içinde bir mekan olarak anlatılır (K.Nisa: 14). İnkâr edenlerin, elçilerin sözlerine uymayanların, kendilerini dünyevi hayata kaptırıp ahiret gününü unutanların, mala, mülke fazla önem verenlerin gidecekleri cehennem (K.Al-i İmran: 196- 197), azabı hiç bitmeyen, eziyeti sürekli tekrarlanan bir işkence olarak tasvir edilir.

O âyetlerimizi inkâr edenleri yakında bir ateşe sokacağız, derileri piştikçe azâbı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz! Şüphesiz Allâh daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir (K.Nisa: 56).

Kıyamet günü geldiğinde, Tanrı'nın dehşetinden (K.Müzzemil: 18; K.Meryem: 90) gökler yarılıp kıpkırmızı olur (K.Rahman: 37; K.Mearic: 9), yer şiddetle sallanır (K.Vakı'a: 4), dağlar toz duman haline gelir veya yün gibi olurlar (K.Vakı'a: 5-6; K.Mearic: 9; K.Müzzemil: 14). Göklerden gelen korkunç ses günahkârları yakalar (K.Mü'minun: 41) ve bütün insanlar Tanrı'nın huzuruna gelirler (K.İbrahim: 48). O günden sonra imansız, kötü veya putperest insanların yeri ikinci ölüm olarak da nitelenen ateş gölü veya cehennemdir (İ.Va. 21: 8).

...Nankörler için ateşten giysi biçildi, başlarının üstünden de kaynar su dökülüyor! Onunla karınlarının içindekiler ve derileri eritiliyor. Onlar için demir kamçılar da var. Oradan, gamdan her çıkmak istediklerinde demir kamçılarla vurularak oraya geri çevrilirler ve : "Yangın azâbını tadın!" denilir (K.Hac: 19- 22).

Cehennem, tekrar tekrar aynı acıyı yaşayabilmeleri için günahkarlara yeni derilerin verileceği (K.Nisa: 56), günahkarlara irin gibi suların içirildiği (K.İbrahim: 16- 17; K.Hakka: 36; K.Nebe': 23- 25) veya içkilerine kaynar suların karıştırıldığı (K.Seffat: 67), ancak asla ölümün olmadığı (K.Furkan: 12- 14), çıkışın bulunmadığı bir yer olarak betimlenir. Ateş ve susuzluk, cehennemi tanımlayan iki önemli simgedir (K.Meryem: 86). Suçlular ateşle, yanarak (K.Mearic: 15- 16; K.Cin: 15), kaynar sularla (K.Vakı'a: 42- 44), ateşten giysilerle (K.Hac: 19) ve susuzlukla cezalandırılır (K.Duhan: 46- 48). Cehennem tasvir edilirken günahkârların, cehennemde çıkan ve şeytanların başlarına benzetilen tomurcukları olan zakkum⁴² ağacı ve kuru diken (K.Gaşiye: 4- 7) yiyeceklerine değinilir (K.Seffat: 62- 66; K.Duhan: 43- 45; K.Vakı'a: 52- 55). Zakkum boğazları yakar (K.Müzzemmil: 113) ve susuzluk verir. Orada hiçbir kurtuluş (K.Kıyamet: 8- 11), yardımcı olabilecek kimse (K.Kasas, 41), hiçbir dost yoktur (K.Hakka: 35). Af dilemek, tövbe etmek veya pişman olmak artık boşunadır. Cehennem, tüm suçluları içine alabilecek kadar

⁴² Halk dilinde zakkım olarak da bilinir

geniştir (**K.Kaf:** 30). Günahkarların cezaları sonsuza kadar azap içinde kalmaktır (**K.Zuhruf:** 74- 75; **K.Zariyat:** 1- 6).

Üç kutsal kitapta yer alan doğayla ilgili bölümler değerlendirildiğinde, Tanrı'nın önce doğayı yaratıp, ardından doğanın unsurlarını kullanarak canlıları yarattığı görülmektedir. İnsanı ise, yine doğa unsurlarını kullanarak fakat, doğa unsurlarının üzerinde, tüm doğaya hakim bir egemen güç olarak yaratır. Tanrı, insanı doğal unsurlar yoluyla cezalandırır ve ödüllendirir. Tanrı'nın insanlara ödül olarak sunduğu cennet ile ceza olarak verdiği cehennem doğanın farklı hallerinden, görünümünden ibarettir. Doğada yer alan diğer unsurlar, canlı- cansız varlıklar, insan ile Tanrı arasındaki ilişkide arka planda yer alır ve edilgenlerdir. Özetle doğa, tüm unsurlarıyla, Tanrı'nın insanlığa hükmetmek için kullandığı bir araç olarak betimlenir.

Sonraki bölüm, ikinci bölümde incelenen doğayla ilgili kutsal metinlerin, insanın doğa algısına ne gibi bir etkide bulunduğu anlamasına ayırılmıştır. Birer ahlaki öğreti olan kutsal kitapların değerlendirilmesi, yine ahlaki bir perspektiften yararlanılarak gerçekleştirilecektir. Böylelikle, kutsal kitaplarda yer alan ahlaki normların insan- doğa ve çevre ilişkisinde ne gibi bir etkide buldukları irdelenecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEMAVİ DİNLER, ETİK VE ÇEVRE

3.1. Kavramsal Olarak Ahlak ve Etik

Çevre sorunlarına aktif muhalefet yoluyla yapılan müdahaleler, kimi zaman iktidar güçlerinin denetimi altına girerek hâkim güçlere hizmet etmekte (liberal çevrecilik), kimi zaman iktidar baskıları altında zorluklarla çalışmakta (radikal çevrecilik), ender olarak bazı sorunlara dar kapsamlı çözümler üretebilmektedir. Ancak, çevre sorunlarının insan yaşamını rahatsız etmeye başladığı ve çevreci hareketin olduğu 1970'lerden günümüze kadar geçen süreçte, her ne kadar çevreci hareket büyüyüp güçlense de, çevre sorunları çok daha büyük bir hızla artmış, çevre katliamları daha da yaygınlaşmıştır. Çevreci hareketin çevre sorunlarına önerdiği çözümler, genellikle kirletici veya bozucu aktörlerin bazı davranışlarını azaltmaları, durdurmaları veya tamamen terk etmeleri yönündedir. Ancak bu davranış değişikliği, sisteme bağlı çalışan aktörlerin kazançlarını azaltıcı nitelikte olduğu için tercih edilmez. Dahası, çevrecilerin önerilerine karşı kayıtsızlıkları, sistemin diğer aktörleri tarafından da desteklenir. Burada, çevrecilerin, çevre sorunlarına karşı geliştirdikleri çözüm yollarının tıkanıdığı, çevreci hareketin sisteme karşı muhalefette zayıf kaldığı gözlenmektedir. Oysa yalnız çevrecilerin değil, kirleticilerin de yaşam alanları gün geçtikçe daralmakta, çevre sorunlarının yarattığı problemlerle her geçen gün onlar da yüzleşmektedirler. O halde, gerçekçi bir çözüm yolu bulunması için burada sorulması gereken soru, kirletici aktörlerin ne yaptıklarından ziyade neden yaptıklarıdır. Toplumların davranışlarına yön veren, bir arada yaşamı mümkün kılan ve ilkel kabilelerden günümüze kadar varlığını koruyan ahlak kurallarının incelenmesi, çevreye karşı davranışların, çevre sorunlarına karşı benimsenen kör tutumun anlamlandırılmasına katkı sağlayacaktır.

3.1.1. Ahlak

İnsanların bir arada yaşamalarını mümkün kılan kuralların en eskisi ahlaki kurallardır ve *belli bir toplumun belli bir döneminde geçerli bireysel ve toplumsal davranış kurallarının tümü olarak* tanımlanır (Gündüz, 2005: 2).

Toplumsal bir varlık olan insan, ilişkilerini düzenleme, bunlara anlam ve değer katma ihtiyacı duyar. Daha iyi, daha doğru ve adaletli yaşama duyduğu ihtiyaç veya buna duyulan istek, ahlak kurallarının doğmasına sebep olur. Ahlak kuralları, toplumsal ihtiyaçlar tarafından belirlendiği gibi, coğrafi, tarihi ve kültürel özellikler tarafından da şekillenir. Bu sebeple, farklı kültürlerde çok farklı, kimi zaman birbiriyle taban tabana zıt ahlak kurallarıyla karşılaşmak mümkündür. Buna göre ahlak; *bir kültür çevresi içinde kabul görmüş, belirlenmiş ve tanımlanmış değerler manzumesi ve amaçlarla, bu değerlerin nasıl yaşatılacaklarını, söz konusu amaçlara nasıl ulaştırılacağını ortaya koyan kurallar öbeği veya bir insan topluluğunu belli bir tarihsel dönem boyunca belli türden inanç, emir, yasak, norm ve değerlere göre düzenlenmiş ve söz konusu düzenlemeye bağlı olarak töreleşmiş gelenekleşmiş yaşam biçimi diye tanımlanabilir* (Cevizci, 2002a: 3).

Toplum tarafından uzun zaman dilimine yayılmış bir sürecin sonucunda belirlenen ve toplumsal uzlaşıyla kabul edilen ahlak kuralları bireyleri bağlayıcı niteliktedir. Ahlak kuralları bireylerin, belirli durumlarda almaları gereken tutumu tarif eder. Toplum ve bu toplumun içinde yaşayan grup ve bireyler, ahlak kurallarını bir rehber olarak kullanır (Gündüz, 2005: 7). Bir tutumun yanlış olduğunu söylerken, bir kararı adaletsiz olarak nitelerken veya doğru davranışın ne olması gerektiğinden bahsederken birey, değerlendirmelerini mensubu olduğu toplumun ahlak ölçütlerinin kurallarına göre yapar. O halde ahlak kuralları öznel veya bireye bağlı değildir, büyük ölçüde toplumsaldır ve toplumsal ihtiyaçları giderir (Markoviç: 1998: 60- 61).

Bireylerin ahlak kurallarına uymaları, onlara duydukları saygı ile açıklanır. Ahlak kurallarının bireylerde gelişimi üzerine çalışan gelişim psikoloğu Piaget'e göre birey, çocukluk yaşlarda ahlak kurallarını yetişkinlerden *hazır* olarak alır.

Büyüme sürecinde, hazır olarak aldığı ahlak kurallarının, toplumsal yaşam için gerekliliğini fark eder ve artık sırf öyle öğrendiği veya şartlandığı için değil, öyle davranması gerektiğinin farkına vardığı için *ahlaklı* davranır. Başka bir deyişle, toplumdan öğrendiği ahlak kurallarını özümser ve onlara saygı duyar (Pieper, 1999: 23- 25).

Etrafında beğenilmiş ve kabul edilmiş düşüncelere ve törelere büyük bir saygısı olan herkes, ne hiç bir vicdan azabı duymadan bunlardan kopabilir, ne de alkışlanmadan bunlara uyabilir (Changeux, 2002: 289).

Ahlak kuralları, bireyler ve davranışları üzerinde büyük baskı yaratmaktadır. Ancak birey, üzerindeki baskıya rağmen ahlaki kararları alırken kendi akıl süzgecinden geçirmelidir. Bir kimsenin ahlak kurallarına uygun davranması, ahlaklı olduğu sonucunu doğurmaz. Kişi, ona doğru gelen davranışı gerçekleştirmelidir. Aksine, davranışını ahlak kurallarının yaptırımlardan kaçınma, verilen emirlere itaat etme veya ödüllendirilme gibi sebeplere dayandırması ve ahlak kurallarına düşünmeden itaat etmesi kabul görmez. Bu durum, bireyin ahlak kurallarını terbiye yoluyla öğrendiği ancak özümsemediği, akıl yoluyla kabul etmediği anlamına gelir (Pieper, 1999: 26- 27)

Ahlaklı davranışın beş özelliği olduğunu belirten Cevizci, bunları şu şekilde sıralamaktadır; (1) *Eyleme yönelten bir niyet ya da bir motifin varlığı*, (2) *belli bir eylem biçimini seçen bilinçli ve sorumlu bir özne*, (3) *özne tarafından yapılan seçimde bir zorlamanın söz konusu olmayıp, seçimin öznenin kendisi tarafından yapılması*, (4) *iyi ya da kötü bir ahlaki değer varlığı* ve (5) *kişinin kendisi ya da başkalarının çıkarına olabilecek sonucun hedeflenmesi* olarak toplanabilir (Cevizciden aktaran Gündüz, 2005: 21- 22).

O halde, kişinin yalnız ahlak kurallarına uyması ahlaklı davranış için yeterli değildir, kişi ahlaki kuralları yerine getirirken, bilinçli bir şekilde, baskı veya zorlama altında kalmadan doğru davranışı sergileme amacı gütmelidir. Kişinin, ahlaki kuralları olduğu gibi sorgulamadan icra etmesi, davranışının sorumluluğunu

taşıması anlamına gelir. Gelenekler veya dini kaynakların koyduğu bir ahlak kuralını, sırf öyle emredildiği için yerine getirmek, davranışın sorumluluğunu taşımamak anlamı taşır. Kişi, davranışına yön veren ahlaki normları kendi aklıyla değerlendirmeli, yalnızca öyle emredildiği için değil, aklıyla bu normların iyi, doğru veya adaletli sonuçlar doğuracağına hükmettiği için *ahlaklı* davranmalıdır (Gündüz, 2005: 36).

3.1.2. Etik

Yunancada töre, gelenek görenek, alışkanlık, karakter ve huy anlamına gelen Etos kelimesinden dilimize geçmiş Etik sözcüğü, günümüzde ahlak felsefesi anlamında kullanılmaktadır (Gündüz, 2005: 2-3). Etik, felsefenin en eski ve temel disiplinlerinden biridir (Pepe'den aktaran Gündüz, 2005: 9).

Ahlak ile etik sıkça karıştırılan, zaman zaman birbiri yerine de kullanılan, birbirlerine oldukça yakın anlamlı iki kavramdır. Ahlak, toplumların daha yüksek değerlere ulaşmak için kendilerine rehber olarak koydukları kurallar bütünü iken, etik, ahlakın kendisini inceleyen felsefi bir uğraştır. Genel olarak; (1) tarihsel süreç içinde, çeşitli topluluklarda bulunan ahlak kurallarının neler olduğunu inceler, (2) neyin doğru veya iyi olduğunu sorgular ve (3) iyi, doğru ve adil gibi ahlaki değerlerin anlam ve işlevleri üzerinde çalışır (Frankena, 2007: 20- 21). Etik, ahlak kuralı üretmez veya eylemlere ilişkin ahlaki yargıda bulunmaz. Etiğin görevi ahlak üzerine düşündürmektir; eylemler sonucu oluşan ahlaki yargıları çözümler, değerlendirir (Pieper, 1999: 29).

Etiğin yönelttiği sorular, doğrudan tekil eylemlere ilişkin olmadıkları için; yani belirli bir somut, münferit, özel durumla ilgilenmedikleri için ahlak sorunlarından ayrılır. Örneğin, etik sorular ahlak ilkesini ya da ahlakiliği öngören eylemleri yargılama ölçütünü sorguladıklarından ya da ahlaki norm ve değerlerin geneli bağlayan nitelikte olduğu koşulları araştırarak bir üst bakışla ahlaki eylemi konu olarak aldığından, doğrudan ahlak sorunlarından ayrılır (Pieper, 1999: 32)

Ahlak felsefesi olarak da anılan etik, ahlaklılığı çok yönlü bir şekilde ele alır, yalnızca var olan ahlak kurallarını incelemekle kalmaz, normatif bir bakışla daha iyi bir dünyanın nasıl var olacağı konusunda çıkarımlarda bulunur (Markoviç, 1998: 57). *Etik düşünürü temelde ne yapmak, nasıl davranmak, neyin peşine düşmek, başka insanlara nasıl muamele etmek gibi konularda insan varlıklarına genel bir rehberlik sağlamayı amaçlarken, ahlaki problemleri irdeler, değerler vazetmekle kalmayıp, gerekirse onları yeni baştan tanımlar, ahlaklılığın ilk ilkelerini sistematik bir tarzda ve tuhaf bir biçimde ortaya koyar, bu ilkeleri argümentatif olarak temellendirmeye çalışır (Cevizci, 2002a: 5)*

O halde etik, *neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğunu araştıran, insan hayatının gerçek amacının ne olması gerektiğini soruşturan, ahlaklı ve erdemli bir yaşamışın hangi unsurları içerdiğini irdeleyen* bir felsefi uğraştır (Cevizci, 2002a: 5).

3.2. Ahlakın Temellendirilmesi ve Tarihsel Süreçte Ahlak

3.2.1. Ahlakın Temellendirilmesi

Ahlaki kuralların temelleri, onları oluşturan mekanizma ve kaynakların neler olduğu, Antik Yunan'dan günümüze kadar ulaşan etik bir tartışma konusudur. Başka bir deyişle, pratik görevi insan yaşamının iyileştirilmesi ve ideal davranış normlarını göstermek olan ahlak kurallarına, neye göre ve nasıl ulaşılabileceği problemi, ahlak konusundaki felsefi tartışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Genel bir sınıflandırmayla üç başlık altında toplanabilecek ahlakın kaynakları; *akıl, Tanrı ve biyolojidir.*

Betimleyici bir tarzda kullanıldığı zaman, ahlakın temelleri ve içerikleri birbirlerinden ayrılır. Söz gelimi toplumlar kendi ahlaklarını, Tanrı'nın emirlerine, insanın doğasına, insanın aklına dayandırabilirler. Bu anlamda ahlakın hem içeriği hem de meşrulaştırma biçimi toplumdaki topluma değişir. Yeryüzündeki bütün ahlaklar için söz konusu olabilecek yegâne evrensel özellikler ya da yönler, onların yalnızca bir toplum tarafından ortaya konmaları ve bu

toplumdaki insanların davranışları için bir rehber oluşturmalarıdır. Bu durumda her toplumun ahlakı temellendirdiği alan üzerinden içeriklendirilmesi, farklı ahlaki ilkeler ortaya çıkarması ve neredeyse birbirlerinin zıddı davranışları ahlaki olarak nitelemesi söz konusu olur (Gündüz, 2005: 6).

3.2.1.1. Akıl

Bazı ahlak kuralları, temellendirilmesini veya meşruiyetini insanın aklından yani rasyonel düşünceden alır. Aklın ahlakın kaynağı olduğuna ilişkin görüş, insanın iyiyi, doğruyu ve adili ancak düşünerek bulabileceğini savunur.

Ahlakın veya ahlaki davranış normlarının ancak akıl yoluyla bulunabileceği düşüncesi, Antik Yunan filozoflardan Aydınlanma çağı düşünürlerine kadar pek çok kişi tarafından savunulmuştur. Onlara göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik olarak gördükleri akıl, erdemli davranışa ulaşmada bir rehber işlevi görür.

3.2.1.2. Tanrı

Öte yandan ahlakiliğin tek ve gerçek kaynağının Tanrı'nın emirleri olduğu inancı, özellikle semavi dinlere inanan kişiler tarafından paylaşılan bir düşüncedir. Bu düşünceye göre insan akli doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt etme melekesine, en azından her zaman, sahip değildir. Bu sebeple insanlar, kutsal kaynakların gösterdiği yolda gitmeli, davranışlarını dini öğretinin emrettiği normlar üzerinden gerçekleştirmelidirler (Gündüz, 2005: 141).

İlahi emir teorisi olarak da bilinen Tanrıbilimsel iradecilik, iki temel varsayımdan yola çıkar. Buna göre; (1) bazı davranışlar Tanrı veya Tanrı'lar tarafından emredilir veya onaylanır, (2) bu davranışlar, Tanrı tarafından onaylandıkları veya emredildikleri için doğrudur (Geirsson, Holmgren, 2001: 33).

İlahi emir teorisi; doğrunun ve yanlışın ölçütünün Tanrı'nın isteği ya da yasası olduğunu savunur. Bu görüşün taraftarları bazen "doğru" ve "yanlış"ın Tanrı tarafından, sırasıyla, emredilmiş ve yasaklanmış

anlamına geldiğini savunurlar. Ama “doğru” ve “yanlış”ı bu şekilde tanımlamasalar bile, hepsi de bir eylemin ya da bir eylem şeklinin ancak ve ancak tanrı tarafından emredildiği için ya da yasaklandığı için doğru ya da yanlış olduğunu savunurlar (Frankena, 2007: 60-61).

Bu görüş, bugün Tanrı’ya inanan birçok insan tarafından paylaşılmaktadır. Fakat bu görüşün temelinde, insanların Tanrı’nın emirlerini veya onayladıkları davranışları bildikleri veya bilebilecekleri görüşü yer almaktadır. Kutsal kitaplarda yer alan metinler, Tanrı’nın buyrukları olarak değerlendirilir ve böylece kutsal kitaplar, anlaşıldığı kadarı ile, Tanrı’nın emirlerini ahlaki temel olarak gören kişiler için, ahlakın asli kaynağı işlevini görürler (Geirsson, Holmgren, 2001: 33).

3.2.1.3. Biyoloji

Darwin’in evrim kuramına yani sadece en yetenekli bireylerin hayatta kalacaklarına ilişkin ayıklanma mekanizması temeline dayanan bakış açısına göre ise ahlaki kurallar, insanların biyolojileri tarafından belirlenmektedir. Bu görüşe göre, insan doğası, tıpkı diğer canlılarda olduğu gibi hayatını ve türünü devam ettirmeye odaklıdır. İşte ahlak kuralları da, insan türü tarafından geliştirilen ve hayatta kalma odaklı davranışlardır. Kısaca söylemek gerekirse, ahlak kurallarının kaynağı genlerdir (Changeux, 2002: 17- 18; Kropotkin, 2007: 58- 60).

Küçük yaşta çocukların arkadaşlarına hediyeler vermesi, yardım etmek istemesi veya üzüntülü kişileri avutmaya çalışması, insanın ahlak anlayışına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Her kültürden insanlar doğru ve yanlış ayırt eder, neyin adaletli olduğunu anlar, yardımlaşır ve şiddete karşı çıkarlar (Pinker, 2009: 302).

“Darwinci” sözcüğünün rekabetle ilgili olumsuz çağrışımlarının aksine, doğal seçim kuramı ahlak duygusunun evrimini açıklamakta zorlanmaz. İnsanların çocuklarına ve kan bağı olan diğer akrabalarına duyduğu sevgi, evrimin işleyişinin doğrudan sonuçlarından biridir. Bir organizmayı yakın bir akrabasına yardım etmeye sevk eden gen, dolaylı yoldan akrabanın sahip olduğu

kopyasına da yardım etmiş olacak, böylelikle bu gen popülasyona dağılacaktır (Pinker, 2009: 302).

Aralarında akrabalık bağı bulunmayan bireyler arasındaki yardımlaşmayı da biyolojik temellendirme yoluyla açıklayan evrimci görüş, işbirliğine yatkın organizmaların yaşam kalite ve sürelerinin uzadığını belirtirler. Başka bir deyişle kötü koşullardaki bireye yardımcı olmak, durumlar tersine döndüğünde yardım bulabilmek anlamı taşımaktadır. Duygudaşlık, minnet, sadakat, suçluluk ve utanç gibi bir dizi kavram tarafından sağlanan mekanizma ile yardımlaşan organizma, yardımlaşma duygusu olmayan organizmalara göre daha iyi koşullarda yaşar (Pinker, 2009: 303).

Bir adalet anlayışına ve ahlaki duygulara sahip olmak, insanlık için, doğa içindeki yerine uyarlanmanın bir biçimidir. Etoloji uzmanlarının savunduğu gibi, bir türün davranış modeli ve bunun edinilmesinin psikolojik mekanizmaları, bedensel yapılarının ayırt edilici özellikleri kadar karakteristiktir ve bu davranış modelleri, organlar ve kemiklerle tamamen aynı oranda evrimleşir. Yerleşik toplumsal gruplar halinde yaşayan bir türün üyeleri için, dürüst ve işbirliğine dayalı düzenlemelere uyarlanma ve bunları desteklemek için gerekli duyguları geliştirme yeteneğinin son derece avantajlı olduğu açıktır, özellikle de bireyler uzun ömürlü ve birbirlerine bağımlıysa. Bu koşullar, karşılıklı bir adalete kesin ve genel katılımın tüm taraflar için avantajlı olduğu sayısız durumda bir güvence oluşturur (Changeux, 2002: 51).

Ancak Darwin'in Evrim Kuramı çoğu zaman yanlış anlaşılmiş veya yanlış yorumlanmıştır. Güçlü olanın hayatta kalması şeklinde, kuramın derinliğine girmeyen bir yorum, bireylerin bencil olmalarını ve çevrelerine karşı zulüm etmelerini meşrulaştırmak için de kullanılabilir.

Nietzsche evrim kuramından ve bu kuramın "en güçlülerin yaşamlarını sürdürmelerini" vurgulamasından etkilenmiştir... "üst-insan" almak için vermeyen, iyi yürekli davranarak yükselmeyi isteyen: -gerçek iyi yan'; gerçek iyiliğe, soyluluğa ve ruh yüceliğine sahip olan kişidir (Fromm, 1997: 128).

Nietzsche'nin çıkardığı yorumda olduğu gibi, ancak güçlülerin ayakta kalacak olması, insanların yalnız kendi türlerine değil, doğanın diğer unsurlarına da baskı uygulamalarını meşrulaştırmıştır. Oysa Darwin'in doğru yorumlanması önemlidir ve bu çıkarsamalarda fark yaratır. Güçlü olanın hayatta kalması, güçlünün zayıfı ezmesinden çok türler arası ve türler içi yardımlaşma, doğaya uyum sağlama gibi farklı mekanizmalarla da gerçekleşir. Evrimi, yalnızca ezenin hayatta kaldığı bir süreç olarak görmek, hatalı ve yanlış yönlendiricidir.

Özetlemek gerekirse evrimci ahlak görüşü Darwin'in kuramının temelinde, ahlak kurallarını, bireyin hayatta kalma fonksiyonlarının bir türü olarak ele alır. Böylece bu görüş, ahlakın kaynağını göstermekle kalmaz, ahlakın neden var olduğu sorusuna da cevap verirken, ahlakın işlevini ve nasıl ortaya çıktığını da açıklar (Pinker, 2009: 304).

3.2.2. Tarihsel Süreçte Ahlak ve Etik

3.2.2.1. Antikçağ

Ahlak kuralları üzerine yapılan ilk tartışmalar Antik Yunan'da ortaya çıkmış, filozoflar ahlak kuralları üzerinde düşünmeye, insan davranışlarını yönlendiren kuralların anlam, içerik ve amaçlarını sorgulamaya başlamıştır. Antik Yunan dünya görüşüne göre insan, bir amaç uğruna yaşamalıdır ve bu amaç iyi, erdemli ve adil yaşamaktır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran akıl, Yunan ahlak düşüncesinde ön plandadır. Başka bir deyişle, ahlaklı davranışa ulaşmak için rasyonel davranış en önemli kaynak olarak görülmektedir (Cevizci, 2002a: 34).

Herakleitos ve Demokritos'a göre, insan davranışlarının temel amacı mutluluktur. Başka bir deyişle insan, eylemlerini, kendi mutluluğunu artırma amacıyla gerçekleştirmelidir. Herakleitos'a göre bu, ancak dünya düzenine uyum sağlamakla gerçekleşirken, Sofistlere göre ise duyguların tutsaklığından kurtulmakla elde edilir (Hacıkadıroğlu, 1997: 268).

İnsan mutluluğunu, ahlaki yaşamın temel amacı olarak gören Sofistler, bunu toplumsal yaşamdaki uyum olarak tanımlarlar. Onlara göre toplumsal yaşamın düzenli ve uyumlu işleyişi, insanın mutluluk kaynağıdır; o halde erdemli olmak, toplumsal düzeni kuran ve devamını sağlayan kurallara uymakla mümkündür. Ancak, onlara göre toplumsal düzene uyum sağlamak, toplumda egemen olan çıkar sınıflarına hizmet etmek anlamına gelmemektedir ve birey bu tehlikenin bilincinde ve ayırıcında olmalıdır. Köle toplumuna ve politikacıların keyfi uygulamalarına bir itiraz niteliğinde olan bu düşünüş, toplumsal düzene uyum sağlarken, var olan düzeni adalet ve doğruluk açılarından da sorgulamaktadır (Hacıkadıroğlu,1997: 268- 269).

Sofistler gibi geleneksel kuralların ve düzenin tartışılmadan kabul edilmesine karşı olan Sokrates, onlardan farklı olarak ahlakiliği, somut bir takım davranışlarda değil, yalnız akıl ile ulaşılabilecek soyut bir takım normlarda aramaktadır (Hacıkadıroğlu,1997: 270). Ona göre, insanın kendisine amaç olarak koyması gereken *en yüksek iyi* mutluluktur. Ahlaki davranış, insanı temel amacına (mutluluğa) götürecektir bir araçtır. Bilgi erdemnin temelidir, insan, onu neyin mutlu edeceğine kendisi karar verebilecek kapasitededir. Kişi, nasıl yaşaması gerektiği sorusu üzerinde düşünmeli, hayatı sorgulamalıdır.

Bize ne yapmamız, neyin peşinden koşmamız ve nasıl yaşamamız gerektiğini bize her zaman anne – babalarımız, akrabalarımız, kısacası büyüklerimiz söyler. Toplumun ideallerini ve değerlerini olduğu gibi benimseriz. Buna göre, içinde yaşadığımız sosyal atmosfer neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü olduğuyula, yani ahlaklılıkla ilgili birtakım fikirleri insanlara aktarır... söz konusu sosyal koşullanma ya da toplumsallaşma süreci içinde, hemen tüm insanlar toplumun ideallerine gönüllü yazılır ve çevrenin beklentilerine uygun yaşar... Kısacası, üyesi olduğumuz topluma ve bağlı bulunduğumuz kültüre göre yaşarız. İşte böyle bir yaşam, Sokrates'in "sorgulanmamış" dediği hayattır (Cevizci, 2002a: 38-39).

O halde o, akılı, ahlakın temeline oturtmaktadır. Akıl ile değerlendirmeye tabi tutulmamış davranış kalıplarına saplanan insanların, kendi hayatları üzerinde kontrol sahibi olmadıklarına değinir.

Sokrates *iyiyi*, insanların ihtiyaç ve eksikliğini duydukları, onlara doğal olarak ait olan ve sahip olduklarında tamamlanacakları şey olarak tanımlar. Ona göre insanlar sıklıkla, kendileri için *iyi* olan hakkında yanılabilmekte, aslında ihtiyaç duymadıkları ve hatta onlar için zararlı şeylerin peşinden koşabilmektedirler. İşte ahlaklı davranış, insanı kendisi için doğru olan *iyiye* ulaştırabildiği ölçüde erdemdir. Bunun yanında Sokrates, ahlaki davranışın kişiden kişiye veya çağdan çağa değişmeyeceği, mutlak bir varoluş olduğunu düşünmektedir (Cevizci, 2002a: 37-41).

Sokrates'in varlığına inandığı *mutlak iyiyi*, öğrencisi Platon geliştirip şekillendirmiştir. Platon'a göre, insandan bağımsız bir şekilde var olan idealar dünyasında hiyerarşik bir yapı vardır ve bunların en üstünde *mutlak iyi* veya *iyi ideası* yer almaktadır (Hacıkadıroğlu, 1997: 270). Platon'a göre mutlak iyi, diğer tüm kavramlarda olduğu gibi orada bir yerdedir ve ebediyen varlığını sürdürecektir. İnsanların yapmaları gereken, onu düşünce yoluyla keşfetmektir (Pieper, 1999: 29-30).

Platon'un *bütün iyilerin pay aldığı bir iyi ideasının* varlığı fikrine karşın Aristoteles, insanın ihtiyaç, eğilim ve yetenekleri doğrultusunda bir ahlaki bakış oluşturmaya çalışır (Hacıkadıroğlu, 1997: 271), kişinin akıl yoluyla iyiyeye, giderek daha iyiyeye ulaşabileceği ve böylece daha iyi bir insan olabileceğini savunur (Pieper, 1999: 30; Hacıkadıroğlu, 1997: 272).

Böylece Sokrates, Platon ve Aristoteles, "iyi", "doğru", "erdemli", "haklı" gibi birçok kavramların anlamı üzerinde düşünüp bunlara açıklık getirmeye çalışmış olmakla birlikte, hepsi de bu kavramları insanın kendi kişiliğinin oluşması ve kendisinin bu yoldan mutluluğu bulması yönünden düşünmüşlerdir. Bu düşünürler, insanların bir toplum içinde yaşamak zorunda olduklarını düşünmüşseler de, bundan, toplum içindeki insanların birbirleriyle ilişkileri üzerinde düşünülmesi gerektiği sonucunu çıkarmamışlar, doğrucu, bireylerin toplumun yararı için nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durmuşlardır (Hacıkadıroğlu, 1997: 271- 272).

Sokrates ve öğrencilerinin bakış açılarına göre insan için iyi olarak tanımlanan ve ahlaklı davranış yoluyla ulaşılabilecek olan mutluluk, toplumsal bir kavramdır. Bireylerin toplumsal hayata uyum sağlamaları, toplumsal bir düzen içinde var olmalarını gerektirir. Başka bir deyişle iyi yaşamak veya iyi olmak, toplum içindeki varoluşla ve toplumsal ödevlerle iç içedir. Erdem, bireysel değil, toplumsal bir kavramdır. Bu görüşün aksine *hazcılık*, ahlakı öznel veya bireysel bir kavram olarak tanımlar. Hazcılık, *ahlaki iyiyi hoş, kötüyü ise nahoş bedensel duyumlara bağlar* (Cevizci, 2002a: 44).

Hazcılığın ilk bilinen savunucularından olan Aristippos (M.Ö. 435- 356), hazzın kaynağının veya niceliğinin bir önemi olmadığını, her hazzın, sırf haz olmasından dolayı iyi ve her hazzın birbirine eşit derecede iyi olduğunu düşünür (Cevizci, 2002a: 46). Kirene Okulu'nun kurucusu olan Aristippos'un hazcılığı öğrencileri tarafından geliştirilmiştir. Theodoros tarafından ortaya atılan egoist hazcılığa göre kişi, başka kişilerin kötülüğü anlamına gelse bile kendi hazzını arttırma uğraşına devam etmelidir. Hazzın niteliğinin önemi üzerinde duran Epiküros'a (M.Ö. 341- 270) göre insan, tıpkı hayvanların yaptığı gibi acıdan kaçınmalı ve hazza ulaşmayı amaçlamalıdır. Kirene okulunun diğer mensuplarından farklı olarak Epiküros, hazzı yalnızca niceliksel olarak ele alıp, daha çok hazza ulaşma çabası üzerinde durmamış, hazzı niteliksel olarak sınıflandırmıştır. Ona göre (1) bedensel, doğal ve zorunlu hazlar, (2) doğal ancak zorunlu olmayan hazlar, (3) doğal ve zorunlu olmayan hazlar olmak üzere üç tür haz bulunmaktadır. Ona göre bedensel hazlar hiçbir zaman tam olarak doyurulamadıkları için kişiye acı verirler, ancak zihinsel ve tinsel hazlar daha uzun süreli ve dinginlik sağlayıcı hazlardır (Cevizci, 2002a: 49- 50).

Demek ki, hazzın nihai hedef ve amaç olduğunu söylediğimiz zaman, bazılarının bilgisizlikten, önyargıdan veya kötü niyetten yaptığımızı düşündükleri gibi, bol miktarda hazzı veya duyumsallığın hazlarını kastetmiyoruz. Hazla bedende acının, ruhta üzüntünün yokluğunu anlatmak istiyoruz. Keyifli ve mutlu bir yaşamı meydana getiren şey, içki alemleri ve eğlentilerin sonu gelmeyen silsilesi, cinsel aşk, zengin bir sofranın balık ve diğer doyumsuz lezzetlerinden tat alma değildir; doğru akıl yürütme, her tercih ve istikrahın nedenlerini araştırma, en büyük kargaşaların ruhu teslim almasına sebep olan inançları

defetmedir. Bütün bunların başlangıcı ve en yüksek iyi bilgeliktir (Epiküros'tan aktaran Cevizci, 2002a: 50).

O halde Kirene'li hazcılar da mutluluğu, ancak Atinalılardan farklı olarak bireysel mutluluğu, yani hazzı ahlakın temeli olarak görürler. Kireneliler de, tıpkı Atinalılar gibi akli ve bilgeliği, iyiye giden yolda en önemli rehber olarak alırlar. Ancak bilge kişi, kendi doğasının bilincindedir, ihtiyaçlarının farkındadır ve gerek bedensel gerekse zihinsel ve ruhsal ihtiyaçlarını doyurabilecek kapasitededir (Cevizci, 2002a: 50).

Her haz iyi ve her acı da kötü olsa bile, uygulamada geleceğe bakmalı ve en yüksek, kalıcı ve sürekli hazza ulaşmaya çalışmalıyız; işte bu durum bedensel sağlık ve ruh dinginliğini ifade eder. Buna da hazları çeşitlendirip çoğaltmakla değil, fakat ihtiyaçları en aza indirmekle ulaşılabılır. Böyle bir tavır, her şeyden önce, haz ve acıların doğru ölçümü, haz ve acıları uygun bir biçimde dengeleme, gelecekteki mutluluk ve mutsuzluğu hesaba katma demek olan bilgeliği gerektirir (Cevizci, 2002a: 51).

Kirene okulu tarafından geliştirilen hazcı etiğin tam karşıt bir görüş olan aldırılmazlık etiği Kinik Okulu ve daha sonra Stoalılar tarafından geliştirilmiştir. Onlara göre ahlaki yaşamın nihai ve en yüksek amacı erdemliliktedir. En başta bilgelik olmak üzere tüm erdemler insanın nihai amacı ve asli değerleridir (Cevizci; 2002: 52, Akarsu, 1999: 147; Akarsu, 1982: 39).

Gerek Kinikler ve gerekse Stoalılar insanı, içinde makro kozmosun hem öğelerini ve hem de özü ya da yapısını barındıran veya yineleyen bir küçük evren olarak düşünmüşlerdi. Varlıkla değeri ayrılmaz hale getiren, evren düzenini aynı zamanda bir değer düzeni olarak gören ve dolayısıyla, doğa yasasını bir ahlak yasası haline getiren bu tür bir temellendirmede, örneğin yine Stoalılar doğayı akıl yoluyla düzenlenmiş bir varlık alanı olarak gördükleri için, buradan insanların tutkularını akıl yoluyla bir düzene sokmaları gerektiği sonucunu çıkarmışlardır (Cevizci, 2002a: 52).

Antik dönem Yunan ahlak felsefesine bakıldığında, birbirlerinden çok farklı ahlak anlayışlarına sahip olmalarının yanında, genel olarak insan aklını ön planda tutan ortak bir anlayışa sahip oldukları göze çarpmaktadır. Toplumsal yapıdaki

yanlışı göz önüne sererek, toplumsal kurallara körü körüne bağlanılmaması gerektiğini anlatan Sofistler, insanın ancak toplumsal yaşam içinde var olabileceği ve topluma uyum sağlayarak erdemli olabileceğini düşünen Sokrates, Platon ve Aristoteles, acının tek kötü, hazzın ise tek iyi olduğunu ve bireyin aldığı hazzı arttırma gayesi içindeyse erdemli sayılabileceğini düşünen Epiküros ve diğer hazcılar ile bunun tam aksini, bireyin ancak erdemli değerlere ulaşmaya çalışmasının ahlaki olduğunu savunan Kinikler ve Stoalılar... Birbirlerinden çok farklı ahlak anlayışına sahip olmakla birlikte tamamı, akı, ahlaki davranışın merkezine koyarlar. Onlara göre akıl süzgecinden geçirilmeden gerçekleştirilen ahlaki davranış ya eksik kalacaktır veya kişiyi yanlışa götürecektir.

3.2.2.2. Semavi Dinler

3.2.2.2.1. Semavi Dinler ve Ahlak

İbrahim peygamberin soyundan geldiğine inanılan ve İbrahimi dinler veya semavi dinler olarak bilinen Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık inancı, kutsal kitaplar aracılığıyla insanlara, davranışlarını belirlerken rehber olarak almaları gereken bir değerler sistemi sunar. İnsanlara iyi olmaları gerektiğini söylerken, iyi insan olmanın şartlarını da beraberinde bildirerek, ahlaki bir öğretiyi ortaya koyar (Cevizci, 2002a: 27).

İnsan davranışlarını iyi veya kötü nitelikleri açısından inceleyen (Ethics) ve bu davranışların belli başlı yasalara bağlanması konusu, tek- tanrılı dinlerin bel kemiğini oluşturur (Ceylan, 1998: 107).

Bu ahlaki öğretinin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa semavi dinlere ait ahlaki değerlerin, yerleşik yaşama geçişin tamamlandığı bir dönemde, insanların toplumsal yaşam içinde varlıklarını devam ettirmelerini sağlamaya yönelik kurallardan meydana geldiği görülmektedir. Örneğin, Yahudilik inancının kutsal kitabında yer alan, Tanrı'nın kullarından uymalarını istediği on emir ele alındığında, toplumsal bütünlüğün devamının önemi ortaya çıkacaktır. Ahlak kurallarının önemli

kaynaklarından biri olan dinin bu yazılı emirlerinde; aile büyüklerine saygısızlık, öldürmek, zina, çalmak, yalancı şahitlik ve komşunun malına veya ailesine göz dikmek yasaklanır (T.Çık.20: 3-10; T.Yas.5: 16-21).

Aynı şekilde, Hıristiyanlık inancında da benzer örneklerle karşılaşmak mümkündür.

Hz. İsa'nın Meta İncil'i 5: 44'deki sözleri durumu açıklar: "Komşunu sevesin ve ancak düşmanına buğuz⁴³ edesiniz denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim ki, düşmanlarınızı seviniz. Size kötü dua edenlere iyi dua edin. Size buğuz edenlere iyilik ediniz ve sizi incitenler ve size tecavüz edenler için dua ediniz. Ta ki, göklerde olan Rabbinizin evladı olasınız. Zira O, kendi güneşini fenalarla iyiler üzerine doğurur. Hem Salih hem Fasil kimseler üzerine yağmur yağdırır. Zira sizi yalnız sevenleri severseniz ne ecriniz olur?" (Gündüz, 2005: 150).

Hıristiyan öğretisinin elçisi İsa peygamber, insanlara iyi olmayı, kişinin toplum içinde diğer insanlara saygı ve sevgi göstererek barışçıl yaşaması gerektiğini anlatır. *Komşunu kendin gibi seveceksin* derken, kişilerin eylemlerinde hangi değerleri rehber almaları gerektiğini anlatmaktadır.

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim, Tanrı tarafından iyi davranışların ödüllendirileceği, kötü davranışların cezalandırılacağı ve kişinin her hareketinin O'nun tarafından bilindiği üzerine kuruludur. İnsanlara *iyi* olmaları, yardıma ihtiyaç duyanların yanında olmaları, yardımlaşmaları emredilir.

İslam'da herkes kendi iyi- kötü hareketinden dolayı doğrudan Allah'a karşı sorumludur. "Her nefis ancak kendi hesabını kazanır, her nefis ancak kendi günahını yüklenir"(6/164). Sorumluluk samimiliğe dayanır, zaten öyle olmak zorundadır, çünkü Allah her şeyi bilir. Dil ile ikrar edilen, kalp ile tasdik edilmek durumundadır. Yani özü, sözü ve eylemi bir olmak zorundadır (Gündüz, 2005: 156).

⁴³ Kin besleme, kötülük etme (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 04.08.2011).

İslam dininin elçisi Muhammed peygamber, yalnız insanlara Tanrı'ya iman etmeleri için gönderilmemiş, insanların doğru, iyi ve adaletli bir yaşam sürmeleri gereği üzerinde de durmuştur.

En üstün iyilik Kur'an-ı Kerim'de şöyle yer alır: "En üstün iyilik, yüzlerinizi doğuya batıya yöneltmek değildir. Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanıp da yakınlarına, yetimlere, biçarelere, yolda kalmışlara, dilenenlere, esirlere, seve seve mal veren, bir de namaza devam eden ve zekât verendir... Kur'an - ı kerim'de bildirilenlerle birlikte, Hz. Muhammed'in düşünceleri de ahlaki sorumluluk konusunda oldukça önemli açılımlar sağlar. Zaten Hz. Muhammed "Ben, ancak ahlakın mekarimini (en ince ve en nezihlerini) tamamlamak için gönderildim" diyor. Hz. Muhammed'in doğrudan ahlak ile ilgili sözlerinden çok azı burada anılabilir (Gündüz, 2005: 157).

O halde, semavi dinler, toplumsal yaşamın devamında anahtar öneme sahip olan ahlaki bir öğreti sunmaktadır. Kişilerin birbirlerine, topluma ve iktidara karşı davranışlarında izlemeleri gereken normları gösterirler. Ancak semavi dinler, insanlara uymaları gereken ahlaki normları sunarken, Antik Yunan ahlaki duruşundan farklı bir yöntem belirler. Akli ahlakilikte en yüksek mertebede gören Yunan ahlak düşünürlerinin aksine kutsal kitaplar, bireylerden düşünmelerini değil, itaat etmelerini bekler. Mutlak bilgi yalnızca Tanrı'ya aittir ve insanın akli gerçekliği kavramak için yetersizdir. O halde insan, gerçekliğe aklını kullanarak ulaşma çabasına girmemeli, yalnızca kutsal kitapların ve peygamberlerin izinden gitmelidir. Doğru davranmanın ve iyi olmanın özünde, bu sorgusuz itaat yer alır (K.Bakara: 255).

3.2.2.2.2. Semavi Dinlerin Ahlaki Normları

Kutsal kitaplarda yer alan ve -özellikle insanın doğaya ilişkin tutumlarının temellerini atan- insanların davranışlarına yön veren değer yargılarını iki başlık

altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki semavi dinlerin, *özgecilik*⁴⁴ olarak ifade edilen benmerkezcilik⁴⁵ karşıtı tutumu, diğeri ise *insanmerkezci*⁴⁶ yaklaşımıdır.

3.2.2.2.1. Özgecilik

Dini öğretisi, bencilliğin en büyük günah olduğu, başkalarını sevmeninse erdem olduğu üzerine kuruludur. Tevrat'ta yer alan on emir, insanın çevresiyle ilişkilerinde uymaları gereken kuralları belirtir. İnsanın kişisel isteklere kapılıp, çevresine kötülük yapmasını yasaklar. İncil'de yer alan *komşunu kendin gibi seveceksin* ödevi, kişinin yalnız kendisini sevmesinden kaynaklanacak bencilliği önlemeyi amaçlar, alçakgönüllü bir duruşu ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok surede insanlara varlıklarıyla böbürlenmemeleri, başkalarına büyüklük taslamamaları öğütlenir (K.İsra: 37; K.Nahl: 23). Yoksullara, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, insanın çevresine karşı iyi davranması, Tanrı'nın gözünde namaz kılmak veya peygamberlere inanmak gibi ibadetlerle eşit derecede öneme sahiptir (K.Bakara: 43; 83, 277; K.Nisa: 162; K.Maide: 12; K.Tevbe: 5, 11, 71).

Erginlik, yüzlerinizi bir doğu bir batı tarafına çevirmeniz değildir. Ancak eren Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman edip yakınlığı olanlara, öksüzlere, çaresizlere, yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal veren, hem namazı kılan, hem zekatı veren, sözleştikleri vakit sözlerini yerine getiren, hele sıkıntı ve hastalık durumlarında ve savaşın kızıştığı anda sabır gösterenlerdir. İşte bunlardır doğru olanlar ve bunlardır Allah'tan korkup kötülüklerden sakınanlar (K.Bakara, 177).

O halde kutsal kitaplar insanın toplum içinde uyum içinde yaşaması, ihtiyaç duyanlara yardım etmesi, kendi çıkarları ve hırslarının esiri olmaması gereğinin üzerinde önemle durur, insanın kendini fazlaca önemsemesi, kendisiyle veya servetiyle böbürlenmesinin yanlış bir davranış olduğu vurgular.

⁴⁴ Hiçbir çıkar düşüncesine dayanmayan duygu (Hançerlioğlu, 1982: 322).

⁴⁵ Egocentrizm

⁴⁶ Homocentrizm, antroposantrizm, insaniçincilik (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>)

3.2.2.2.2. İnsan-merkezcilik

Semavi dinlerin insanlara ışık tutan ahlak yasalarının temelini oluşturan bir başka norm ise insan-merkezciliktir. Semavi dinler, ilkel dinlerden ve Uzakdoğu dinlerinden farklı olarak insan ile doğayı birbirinden ayırır. İnsanı, doğanın bir parçası olarak değil, doğanın nedeni olarak görür. Yeryüzündeki her şeyin insan için yaratıldığı (K.Kaf: 6- 11) ve insanın hizmetine verildiği kutsal kitaplarda sıklıkla vurgulanır (K.Baka: 29; K.Nahl: 10- 13). İnsanlara yararlı şeyler yeryüzünde kalır, gerisi yok olup gider (K.Ra'd: 17).

Allâh O'dur ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi ve onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı. Buyruğuyla denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize verdi, ırmakları emrinize verdi. Sürekli olarak (seyir ve aydınlatma) görevlerini yapan güneşi ve ay'ı emrinize verdi, geceyi ve gündüzü de emrinize verdi. Ve kendisinden istediğiniz her şeyden size bir parça verdi. Eğer Allâh'ın nimetini saymak isteseniz sayamazsınız! (Doğrusu) insan çok haksızlık edendir, çok nankördür! (K.İbrahim: 32- 34).

Kutsal kitaplara göre Tanrı insanlar için yeri döşek veya beşik (K.Taha: 53; K.Zuhruf: 10), göğü bina veya korunmuş tavan yapar (K.Baka: 21- 22; K.Enbiya: 32). Geceyi dinlenmeleri (K.Rum: 23; K.Neml: 86; K.Yunus: 67; K.Furkan: 47; K.Kasas: 73; K.Gafir Mü'min: 61), gündüzü aydınlanmaları için yaratır (K.İsra: 12; K.Gafir Mü'min: 13). Gökteki burçları bakanlar için süsler (K.Hicr: 16), yıldızları yol bulmaları için yaratır (K.En'am: 96- 97; K.Nahl: 16; K.Neml: 63- 64). Güneşi ve ayı mevsimleri ve zamanı bilmeleri için (T.Mez.104. 19- 20; K.İbrahim: 33; K.Baka: 189; K.Yunus: 5; K.Nebe': 6- 13), rüzgarı, bulutları ve yağmuru suya doymaları (K.Hicr: 22; K.Furkan: 48- 49), bol ürün almaları için, şimşegi insana korku veya umut olması için yaratır (İ.Elç. 14: 15- 18; K.Rum: 24; K.Baka: 22, 164; K.Enfal: 111; K.Ra'd: 12- 13). Dağlar ve ırmaklar, insanlar sarsılmasın diye yeryüzüne atılmış (K.Nahl: 15; K.Enbiya: 31), üzerine çeşit çeşit canlı yerleştirilmiştir (K.Lokman: 10; K.Hicr: 19). O, yer üstünde insanlar için yollar açar (K.Taha: 53). Taze et yiyebilmeleri için denizi, üstünde yüzen gemileri (K.Hacc: 65; K.İsra: 66; K.Lokman: 31; K.Rum: 48), kuşanmaları için içindeki süsleri insanın ermine

vermiştir (**K.Nahl**: 14). Tanrı, insanlara barınak olsun diye dağlarda mağaralar, ısınmaları için giyecekler vermiştir (**K.Nahl**: 81).

Bitkiler insanın (**K.Abese**: 24- 32) ve hayvanlarının karnını doyurmak (**K.Mez.104**: 13- 16; **K.En'am**: 99; **K.Taha**: 54; **K.Secde**: 27; **K.Hac**: 30), hayvanlarsa hem besin olarak (**K.Hac**: 28; **K.Mâide**: 1; **K.Zuhruf**: 11- 13) hem de insanları eğlendirmek, ısınmalarını sağlamak, yüklerini taşımak ve çeşitli işlerini görmek için yaratılmıştır (**İ.Yak.** 3: 7; **K.Hacc**: 37; **1.İ.Ko.10**: 25- 30; **K.Zümeer**: 6; **K.En'am**: 142; **K.Nahl**: 5- 8, 66- 69, 80; **K.Enfal**: 60; **K.Gafir Mü'min**: 79- 80; **K.Yasin**: 42; **K.Sad**: 27- 33)

*Gökten belli ölçü ve miktarda su indirip onu yerde durdurduk. Biz onu (indirmeğe kâdir olduğumuz gibi) gidermeğe de kâdiriz. Onunla size, içlerinde sizin için birçok meyveler bulunan hurma ve üzüm bahçeleri yetiştirdik, onlardan yiyorsunuz. Yine onunla Tûr-i Sina'dan çıkan, (meyvesi) yağlı olarak biten, yiyenlerin (yağına ekmeklerini) batıracakları bir (zeytin) ağaç(ı) yetiştirdik. Hayvanlarda da sizin için ibret vardır: Karınlarının içindekinden size içiriyoruz. Onlarda sizin için daha birçok faydalar var, aynı zamanda onlardan yersiniz. O (hayva)nların üzerinde ve gemiler üzerinde taşınırsınız (**K.Mü'minun**: 18- 22).*

İnsanlar, doğa üzerinde, hayvanlar ve bitkiler üzerinde istediklerini yapabilirler, çünkü Tanrı onların hepsini insanın kullanımına vermiştir (**T.Yas.** 12: 20- 22)

*Çayır biçilince, yeni çimen çıkınca, Dağlardaki otlar toplanınca, Kuzular seni giydirir, Tekeler tarlanın bedeli olur. Keçilerin sütü yalnız seni değil, Ev halkını, hizmetçilerini de doyurmaya yeter (**T.Özd.** 27: 25- 27).*

Bu sebeple ürün vermeyen bereketsiz topraklar ve ağaçlar ile ürünleri insanlar tarafından yenmeyen bitkiler yararsız görülür, lanetlenir veya Tanrı insanlara bu tür ağaç ve bitkileri kesmelerini, katletmelerini, yakmalarını buyurur (**T.Yas.** 20: 19- 20; **İ.İbr.** 6: 7- 8; **İ.Mar.** 11: 12- 14; **İ.Mat.** 3: 10).

İsa sabah erkenden kente dönerken acıkmıştı. Yol kenarında gördüğü bir incir ağacına yaklaştı. Ağaçta yapraktan başka bir şey bulamayınca ağaca, "Artık sonsuza dek sende meyve yetişmesin!" dedi. İncir ağacı o anda kurudu. Öğrenciler bunu görünce şaşkına döndüler. "İncir ağacı birdenbire nasıl kurudu?" diye sordular. İsa onlara şu karşılığı verdi: "Size doğrusunu söyleyeyim, eğer imanınız olur da kuşku duymazsanız, yalnız incir ağacına olanı yapmakla kalmazsınız; şu dağa, 'Kalk, denize atıl' dersiniz, dediğiniz olacaktır. İmanla dua ederseniz, dilediğiniz her şeyi alırsınız (İ.Mat.21: 18- 22).

İnsan tarafından yenmesi yasak olan hayvanlar kirli veya mundar olarak nitelendirilir (İ.Elç. 10: 11- 16, 15: 19- 20, 15: 28- 29). Öte yandan Tanrı, hayvanların ve bitkilerin esenliklerini de düşünür. Onlara rızık verir, insanlara içmeleri için su ve yemeleri için çeşit çeşit bitki ve meyve sağlıyorsa, tüm bunlar hayvanların da kullanımına sunulmuştur (İ.Say. 20: 7- 8). Hayvanların da insanlar gibi birer ümmet oldukları anlatılır (K.En'am: 38). Tanrı'nın insana verdiği rızıklardan gönüllerince yemeleri söylenir ancak bu rızıklardan yararlanırken israf etmemeleri buyrulur (K.En'am: 141). Hayvanlara kötü davrananların şeytan tarafından saptırıldığı ve Tanrı tarafından cezalandırılacakları anlatılır (T.Say. 22: 25- 33; K.Nisa: 118- 119). Ender olmakla ve kutsal kitapların pek çok ayetinde karşı görüş vurgulanmakla birlikte, Tevrat'ın bir ayetinde insanın da hayvan olduğunu, hayvanlarla aynı hayatı yaşayıp onlar gibi öldükleri, insan ruhunun hayvaninkinden üstün olduğuna ilişkin hiçbir belirti bulunmadığı anlatılır (T.Vai. 3: 18- 22). Çoğunlukla kitaplarda, insanların hayvan ve bitkilerden daha değerli oldukları anlatılır. Çeşitli ayetlerde insanın koyunlardan (İ.Mat. 12: 9- 14), kargalardan (İ.Mat. 6: 26; İ.Luk. 12: 22- 24), serçelerden (İ.Mat. 10: 29- 33; İ.Luk. 12: 4- 12), zambaklardan (İ.Luk. 12: 27- 34), öküzlerden (İ.1. Ko. 9: 9- 10) ve domuzlardan (İ.Mat. 8: 30- 33; İ.Luk.8: 33- 39; İ.Mar. 5: 11- 14) daha önemli oldukları vurgulanır.

Hayvanların ve bitkilerin rızıklarını hazırlayan Tanrı'nın insanlar için çok daha iyilerini hazırladığı anlatılır (İ.Mat. 6: 25- 34). Hayvanlardan çok insanlara öğrettiği, insanı hayvanlardan bilge kıldığı belirtilir (K.Eyüp: 35: 11).

Doğayla ilgili bölümlerin bir kısmında hayvanların ve bitkilerin kötü özelliklerinden bahsedilmekte, hayvanlar değersiz, aciz (**K.Hac:** 73), aşağılık (**K.Baka:** 65), sapık (**K.A'raf:** 179; **K.Furkan:** 44) ve aptal (**K.Eyüp:** 18: 3; 2. **İ.Pe:** 12; **İ.Yah.** 1: 10; **K.Baka:** 26) olarak nitelenmektedir. Kimi bölümlerde, insanları aşağılamak için hayvanlardan yararlanır. Hoşa gitmeyen işler yapan insanlar şehvet düşkününü besili aygırlara (**T.Yer.** 5: 8), zehirli ve kötü yılanlara (**İ.Rom.** 3: 13; **İ.Mat:** 12: 33- 37) ve akreplere (**İ.Luk:** 10: 17- 20), uykuya düşkün, havlayamayan dilsiz, doymak bilmeyen azgın köpeklere (**T.Yşa.** 56: 9- 12; **İ.Va:** 22: 14- 15; **K.A'raf:** 176), yırtıcı kurtlara (**İ.Elç.** 20: 28- 29), aşağılık maymunlara (**K.A'raf:** 166) ve domuzlara (**K.Mâide:** 60), ayağı tez dişi develere, yaban eşeklerine (**T.Yer.** 2: 23- 24; **K.Cum'a:** 5), kasaplık koyunlara (**İ.Rom.** 8: 36) ve kötü meyve veren ağaçlara benzetilir (**İ.Mat.** 7: 15- 23).

Yılanlara temas edenler katil (**İ.Elç.** 28: 3- 6), yenmesi yasak hayvanlardan yiyen veya onlara dokunanlar ise kirli sayılır (**T.Lev.** 22: 5- 6). Kutsal ve değerli eşyaların köpek ve domuzlara verilmemesi öğütlenir (**İ.Mat.**7: 6) ve bunlar pis hayvanlar olarak değerlendirilir (**İ.2. Pe.** 2: 22).

Kutsal kitaplarda yer alan ayetlere göre Tanrı, insanı diğer tüm varlıklardan üstün kılmıştır (**K.İsra:** 70; **İ.İbr.** 2: 6- 8; **K.Baka:** 47, 122; **K.Al-I İmran:** 33; **K.İsra:** 70; **K.Sebe':** 9- 10). Yeryüzündeki tüm hayvanlar insandan korkar. O, insanı kendi suretinden yaratırken, tüm alemlerin egemeni, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesi olmalarını buyurur (**K.Baka:** 29- 30). Tüm canlılar, Tanrı tarafından insanın yönetimine, denetimine (**T.Yer.** 28: 14) verilmiştir (**T.Yar.** 9: 2- 3; **T.Dan:** 2: 36- 38). Yeryüzündeki canlı cansız tüm varlıklar, yer, gök, rüzgar, deniz, hayvanlar ve bitkiler Tanrı'nın dünyadaki elçisine boyun eğer (**K.Enbiya:** 79; **K.Ankebut:** 61; **K.Lokman:** 20; **K.Sebe':** 11- 12; **K.Sad:** 36; **K.Mülk:** 15), kulluk ederler (**T.Yer.** 27: 5- 6; **K. Enbiya:** 81- 82; **T.Mez.** 8: 6- 8; **K.Câsiye:** 12- 13).

Tanrı'nın gözünde insanın diğer canlılardan üstün olduğu, kutsal kitaplarda yer alan ve toplum tarafından uyulması buyrulmuş kurallardan da anlaşılmaktadır. Örneğin, bir boğa, bir insanı öldürürse taşlanır ve eti yenmez ancak sahibi suçsuz

sayılır. Yine bir boğa insan hatası sebebiyle ölürse, sahibine hayvanın bedeli ödenir (T.Çık. 21: 28). Hayvanlarla cinsel ilişki kurmak kesinlikle günahdır. Bir hayvanla ilişkiye giren kişi öldürülür ancak bu durumdan mağdur olan hayvanın da öldürülmesi buyrulmuştur (T.Çık. 22: 19; Lev. 18: 23, 20: 15- 16).

Görülüyor ki, toplumların kültürünü belirleyen etkenlerden biri olan din de, insanın çevresi üzerinde üstün konuma geçmesine yardımcı olmuştur. Din öğretisi, geçmiş uygarlıkların felsefi mirasıyla birlikte yakın çağların etik anlayışının biçimlenmesinde çok önemli bir rol üstlenmiştir (Keleş, 2009: 91).

Özetlemek gerekirse semavi dinler insanlara toplumsal yaşamda sırf kendilerini düşünmemeleri, bencil olmamaları gerektiğini emrederken, doğa ile olan ilişkilerinde farklı bir tutum sergilemektedir. İnsanı, tüm alemlerin hakimi, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak gören bu bakış açısı, insanın doğaya, doğadaki canlı ve cansız tüm varlıklara dilediği gibi davranma ve onlardan yararlanma hakkı, onlara hükmetme görevi vermektedir. O halde, semavi dinlerin insanlara emrettiği ahlaki davranışta özgecilik ve insan-merkezcilik önemli değerler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2.3. Ortaçağ

Tektanrılı dinlerin ortaya çıkışının ardından geçen birkaç yüzyılda, insanın doğayı, kendini ve değerleri algılayışında büyük değişiklikler yaşanır. Dini öğretilerin temellendirilmesi üzerine kurulu olan Ortaçağ felsefesi, kutsal kitaplarda yer alan öğretileri ve dogmaları, felsefi düşünce ile uzlaştırma çabası olarak ortaya çıkmış (Cevizci, 1999: 12- 13), İlkçağ düşüncesine hakim olan insanın doğanın bir parçası olduğu ve aklın ahlakın temeli olduğuna dair görüş terk edilmiştir. Semavi dinlerin insanlığa sunduğu kutsal kitaplar, bir yandan insanın doğa karşısında kudretini gözler önünde sererken, öte yandan onun Tanrı katında değersiz ve önemsiz olduğunu anlatır. İnsan *elbette* dünyanın hakimidir, Tanrı'nın yeryüzündeki halifesidir. Ancak öte yandan o, Tanrı'nın basit ve aciz kuludur. Ortaçağ ahlak felsefesi, temellerini bu iki temel argümandan alır.

Ortaçağ'ı, İlkçağdan ayıran en büyük özellik, insan aklının artık bir rehber olarak görülmemesi, tek ve gerçek rehberin Tanrı ve onun sözleri olarak alınmasıdır. Bu bakış açısına göre insan aklı, dünyayı anlama ve algılamada yetersizdir. İnsanın yapması gereken kendi bilgisi ve aklının ışığında kararlar alması değil, Tanrı'nın emir ve isteklerine bağlı olması ve O'na kayıtsız şartsız inanmasıdır (Atayman, 2007: 39)

Tek tanrılı dinlerin doğuşuyla birlikte, yeni bir dünya ve sosyal çevrede klasik ideal, yani aklın bireysel ve toplumsal yaşam için sağlam bir temel sağlayacağına duyulan inanç çöker. Hakikatin kaynağı artık akıl değildir, hatta akıl hakikate ulaşmak için yeterli bir araç bile olamaz. O sadece değerleri betimleyip analiz edebilir, fakat değerleri yaratamayacağı gibi, değerlere değer biçmek için de tatmin edici bir temel sağlayamaz. Bundan böyle modern çağa kadar Tanrı sadece hakikatin değil, fakat değerlerin de kaynağı olmak durumundadır (Cevizci, 2002a: 73).

Ortaçağ'da ortaya çıkan etik yaklaşımlar, dönemin genel yapısıyla paralel olarak, dine dayalıdır, insanın Tanrı'yla olan veya olması gereken ilişkileri, Ortaçağ etiğinde en belirgin temayı oluşturur. Bu dönemin önemli düşünürlerinden Aziz Augustinus'a (354- 430) göre insan, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme gücüne sahip değildir (Atayman, 2007: 40). O, aynı Antik Yunan düşünürleri gibi insan eyleminin nihai ve temel amacını mutluluk olarak görmektedir. Ancak onlardan farklı olarak mutluluğu erdemde veya hazda değil, Tanrı'da bulur (Cevizci, 1999: 74).

Seni mutlu kılan ruhun erdemi değil, fakat sana erdemi vermiş olan, seni irade etmeye yönelten ve sana irade etme gücünü bahşetmiş olandır (Augustinus'tan aktaran Cevizci, 1999: 52).

Augustinus, varlıkların sahip oldukları değerlere göre hiyerarşik bir tarzda düzenlendiklerini düşünür; en yüksek değere sahip olan Tanrı bu yapıda en üstte yer alırken, fiziki varlıklar en altta yer alır. Tanrı'nın suretinde yaratılmış insan ise, fiziki varlıklardan daha yukarıda, Tanrı'dan daha aşağıdadır. Değerler hiyerarşisi, Augustinus'a göre aynı zamanda iyi ile kötüyü belirtir. Hiyerarşinin tepesinde yer alan Tanrı mutlak iyi olacak şekilde, aşağı indikçe varlıkların sahip oldukları iyilik derecesi azalır, değersiz ve kötü özellikler artar (Cevizci, 2002a: 75- 76).

İslam felsefesinde önemli bir yeri olan Gazali (1058- 1111) de, aynı şekilde insan aklının yetersizliğine değinir. Ona göre tek hakikat Allah'tır ve O'nu anlama yetisi insanda bulunmamaktadır. Gazali'ye göre Allah akıl yoluyla bilinemez, dil yoluyla betimlenemez (Cevizci, 1999: 150)

Ortaçağın önemli düşünürlerinden Aquino'lu Thomas'a (1225- 1274) göre insanın nihai amacı Tanrı'yı bilmektir. Tanrı tarafından O'nun suretinde yaratılan insanın mutlu olabilmesinin tek yolu O'na dönmektir. Tanrı'nın bilgisine ulaşmak için insan aklını kullanmalıdır. O halde akli, Tanrı bilgisine ulaşmak için bir araç olarak görür (Cevizci, 2002a: 88- 90; Atayman, 2007: 41- 42).

Aklı Tanrı'yı kavramada bir araç veya değersiz ve güvenilmez bir yeti olarak değerlendiren Ortaçağ görüşünün etik yaklaşımları da, büyük ölçüde kutsal kitaplarda yer alan ifadelerin yorumlanışından ibarettir. Kutsal kitaplarda yer alan, insanın doğayı algılama ve ona karşı davranışlarını belirleyen temel değerler de, aynı şekilde yorumlanmış ve geliştirilmiştir. Örneğin Aziz Augustinus'un tarif ettiği hiyerarşik yapı, kutsal kitaplarda anlatılan yapıya oldukça benzemektedir. O, hiyerarşik bir düzenleme düşüncesini kutsal kitaplardan almış ve geliştirmiştir. Tanrı en değerli varlık, fiziki ve duygusal varlıklar ise en alttadır ve insan, Tanrı'nın suretinde yaratıldığı için, fiziksel varlıklardan daha üstündür. Bu görüş, kutsal kitaplarda yer alan, insanın dünyadaki egemenliği temasıyla örtüşür.

Benzer şekilde, kutsal kitaplarda sıklıkla yer alan alçakgönüllü ve özgeci olma öğütleri de Ortaçağ düşünürleri tarafından geliştirilmiş, hatta daha da ileriye götürülmüştür. Kişinin bencil olmaması, başkalarını da düşünmesi ve çevresindekilerin iyiliği için çalışmasını salık veren ilahi öğütler, Ortaçağda kişinin kendini sevmesinin günah veya kötü davranış olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin John Calvin'e göre kişinin kendini sevmesi veba gibi bir hastalıktır, en büyük günahlardandır. İnsan kendi için değil, kendi benliğini unutup, ondan aşkın ve yüce olan Tanrı için yaşamalıdır. Bu görüş, insanı amaç değil araçsallaştırır. Önemli olan bireyin ihtiyaçları, mutluluğu değil, herkesin sahibi olan Tanrı'nın yolundan yürümesi, buyrukları doğrultusunda yaşamasıdır (Fromm, 1997: 122- 123).

O halde Ortaçağ düşünürlerinin, kutsal kitaplarda yer alan özgecilik normunu alıp, onu daha da geliştirerek kişinin kendi benliğini tamamen unutmaması, sadece Tanrı için yaşaması gerektiği şeklinde yorumlarlar. Kişinin benliği, aklı ve iradesi, İlkçağ ahlak felsefesine oranla büyük ölçüde önem ve değer kaybetmiştir. Öte yandan, insanın dünyadaki diğer varlıklardan üstün olduğu görüşü varlığını korumuştur.

3.2.2.4. Aydınlanma Çağı

3.2.2.4.1. Aydınlanmanın Ahlaki Normları

Ortaçağın din temelli düşünce sisteminden çıkış anlamına gelen Aydınlanma, önceki yüzyıllara hakim olan din ve geleneklerin rehberliğini reddederek, aklı yegane ve tek geçerli referans noktası olarak kabul eder (Cevizci, 2002b: 9). Aydınlanma hareketi, insanları köleleştirdiğine inanılan mit, önyargı ve hurafelerle simgelenen *eski düzenden* bir çıkışı ve özgürleştirici olarak kabul edilen, aklın hakim olduğu *yeni düzene* girmeyi ifade eder (Çiğdem, 2003: 13- 14).

Aydınlanmanın ön- tarihinde, on beşinci yüzyılın ortalarındaki Renaissance hareketi, on altıncı yüzyıldaki Reformasyon hareketi ve on yedinci yüzyılın ortalarından itibaren etkileri belirginleşen kartezyen felsefe bulunmaktadır. On sekizinci yüzyıl ise Aydınlanma yüzyılıdır. Bu yüzyılı ayırt edici kılan, bütün kullanım farklılıkları ve çeşitliliğiyle birlikte akıl kavramıdır. Akıl kavramı, özlemine duyduğu, mücadele ettiği ve başardığı her şeyin bir ifadesi olarak Aydınlanma yüzyılının birleştirici ve merkezi bir noktasını oluşturmaktaydı... En önemlisi de akıl, vahiy, gelenek ve otorite üçlemesinin, Aydınlanma'nın devraldığı bu kutsal üçlünün temellendirdiği ve bu üçlüde temellenen her şeyi eleştirme ve sorgulama yetisini temsil ediyordu (Çiğdem, 2003:19- 20)

Akla verdiği önem sebebiyle Akıl Çağı olarak biçimlendirdiği çağa ismini veren Aydınlanma akımı, önceki yüzyıllarda dini otorite veya dindar filozoflar tarafından ortaya konan ve Ortaçağ ahlak felsefesinin temellerini oluşturan argüman ve varsayımları ele alır, tartışır ve eleştirir. İnsan aklının dünyayı ve Tanrı'yı algılama ve anlamada yetersizliği düşüncesi, nedensellik ilkesini temel alan bilimsel

yöntemin kazandığı -Galileo, Newton ve beraberindeki bilim adamlarının buluşlarıyla- başarılar sonucu, determinist⁴⁷ bir anlayışa dönüşmüştür. Buna göre insan, elinde yeterli veri olduğu sürece, aklı ile tüm bilinmezleri çözebilir. Mekanik dünya anlayışı⁴⁸ olarak da ifade edilen bu görüş, insan aklının yetersizliği argümanını çürütürken dünyayı, bir makine benzeri, yasaları ve işleyişi sabit, ruhtan yoksun mekanik bir varlık olarak tasarlar. Bu görüş aynı zamanda Ortaçağ boyunca savunulan insan-merkezci yaklaşımı da meşrulaştırır (Ünder, 1996: 40- 45; Ertürk, 2009: 11- 16).

Öte yandan, Aydınlanma düşünürleri, insanı önemsizleştiren Ortaçağ insan görüşüne de karşı çıkarlar. İnsanı Tanrı'nın aciz ve değersiz kulu olarak gören Ortaçağ etiği, insanın kendini önemsememesi, kendiyile böbürlenmemesi ve kendi çıkar ve ihtiyaçları için çaba harcamaması, bunun yerine İlahi yasaya uyup, Tanrı'ya inanmasını öğütler. Ancak Aydınlanma düşünürleri, bu *muazzam* akla sahip olan insanın aciz ve önemsizliği fikrine karşı çıkar. Onlara göre, asıl önemli olan insandır. Birey, biyolojik olarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiş bir varlıktır ve böyle de davranmalıdır. İnsanı merkezine oturtan Aydınlanmacı görüş, dinin öğütlediği özgeciliğe karşı benmerkezciliği veya benciliği savunur.

Benmerkezcilik ve insan-merkezci bakış açısı, Aydınlanma çağının insana, doğaya bakışının temelini ve etiğinin özünü oluşturur. Birbirinden farklı, zaman zaman çatışan bir fikirler topluluğu olarak da görülebilecek, fikir zenginliğiyle ön plana çıkan bu dönemde, hemen tüm düşüncelerde bu iki temel argümanın varlığı dikkat çekicidir.

3.2.2.4.2. Aydınlanma Etiği

Dini öğretilerce ortaya atılan ve filozoflar tarafından geliştirilen, benliği dışlayan, bencilliği ahlaksızlık olarak gören bakış açısına karşıt duruşlar,

⁴⁷ Determinizm, belirlenimcilik veya belirleme için bkz. Haçerlioğlu, 1982: 26

⁴⁸ Mekanik doğa görüşü *Aydınlanma Felsefesi ve Doğa Algısı Üzerindeki Etkisi* bölümünde incelenmektedir.

Aydınlanma döneminde ortaya çıkar. Thomas Hobbes (1588- 1679), ahlakın vahye dayalı teolojik temellendirilmesine karşı çıkar ve onu bilim yani akıl ile temellendirir. Ona göre erdemli davranış, dini dünya görüşüne veya kilisenin otoritesine değil, psikoloji ve biyoloji gibi nesnel yasalara dayandırılmalıdır. O, insanı dünyayı tahakkümü altına almak, gücünü sürekli olarak arttırıp rakiplerini arkada bırakmak isteyen ancak diğer taraftan ölümden korkan bir varlık olarak tasarlar. Ona göre ölüm korkusu, insanın hırslarını dizginler ve barışçıl yaşamasını sağlar. Bu görüşleriyle Hobbes, ahlakın dine dayalı değil rasyonel, akla dayalı temellendirilmesinin Aydınlanma dönemindeki ilk temsilcilerindendir (Cevizci, 2002a: 99- 100; MacIntyre, 2001: 149).

Bencilliği gerekli ve hatta ahlaklılık olarak yorumlayan bir diğer görüş Baruch Spinoza'ya (1632- 1677) aittir. Ona göre insanın öz-çıkarmasını koruması ve kendi yararını gözetmesi erdemdir. İnsan kendi yararını korumalıdır. Spinoza, ahlakı insan eylem ve doğası ile açıklar. O, akli ahlakiliğin en üst basamağı olarak görür (Atayman, 2007: 45; Fromm, 1997: 136).

Spinoza "insansal varlıkların birbirine bağımlılıklarının bilincinde olmalarının bencilliğin en gerçek biçimi olduğunu" öne sürerek, her etik kuramının temelini oluşturan, insanlar arasındaki bağımlılık ilkesini vurguluyordu (Hacıkadıroğlu, 1997: 275).

Spinoza'ya göre her birey, içgüdüsel ve rasyonel olarak kendi varlığını koruma ve devam ettirme eğilimindedir. Özgecilik öğretilerini bu sebeple gerçekçi olarak görmez. Ona göre, bireyin kendini koruma çabası, erdem temelidir (Cevizci, age: 97).

Daha sonra, insanın bencil olduğu çıkarımını daha da ileriye götüren Friedrich Nietzsche (1844- 1900), başkalarını sevmeyi güçsüzlük ve kendini yadsıma olarak yorumlarken, bencillik ve kendini düşünmeyi erdem olarak alır. Max Stirner (1806- 1856) ise, bireyin araçsallaştırılmasına karşı çıkar, insanın üzerinde ezici bir güç olarak ortaya çıkan devlet ve başarı gibi yüce amaçları, benlik bilinci ve bencilliğin önemi üzerine yaptığı vurguyla aşar (Fromm, 1997: 126- 127).

Bireyin yalnız kendi çıkarlarını düşünmesini ve eylemlerini bu doğrultuda geliştirmesini ahlakilik olarak alan düşüncelere toplumsal bir boyut katan yararçılık, eylemlerin yalnız bireysel yarar değil, genel yararı da hedeflediği veya hedeflemesi gerektiği ifadesiyle, bencil ahlaki duruşun toplumsal yönünü ortaya koyar. Böylece, kişinin yalnızca kendini düşünmesinin erdem olduğu görüşündeki sıkıntı, bir yönüyle aşılmaya çalışılır.

Düşünceleriyle Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in yararçı görüşlerinin temelini oluşturan David Hume (1711- 1776), aklın tutkuların esiri olduğu görüşündedir. Eylemlerin nedenlerinin, bireyin istek ve arzuları olduğunu düşünen Hume, bu sebeple ahlakın kaynağını akıl değil, insanın psikolojik yapısı veya biyolojisi olarak görmektedir (Cevizci, age: 138).

Ahlakı, akla değil de, duyunun türevi olan duyguya dayandıran, ahlaklılığın his hayatı tarafından belirlendiğini savunan Hume için, iyi ve kötü ayırımı haz ve acı üzerinde temellenebilir. Onun etik öğretisi, bununla birlikte, hazcı bir öğreti olarak tasarlanmamıştır. Haz ve acı, daha ziyade eylemin fail nedenleri olup, biricik amaçları değildir (Smith'den aktaran Cevizci, age : 139)

İnsanın yalnız kendiyile ilgili arzu ve istekler geliştirmedeği, bunun yanında toplum içinde çevresiyle, sevgi ve gurur gibi kavramlarla kendini gösteren bir *duygudaşlık* kurduğunu düşünen Hume, duygudaşlık temelli davranışları en yüksek değerde görür. Duygudaşlık, insanı sosyal bir varlık yapan evresel bir özelliktir (Cevizci, age : 139- 141).

...kendimizin ya da dostlarımızın çıkarının söz konusu olmadığı yerde, bize yalnızca duygudaşlık yoluyla haz verdiği için, buradan duygudaşlığın bütün suni erdemlere gösterdiğimiz saygının kaynağı olduğu sonucu çıkar (Hume'dan aktaran Cevizci, age: 140)

Jeremy Bentham (1748- 1832), acıyı ve hazzı Hume gibi insan davranışlarının nedeni olarak görmenin yanında, ahlaki boyutunu da içerecek şekilde, insan davranışlarının ne olması gerektiğini de gösterdiklerini ifade eder. Ancak Bentham bunun da ötesine geçerek, *ahlaki bir eylemin iyi olabilmesi için, onun mümkün en*

yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu meydana getirmesi gereğini ifade eden yararçılık ilkesini geliştirir. Bentham için en fazla yarar ve mutluluğu sağlayacak olan yarar ilkesi, ahlaki davranışta nihai ve en yüksek ilkedir (Cevizci, age: 197). Bentham gibi John Stuart Mill (1806- 1873) de, tüm eylemlerin neden ve hedeflerini hazda görür, mümkün alternatif eylemlerden en fazla sayıda insana en büyük miktarda mutluluğu getiren eylemin seçilmesini, yani yararçılığı erdem olarak görür. Bentham ve Mill tarafından paylaşılan, bireyin davranışlarını mutluluğa, ancak yalnızca kendi mutluluğuna değil, mümkün olan en yüksek sayıda insanın mutluluğuna yönelttiği inancı, insanın özünde *iyi* olduğu varsayımına dayanır (MacIntyre: 2001: 267).

Hume gibi ahlaki davranışı duygudaşlıkta bulan Adam Smith (1723- 1790) de benzer şekilde insanın özünde iyi olduğu görüşündedir. Ancak, bir insanın davranışlarının yararlı olduğu için takdir edildiği ve erdem sayıldığı düşüncesine itiraz eder. Ona göre duygudaşlık insanda doğal olarak mevcuttur. Doğru davranışın yalnızca doğru olduğu için gerçekleştirildiği ve bu davranışın duygudaşlıktan kaynaklandığı görüşündedir. Smith'e göre, insanların ahlaken doğru davranmalarına neden olan güç, toplumsal bir varlık olan insanda doğal olarak bulunur (MacIntyre, 2001: 200; Kropotkin, 2007:).

Başkalarının sefaletine tanık olduğumuzda onu kendi içimizde yaşayabiliriz ve bu duyguya, ortaklaşa acı çekme, deriz; hiç de nadir olmayarak acı çekenlerin ya da haksızlığa uğramışların yardımına koşarız. Ve benzer olarak, başkalarının neşesine tanık olduğumuzda kendimiz de keyifli bir duygu yaşarız. Bir başkasına kötülük yapıldığını gördüğümüzde hoşnutsuzluk ve rahatsızlık hissederiz ve iyilik gördüğümüzde tatmin hissederiz (Kropotkin, age: 259).

Özetlemek gerekirse, Aydınlanmacı düşünürler ahlak felsefelerini insan aklı ve doğası üzerinde temellendirir. Onlara göre insan ihtiyaçları, hem eylemlerin sebebi hem de erdemin amacıdır. Benliği ön plana alan bu yaklaşım ile Ortaçağ düşüncesinden büyük bir kopuş gerçekleşir. Ahlak artık vicdanla, Tanrı'yla veya vahiyle değil, akıl, biyoloji ve psikolojiyle temellendirilir. Bu derin kopuş, aynı

zamanda Modern çağın felsefi temellerini de oluşturan, yepyeni bir dünya görüşü yaratır.

3.2.2.5. Aydınlanmanın Sonuçları ve Modern Çağ

Benmerkezci ve insan-merkezci yaklaşım, 18. ve 19. yüzyılda, yalnız Avrupa'ya değil tüm dünyaya yayılan ve modern çağın ana düşünce akımı olan liberalizmin felsefi kökenini oluşturur. Böylece kendini, *mekanik* dünyanın merkezi hatta hakimi, aklını tüm gerçeği kavrama yetisine sahip ve erdemli davranışı bireysel mutluluk (etik egoizm) olarak gören Aydınlanma hareketi, modern çağı simgeler. İnsanların yüce sebepler için değil, kendi varlıkları için yaşamaları, bireysel mutluluk ve öz- çıkarların yaşamın nihai amacı olması gereğini savunur. Bu düşünceye göre, toplumsal iyiye ulaşmanın yolu da, ancak ve ancak bireysel iyilere, bireylerin öz- çıkarlarına ulaşmalarından geçer (Ünder, 1996: 57).

İnsan eğer başka türlü davranmıyorsa, doğası gereği bencil ise, ona özgeci (altuist) ahlak vaazları vermenin bir anlamı olmayacaktır. Öyleyse, toplumun çıkarları korunacaksa, ahlak normları ve yasalar bireylerin bu doğasını dikkate almalıdır. İnsanların bencillikleri iyidir de. Benmerkezci etik, birey için iyi olanın toplum için de iyi olabileceğini varsayar (Ünder, 1996: 57- 58)

İnsanı ve *beni* (ego) en üst önem derecesinde tutan bu yaklaşım, insanın doğa karşısında gerçekleştirdiği tüm davranışları meşrulaştırır. Doğa, yalnızca insanların çıkarlarına ulaşmaları için bir araç, insan ihtiyaçları için gereksiz olanlar ise, biran önce kurtulması gereken zararlılar olarak görülür. On yedinci yüzyılda yaşamış bir İngiliz rahibin sözleri, bunun açık göstergelerindedir;

Bazı hayvanlar insanoğluna öylesine zararlı ve saldırgan ki, bütün insanoğlunun her türlü yasal aracı kullanarak bu sıkıntıdan mümkün olduğunca çabuk kurtulması gerek (Ponting, 2000: 144).

Doğa, bazen ekonomik nedenlerle, bazen spor, avlanma gibi eğlence faaliyetleri için bazen de geçerli bir neden aranmaksızın katledilir;

Resmi politika da aynı yolu izliyordu. İngiltere Parlamentosu 1533 yılında, bütün bölgelerin ekin kargası, kızılca karga ve diğer kargaları yakalamak için ağlar edinmesini gerektiren bir yasa çıkardı (İskoçya Meclisi de 1424'te benzer bir yasa çıkarmıştı). 1566da bu yasanın kapsamı genişletilerek Kilise mütevellisine tilki, kokarca, sansar, kakım, susamuru, kirpi, sıçan, fare, köstebek, doğan, şahin, balık kartalı, alakarga, kuzgun ve yalıçapkını ölüsü getirenlere para verme yetkisi tanındı. İngiltere'nin her yerinde, çeşitli hayvanları yok etme amacıyla büyük avlar düzenlendi. 1732'de Cheshire'daki Prestbury'de 5480 köstebek, 1764- 1774 arasında Bedfordshire'daki NorthHill'de 14000 serçe (ve 3500 yumurta) ve 1779'da Lincolnshire'daki Deeping StJames'de 4152 serçe yok edildi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında İskoçya'nın güneyindeki Sutherland ilçesinin tek bir arazisinde yalnızca üç yıl içinde 550 yalıçapkını öldürüldü. 1819- 1826 arasında, balıkları ve spor amaçlı avları korumak için aynı ilçedeki iki arazide toplam 295 yetişkin ve 60 yavru kaya kartalı (ayrıca bilinmeyen sayıda yumurta) yok edildi. Bu planlı katliamlar yirminci yüzyılda da devam etti; İngiltere hükümeti 1. Dünya Savaşı'nda ürün verimini arttırmak amacıyla bütün serçelerin öldürülmesini emretti ve bu iş için özel topluluklar oluşturdu. Bunların başarısı, Hertfordshire'daki Tring bölgesinde bulunan tek bir topluluğun üç yıl içinde 39000 serçeyi öldürmesinden anlaşılabilir (Ponting, 2000: 144- 145)⁴⁹

Burada alınan örnekler, insanlığın *modernizm* olarak isimlendirdiği çağda gerçekleştirilen planlı katliamların çok küçük bir parçasını oluşturmakla beraber, boyutların ve yaklaşımın anlaşılabilmesi açısından aydınlatıcıdır. Hiçbir geçerli özre ihtiyaç duymayan katliamlar, dini kurumlar, devlet kurumları ve bireylerin eşgüdümlü çalışmaları ile gerçekleştirilmiş ve yüzyıllardır devam etmektedir (Ponting, 2000: 142- 148).

Öte yandan, doğanın katledilmesini meşrulaştıran insanın üstünlüğü tezi, bilimsel gelişmelerden aldığı darbelerle temellerinden sarsılır. Kopernik'in dünyanın evrenin merkezinde yer almadığını, güneşin çevresinde dönen basit bir gezegen olduğunu kanıtlaması (1543), insan-merkezci yaklaşımın aldığı ilk darbeydi. Darwin'in evrim kuramı (1859) ise, hayatın nasıl başladığı ve canlı organizmaların o zamandan bu zamana nasıl evrim geçirdiklerini anlatmanın ötesine geçer. İnsanın da hayvanlar aleminin bir üyesi, tam da kendini ayrı tuttuğu ve izole ettiği doğanın bir

⁴⁹ Daha geniş bilgi için bknz PONTING, Clive (2000); *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul

parçası olduğunu ortaya koyar. Böylelikle insanı üstün gören bakış açısı, bilim karşısında keskin bir darbe daha alır. Son olarak insanın, altben ile üstben arasında sıkışmış olduğunu ortaya çıkaran Freud, insanın kendi davranışları üzerinde bile tam kontrolü olmadığını, kendi kendinin dahi egemeni olmadığını kanıtlar (Weinert, 2009: 1-2)

Freud'un gözlemine dayanarak ifade edilecek olursa bilim tarihi, insanın küstahlığına darbeler indirmekten ibarettir;

Bu gözleme göre, bilim tarihindeki tüm büyük devrimlerin ortak teması, farklılıklarına rağmen kozmik küstahlığımıza peşpeşe darbeler indirmekten ibaret. Freud, bu tür üç olaydan söz ediyor. Kopernik, Galileo ve Newton dünyayı kıyıda kalmış bir yıldızın minik bir uydusu olarak tanımlayınca dek, bir zamanlar, sınırlı bir evrenin merkezindeki bir gezegen üzerinde yaşadığımızı sanıyorduk. Ardından –Darwin ortaya çıkıp da “bizleri hayvan dünyasından gelen bir soyla ilişkilendirinceye – kadar” kenarda kıyıda kalmış bu yeri, eşsiz bir organizmayı kendi suretinde yaratmak için yine de Tanrı'nın seçmiş olduğunu hayal ederek teselli bulduk. Sonra Freud'un, entelektüel tarihin hiç de alçakgönüllü olmayan ifadelerinden birinde belirttiği gibi, psikoloji bilinç dışını keşfedinceye kadar rasyonel zihinlerimizde teselli arayıp durduk (Gould, 1997: 23)

O halde yirminci yüzyıla gelindiğinde, ikibin yıldan uzun bir döneme dayanan, insanı evrenin nedeni, doğadan ayrı, ondan üstün ve onun egemeni olarak gören bakış açısı olarak tanımlanabilecek insan-merkezcilik, tüm felsefi, bilimsel temellerini ve dolayısıyla meşruiyetini bütünüyle kaybeder.

Öte yandan, doğanın yüzyıllardır süren sistematik katledilişinin sonuçları yirminci yüzyılın ortalarından itibaren belirginleşir. İnsan yaşamını iyileştirmek için gerçekleştirilen girişimlerin ters teptiği, sanayileşme, düzensiz kentleşme ve nüfus artışı gibi insan faaliyetlerinin doğaya büyük hasar verdiği ortaya çıkmıştır (Ertürk, 2009: 143- 144). Ancak artık insanlık, bu duruma kayıtsız kalamaz çünkü kendi geleceği de tehlike altındadır. İnsan yaşamını iyileştirmek amacıyla veya tamamen keyfi uygulamalarla, doğal dengeyi altüst ederek, kendi geleceğini de etkileyen sonuçlar doğurmuştur. İnsanlar ve tüm canlılar için yaşamsal öneme sahip olan temiz

su rezervleri hızla tükenmektedir (Barlow, 2009: 19). Dünyaya ısı ve enerji veren güneş, insan faaliyetleri sonucu oluşan ozon tabakasındaki hasar sebebiyle, kanser yapıcı etki de aralarında olmak üzere bir dizi sağlık sorununa yol açmaktadır (Ertürk, 2009: 132). Gelişen sanayi ve nüfusla birlikte artan atıklar, denizleri ve toprağı kirleterek, beslenme zincirine de girmiştir. Kimyasallarla zenginleştirilmiş sebzeler, hormonlarla büyütülmüş hayvanlar bugün insanların temel besin kaynaklarıdır (Ertürk, 2009: 136- 138). İklim değişikliği ve nüfus artışına bağlı besin yetersizliği gibi bir dizi kötü senaryo biliminsanları tarafından ortaya konurken (Barlow, 2009: 19- 20; Deliktaş, 2011: 2), öz-çıkarları doğrultusunda hareket ettiğine inanan insanlık, öz-çıkarlarının neler olduğunu tekrar gözden geçirmelidir.

İnsanlar, yaşam deneyimlerinden elde ettikleri risk hesaplama stratejilerini ve sonuç tahmin yöntemlerini yalnızca günlük yaşamlarında değil, geleceğe ilişkin eylemlerinde de dikkate almak zorundadır. Çünkü insanların geçmişteki yalnızca “günü kurtarma” ile başlayan eylemleri aslında günümüzdeki sorunları doğurmuştur. Söz gelimi, daha fazla maddi kazanç uğruna geçmişte yapılanların, bugün dünyayı içinde yaşanılmayacak hale getirdiğini gözlemlemekteyiz. Günümüzde sıklıkla gündeme gelen risk toplumu tartışmalarının da temelini oluşturan bu düşünce, geleceğe ilişkin kaygıları arttırmakla birlikte, eylemlerimizi yeniden sorgulamamız gerektiği düşüncesini haklı çıkarmaktadır... risk toplumu, içinde yaşadığımız dünyayı, küreselleşmiş nitelik taşıyan ve politik, ekonomik, kültürel ve çevresel olabilen risklerle örtülü dünya olarak tanımlamaktadır... Eğer neyin yanlış gittiği konusunda bilgi sahibi olmazsak, bir gün çok geç kalmış olabiliriz (Gündüz, 2005: 33-34).

Dünyanın plansız, sınırsızca ve kötü kullanılmasının, sömürülmesinin ve tahrip edilmesinin insan için hiç de iyi sonuçlar doğurmadığı açıktır. O halde bugün açıklıkla ifade edilebilir ki, insanlık ne Smith’in zannettiği kadar iyidir ne de Spinoza’nın işaret ettiği gibi kendi öz- çıkarını doğru tespit edebilmiştir. Daha çok para, konfor ve başarının öz-çıkar olarak algılanması, yaşamın devamını sağlayan en temel kaynakların yok edilmesiyle sonuçlanan davranışları haklı çıkarmıştır.

Buradan insanın eğer kendi özü ve bu özün gerçek gereksinimleri konusunda bilgisizse, kendini gerçek özçıkartı konusunda aldatılabileceği ve insan biliminin, insanın özçıkartını neyin oluşturduğunu belirleyen bir temel olduğu sonucu çıkar. Son üç

yüzyılda özçakar kavramı, Spinoza'nın düşüncesinde sahip olduğu anlamın tam karşıtı olan anlama gelecek ölçüde giderek daraltılmıştır. Bu kavram, bencillikle; özdeksel kazançlar, güç ve başarıya ilişkin çıkarla özdeşleşmiştir (Fromm, 1997: 136).

Beni merkeze, bencil davranışı yaşamın nihai amacına ve en yüksek erdem değerine yerleştirmek, insan yaşamını iyileştirmemiş, tam tersi kötüleştirmiştir. O halde bencil yaklaşımın bir erdem olduğu, insanın öz-çakarlarını takip etmesini savunan felsefi argüman da kendi kendini çürütmüştür. Bugün ne insan-merkezçiliği ne de benmerkezçiliği haklı çıkaracak hiçbir argüman kalmamıştır.

3.3. Yeni Bir Ahlak Anlayışı: Çevreci Ahlak

Çevre bunalımlarının insan hayatını olumsuz yönde etkilemeye başlaması, çevreye duyarlılığın artmasına, insanın doğayı algılayışının ve ona yaklaşımının sorgulanmasına yol açmıştır. Yüzyıllardır süren, insanın doğaya yönelik davranış alışkanlıklarının kökenine inilmeye, sorunun güncel, dini, ekonomik ve felsefi temelleri aranmaya çalışılmıştır. 20. yüzyılda başlayan ve çevre bunalımlarının sona ermesini hedefleyen çevrecilik hareketi, çevre etiği kuramlarıyla, sorunun nedenlerini ortaya çıkarıp rasyonel çözümler bulmayı, insanın doğayı sömürme alışkanlığından vazgeçmesini ve çevre-merkezli bir ahlak anlayışı geliştirmeyi hedefler (Yağanak, Güncel, 2011: 1-2).

İnsan dünyayı sürekli ve düzenli biçimde sömürdükten ve bunun zararlı sonuçları zaman içinde artık görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaştıktan sonra, "çevreye karşı yeni bir ahlaki sorumluluk etiği" özellikle kaçınılmaz olmuştur. Böyle bir çevre etiği, doğaya bakışı değiştirmeyi gerekli kılmaktadır. Doğaya karşı takınılacak tavır, artık yalnızca insanların çıkarları ve ihtiyaçlarından hareketle belirlenemez. Tekrar bir tür "doğaya saygı" duygusu hissedebilmek için "Prometheus'un kendini (doğadan) üstün görme" tavrından vazgeçmek şarttır (Pieper, 1999: 92- 93).

İnsanı doğadan üstün değil, doğanın bir parçası olarak gören çevre-merkezci görüşe göre, insan doğanın, doğa da insanın ayrılmaz parçası, bütünleyicisidir (Ünder, 1996: 119; Öztürk, 2009: 49).

İnsan, ekosistemik açıdan da çevresinin bir parçasıdır. O, ekosistemdeki enerji akışında bir “devre”, besin zincirinde bir “halka”, “yaşam ağı”nda bir “düğüm”dür (Ünder, 1996: 119).

Sosyo biyolojinin kurucusu olarak da bilinen Edward O. Wilson (1984)’e göre insan doğanın geri kalanıyla ortakyaşar bir ilişki içindedir. İnsan biyolojisi salt yapay bir çevrede varlığını sürdüremez, etrafında doğaya gereksinim duyar. Bu sebeple doğal çevrenin yok olması, insan türünü de yok edeceği için, insan çıkarlarına uygun değildir (Changeux, 2002: 36). İnsanı ekosistemin bir parçası olarak gören, insanın doğadan üstün olduğu inancını reddeden temel yaklaşım, çevre-merkezciliktir (doğa-merkezcilik).

Çevreci ideolojide toplum-doğa ilişkilerinin kavranışı ve bu ilişkilerin sosyo-ekonomik, siyasal ve çevresel göndermeleri eko-merkezcilik ilkesinde ifadesini bulur. Eko-merkezcilik, çevreselciliğe sinmiş olan insan-merkezcilik ilkesinin karşısında yer alır. İnsan-merkezcilikte her şeyin ölçüsü insandır; evrenin odağına yerleştirilen insanlık için insansal olmayan dünya, madde ve kaynaklarıyla, hayvan ve bitki topluluklarıyla insansal amaçlara hizmet eden bir araçtır... Eko-merkezcilik ise doğanın araçsallaştırılmasına karşı çıkar; insan doğada ve doğayla birlikte yaşar, aralarındaki ilişki bir amaç-araç ilişkisi değil, karşılıklı bağımlılık ilişkisidir (Çoban, 2002: 19- 20).

Çevre bunalımlarının çözümlenmesini felsefi zeminde arayan hareketlerin başında gelen ekolojistler, dünyanın içinde bulunduğu çevre bunalımının, kişisel veya toplumsal deneyimler yoluyla çözülemeyeceğini savunurlar. Sorunların çözümü için insanların dünya görüşlerinde bir değişikliğin gerekli olduğunu savunan ekolojistler, bunun için felsefi bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu ifade eder ve gerekli felsefi temelleri ortaya koymaya çalışırlar. Kaynakların korunması ve kirlenmenin önlenmesi benzeri çabaları **sığ ekoloji** olarak adlandıran Arne Naess, bunun insan sağlığı ve gönencini korumaya yönelik, insan-merkezli bir çaba olduğunu belirtir. Öte yandan **derin ekoloji** olarak tanımladığı yaklaşım, kaynakların tükenmesi veya kirlilik gibi sonuçları ele almaktansa, bunların kaynaklarını, felsefi temellerini araştırır (Des Jardins, 2006: 401- 404; Ünder, 1996: 196- 197).

Çevre konusunda insan davranışlarını eleştiren görüşlerden bir diğeri, hayvan-merkezcilik olarak da isimlendirilen ve hayvan haklarının korunması üzerine şekillenen görüştür. 18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle evcil hayvanlara yapılan zulme karşı ortaya çıkan hareket, geleneksel hak kavramının, hayvanları da içine alacak şekilde genişletilmesi gereği üzerine şekillenir. Hayvanların da acıya ve hazza duyarlı, duygusal ve sosyal eğilimlere sahip oldukları ve bu sebeple onlara da aynı insanlarda olduğu gibi ahlaki ve hukuki haklarının tanınmasının gerekliliğini savunur. Hareketin öncülerinden Peter Singer, hayvanların özgürleştirilmesini, zencilerin veya kadınların özgürleşme hareketiyle benzeştirir (Ünder, 1996: 164-165; Des Jardins, 2006: 225- 226).

Singer, ırkçılık ve cinsellik ile bu durum arasındaki koşutluğu göstermek için türçülük terimini kullanmıştır. Nasıl ırk ya da cinsiyet bir varlığa ahlaki ilgi göstermek için dayanak olarak kullanılamazsa, Singer, bunun gibi, belli bir türün üyesi olmanın da ahlaki ilgiden dışlanmak amacıyla bir gerekçe olarak kullanılmasının yanlış olduğunu öne sürmektedir (Des Jardins, 2006: 225).

Singer'a göre herhangi bir türün mensubu olmak, temel haklara sahip olmanın bir koşulu olamaz. Yalnızca yaşıyor olmak, acı ve haz duygularına sahip olmak, ahlaki ilgiye sahip olmanın yeterli koşuludur. Singer, hayvanların sırf var olmalarından ötürü ahlaki ilgiye layık olduklarını savunurken Tom Regan, hayvanlara kötü davranışların engellenmesinin hak yoluyla sağlanmasına çalışmıştır. Regan, *hayvanların bilimsel ve ticari araştırmalar için kullanılmaları, besin maddesi olarak avlanmaları, hayvanat bahçesinde ve evlerde zevk için kullanılmaları* gibi pek çok uygulamanın ilke olarak yanlış olduğunu, hayvanların insanlar için her türlü kullanıma açık kaynaklar olarak görülemeyeceğini savunur. 1978 yılında ilan edilen *Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*⁵⁰, bu hareketin somut bir başarısı olarak görülmektedir (Des Jardins, 2006: 226).

⁵⁰ **Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi**

Madde 1- Bütün hayvanlar yaşam önünde eşit doğar ve aynı var olmak hakkına sahiptir.

Madde 2- 1.Bütün hayvanlar saygı görme hakkına sahiptir.

2.Bir tür hayvan olan insan,öbür hayvanları yok edemez,bu hakkı çiğneyerek onları sömüremez,bilgilerini hayvanların hizmetine sunmakla görevlidir.

3.Bütün hayvanların insanlarca gözetilme,bakılma ve korunma hakları vardır.

Singer ve Regan'ın hayvan merkezli yaklaşımlarının ötesine geçen Canlı-merkezli etik, yalnız hayvanları değil tüm canlıları içine alacak şekilde, tüm yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu savunur. Canlı-merkezciliğin öncülerinden olan Albert Schweitzer'in (1875- 1965) *yaşama saygı* olarak tanımladığı ahlak anlayışına göre, herkesin yaşama istencine saygı duyması gerekir (Des Jardins, 2006: 266).

Düşünen bir varlık olan insanı, herkesin yaşama arzusuna, kendi yaşama arzusuna gösterdiği saygıyı gösterme konusunda bir zorunlulukla karşı karşıyadır. Başkalarının yaşamını kendi yaşamında dener. Şunların iyi olduğunu kabul eder: Yaşamı korumak, yaşamı geliştirmek, onu gelişme gücü olan en yüksek yaşam değerine yükseltmek. Şunların ise kötü olduğunu kabul eder: Yaşamı tahrip etmek, yaşamı zarara uğratmak, gelişme gücü olan yaşamı baskı altında tutmak. Ahlakın mutlak ve temel ilkesi budur (Schweitzer'den aktaran Des Jardins, 2006: 266)

Madde 3- 1. Hiçbir hayvana kötü davranılmaz, acımasız ve zalimce işlem yapılamaz.

2. Bir hayvan öldürülmesi zorunlu olursa; bu bir anda, acı çektirmeden ve korkutmadan yapılmalıdır.

Madde 4- 1. Yabani türden olan bütün hayvanlar, kendi özel ve doğal çevrelerinde, karada, havada veya suda yaşama ve üreme hakkına sahiptir.

2. Eğitim amacı ile olsa bile, özgürlükten yoksun kılmanın her çeşidi bu hakka aykırıdır.

Madde 5- 1. Geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan bütün hayvanlar uyumlu biçimde türüne özgü yaşam koşulları ve özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkına sahiptir.

2. İnsanların kendi çıkarları için bu uyumda ya da bu koşullarda yapacakları her türlü değişiklik bu haklara aykırıdır

Madde 6-1. İnsanların yanlarına aldıkları bütün hayvanlar, doğal ömür uzunluklarına uygun sürece yaşama hakkına sahiptir.

2. Bir Hayvanı Terk Etmek Acımasızca ve insanlık dışı Bir Davranıştır.

Madde 7- Bütün çalışan hayvanlar iş süresinin yoğunluğunun sınırlandırılması, onarıcı ve güçlerini artırıcı beslenme ve dinlenme hakkına sahiptir.

Madde 8- Hayvanlarda fiziksel ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak, hayvan haklarına aykırıdır. Tıbbi bilimsel, ticari ve başka biçimlerdeki her türlü deneyler için de böyledir.

Madde 9- Hayvan beslemek için yetiştirilmişse; bakılmalı, barındırılmalı, taşınmalı, ölümü de korkutmadan ve acı çektirmeden yapılmalıdır.

Madde 10-1. Hayvanlardan insanın eğlencesi olsun diye yararlanılmaz.

2. Hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlardan yararlanılan gösteriler hayvan onuruna aykırıdır.

Madde 11-1. Zorunluluk olmaksızın bir hayvanın öldürülmesi demek olan her davranış, bir "biocide" yani yaşama karşı suçtur.

Madde 12-1 Çok sayıda yabani hayvanın öldürülmesi demek olan her davranış bir "genocide" yani türe karşı suçtur.

2. Doğal çevrenin kirlenmesi ve yıkılıp yok edilmesinin sonu "genocide", soykırıma varır.

Madde 13-1. Hayvanın ölüsüne de saygı göstermek gerekir.

2. Hayvan haklarına saldırıyı göstermek amacı gütseler bile hayvanların öldürüldüğü şiddet sahneleri sinema ve televizyonlarda yasaklanmalıdır.

Madde 14-1. Hayvanları savunma ve koruma kuruluşları, hükümet düzeyinde temsil olunmalıdır.

2. Hayvan hakları da insan hakları gibi yasa ile korunmalıdır.

(<http://www.istanbul.edu.tr/HADYEK/HayvanHaklariEvrenselBildirgesi.doc>, 08.08.2011).

Schweitzer ile benzer bir görüşü paylaşan Paul Taylor'a göre, her canlı, bir yaşamı olmasından dolayı değerli ve kendi başına iyidir. Herhangi bir davranıştan yarar veya zarar görebilme durumunda olanların yani canlıların içsel bir değere sahip olduklarına inanır. Canlıların içsel bir değer taşıdığına kabul edilmesi, öte yandan, onlara karşı ahlaki bir tutum takınmayı da gerekli kılar. Bu ahlaki tavrı *doğaya saygı* olarak tanımlayan Taylor, bu sebeple çevreye karşı sorumlu bir biçimde davranmanın ahlaki nedenlerini ortaya koymuş olur (Des Jardin, 2006: 273- 274; Yağanak, Güncel, 2011: 4).

Aldo Leopold'un (1887- 1948) *Yeryüzü Etiği* çevreyi, toprağı, bitkileri ve hayvanları da içine alacak şekilde bütüncül gören bir yaklaşımdır. Ona göre toprak, insanların arzu ettikleri şekilde kullanabilecekleri bir nesne veya bir mal olarak görülemez. Toprak, canlı bir varlık olarak görülmeli, içindeki canlı cansız tüm unsurlarla, geniş anlamda algılanmalı ve bütünlüğüne saygı duyulmalıdır. Etik davranışı bu bütüncül yapıya gösterdiği değere göre değerlendirir (Des Jardins, 2006: 355- 357).

Bir şey, canlılar topluluğunun bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliğini korumayı sürdürdüğü zaman doğrudur. Bunun tersini yapmaya yöneldiğinde ise yanlıştır (Leopold'den aktaran Des Jardins, 2006: 357).

Regan, yaşam hakkı derken canlıların sırf canlı oldukları için bazı haklara sahip olduklarını anlatır. Ona göre türler değil bireyler değerlidir. Leopold için ise durum tersidir. Onun bütünsel (holistik) bakış açısına göre, bireyler gelip geçici, türler ise kalıcıdır. Seçim yapılması gereken durumlarda, kalabalık türün üyesinden, yok olma tehlikesi altındaki üye lehine vazgeçilebilir (Ünder, 1996: 211; Yağanak, Güncel, 2011: 4).

Çevre sorunlarının kökeni, kapsamı ve boyutlarını birbirinden farklı yanlarıyla ortaya koyan, çözüm yollarını da buna paralel şekilde farklı yaklaşımlarla arayan çevre-merkezli görüşler, yirminci yüzyılın başlarından bu yana artarak gelişmekte ve giderek daha fazla kitleyi etkilemektedir. İnsan yaşamını yüzyıllardır

yönlendiren, davranış alışkanlıklarıyla bütünleşmiş insan-merkezli bakış açısına alternatif bir bakış açısı öneren çevre etiği yaklaşımları, ahlakı ve ahlaki davranışı da şimdiye kadar olanlardan farklı bir bakışla yorumlarlar. Çevre bunalımlarının tüm dünyayı tehdit ettiği günümüzde çevre etiği, insanın kendisiyle yüzleşmesini sağlayabilecek etkili bir yöntem olma potansiyelini taşımaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çağlar boyunca insanlık, doğayı anlama ve kendi ile doğa arasındaki ilişkiyi tanımlama uğraşı vermiştir. İlk ve Antik çağlarda, doğayı canlı bir varlık olarak değerlendirirken, kendini de doğanın bir parçası olarak algılamıştır. Öte yandan semavi dinlerin etkisiyle toplumlara yerleşen dünya görüşü ise doğaya verili bir çevre olarak yaklaşmıştır. Dahası, insana kendi dışındaki tüm doğa unsurları üzerinde egemenlik hakkı tanıyan bir bakış açısı kazandırmıştır.

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan kutsal kitaplar incelendiğinde, doğayla ilgili betimlemelerin oldukça yoğun bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Hatta kutsal kitapların insana ilişkin yönlendirmelerinde, doğa, insan için hem çok önemli bir *kaynak*, hem de *islah* edici bir araç olarak kullanılmıştır. Başka bir ifade ile Tanrı'nın adaleti, bereketi, iyiliği ya da cezalandırması için doğa, adeta *Tanrı'nın sopsası* olmuştur. Bu çerçevede, yaratılış geniş betimlemelerle yer almış, insanlara, Tanrı'nın kudreti doğanın verebilecekleri ve yok edebileceklerine ilişkin göndermelerle anlatılmıştır. Tanrı'nın kanıtı olan mucizeler hep doğa olaylarıyla tanımlanmış, iyi insanların ödülü ve kötü insanların cezaları hep doğa unsurlarıyla verilmiştir.

Kutsal kitaplarda doğanın çok geniş bir boyutta ele alınmasının yanı sıra, insanın doğa üzerindeki egemenliğine özellikle vurgu yapılması dikkat çekicidir. Doğa, insanın kullanımına sunulmuş varlıklar toplamı olarak betimlenir. Bitkilerin insanların beslenmeleri için, hayvanların ise, beslenmenin yanı sıra eğlence, taşıma ve işlerinde yardımcı olmak gibi çeşitli gereklilikler için yaratıldıkları anlatılmaktadır. Yeryüzündeki cansız varlıkların da benzer görevler için yaratıldıkları, kutsal kitaplarda sık sık vurgulanmıştır.

Dini öğretilerin temel kaynak olarak görüldüğü Ortaçağda, kutsal metinler tekrar tekrar yorumlanmış, toplumların uymaları gereken kuralların temel kaynağı işlevi görmüş, çoğu zaman siyasi ve ekonomik çıkarların da etkisiyle, kutsal metinlerde yer alan görüşler toplumsal açıdan kötüye kullanılmıştır. Denilebilir ki bu

süreçte, din ve dinden dayanak alarak kutsal gücü temsil ettiği varsayılan her kesim, toplum üzerinde bir baskı kurmuş ve baskıyı da kutsal kitapları referans alan denetim mekanizmaları ile yaratmıştır. Başka bir ifade ile din adına baskının kaynağı, kutsal kitaplarda tanımlanan ve insanı cezalandırmak için kullanılan doğa felaketleri olmuştur.

Öte yandan bilimin ilerlemesi ile Aydınlanma döneminde keşfedilen doğa yasaları, doğanın belli kanunlara tabi olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yeni kavrayış, doğanın canlı bir varlık, insanın da onun bir parçası olduğu görüşünü geçersiz kılmış, onun yönlendirilebilir ve kullanılabilir mekanik bir varlık olduğu düşüncesini doğurmuştur. Böylece, insan bir yandan doğayı yaşamının iyileştirilmesi için sınırsızca kullanılabilir bir kaynak, bir araç olarak görürken diğer yandan da kendini aklıyla doğadan farklılaşan ve doğaya amir bir hükümdar konumuna yükseltmiştir. Kilisenin baskısından kurtulmayı amaç edinen ve aklı tek geçerli kaynak olarak gören Aydınlanma döneminde, insanın doğadan üstün olduğu yaklaşımı, belki de Ortaçağdakinden daha büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. İnsanın doğayı sömürmesi, onu hakimiyeti altına alması, her şekilde istediği gibi kullanması ve gereksiz veya zararlı gördüğü durumlarda yok etmesi her türlü mecrada onaylanmıştır. Aydınlanmacı ahlak felsefesindeki benmerkezci normla uyuşan bu bakış açısı, kapitalizmin önünü açmak için şiar edinilmiş, *birakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar* anlayışı ile doğa katliamlarını normalleştirmiş ve meşrulaştırmıştır.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, doğa katliamlarının olumsuz sonuçları ardı ardına kendisini göstermeye başlamıştır. Doğa tahribatının insanların yaşamları üzerinde olumsuz etkilerinin ortaya çıkması, çevre konusuna ilgi ve duyarlılığın doğmasına neden olmuştur. Çevre konusunda yapılan bilimsel araştırmalar, ekosisteme bütüncül yaklaşımın önemini ortaya koymuştur. Ekosistemin bir bütün olduğu, bozulan veya zarar gören her parçanın diğer parçaları ve bütünü etkilediği ancak bu süreç sonunda anlaşılabilmiştir. Başka bir deyişle insanlık, ancak yirminci yüzyılda, doğa katliamlarının yaşamlarını olumsuz yönde etkilemesi ile hatalarıyla yüzleşmiştir. Yaklaşık yüzyıl önce Darwin tarafından ortaya konan evrim kuramının

önemi, böylece tekrar anlaşılmıştır. İnsanın kendini doğadan üstün görmesinin, temelsiz ve yanlış bir varsayım olduğu, insanın doğadan üstün olmayıp, onun bir parçası olduğu yaşanarak da görülmüştür. Doğaya zarar veren, hoyratça hırpalayan insan, aslında kendini ve geleceğini hırpalamaktadır. Ancak bu farkındalık düzeyine karşın, insanların doğaya karşı tutum ve davranışlarda anlamlı bir değişiklik gözlenmemektedir.

İnsan, türünün ve dahil olduğu ekosistemin varlığını sürdürebilmesi için, nerede hata yaptığını sorgulamalıdır. Sahip olduğu kibirin sonuçları ortadayken, zekası ile diğer canlılardan üstün olduğu böbürlenmelerini terk edip, ekosistemi tahrip ve yok ettiğinin bilincine varmalı ve bu sorumluluğu üstlenmelidir. Katlettiği ormanların yerine ağaçlandırma kampanyaları düzenlemek veya denize kimyasal atık bırakanlara para cezası vermek gibi “sözde” çevreye duyarlı uygulamaların özünde ekolojik sistemi yok ettikleri görülmeli ve bu anlayış süratle terk etmelidir. Bunun yerine, ekolojik sorunların kökenine, yapısal nedenlerine inilmeli, çevre etiğinin önerdiği gibi, doğayı merkeze alan bir bakış açısıyla, her bir varlığın yaşam hakkına saygı duyularak, ekosistemin bütünlüğünü ve dengesini riske atan davranışlar terk edilmelidir. Aksi halde insanlığın kibiri, kutsal metinlerde detaylarıyla betimlenen ahiret gününe benzer doğa felaketleriyle yüz yüze gelmesine neden olacaktır.

KAYNAKÇA

AKARSU, Bedia (1982); *Ahlak Öğretileri*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

AKARSU, Bedia (1999); *Immanuel Kant'ın ahlak Felsefesi Ahlak Öğretileri -2, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul.*

ARMUTAK, Altan (2004), Eski Çağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, Vol. 30, Say. 2, 169- 180, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ARMUTAK, Altan (2008a), Yahudi ve Hıristiyan Dini Kitaplarında Hayvan Hakları, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, Vol. 34, Say. 1, 39- 55, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ARMUTAK, Altan (2008b), İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, Vol. 34, Say. 1, 57- 66, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ASLAN, Hasan (2007); Doğa Kavramının Tarihsel Gelişimi, *Felsefe Dünyası*, 2007/2, S. 46, 50- 66, Ankara.

ATEŞ, Süleyman (1988), *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

ATAY, Hüseyin (2001); *Fârâbi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ATAYMAN, Veysel (2007), *Etik*, Donkişot Güncel Yayınlar, İstanbul.

AYDIN, Mahmut (2010); *Anahatlarıyla Dinler Tarihi, Tarih, İnanç ve İbadet*, Ensar Yayınevi, İstanbul.

AYTEN, Ali (2010); *Din ve Psikoloji Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.

BARLOW, Maude (2009); *Mavi Sözleşme Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi*, Yordam Yayıncılık, İstanbul.

BLOCH, Ernst (2002); *Rönesans Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

BOER, T. J. De (1960); *İslamda Felsefe Tarihi*, Balkanoğlu Yayıncılık, Ankara.

BOSWORTH, Clifford Edmund (2005); *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri*, Kaktüs Yayınevi, İstanbul.

BOZKURT, Nejat (1999), *Dünyamız Gelecekte Ne Kadar Yeşil Kalabilecek: Felsefe Açısından Çevre*, *Felsefelogos*, Yıl: 2, Sayı 6, Mart, 87- 92.

BROWNE, Janet (2008); *Türlerin Kökeni Charles Darwin*, Versus Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (1999), *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa.

CEVİZCİ, Ahmet (2001a); *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa.

CEVİZCİ, Ahmet (2001b); *Onyedinci Yüzyıl Felsefe Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa.

CEVİZCİ, Ahmet (2002a); *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet (2002b); *Aydınlanma Felsefesi*, Felsefe Tarihi Cilt 4, Ezgi Kitabevi, Bursa.

CEYLAN, Yasin (1998); Din ve Ahlak, *Doğu Batı*, Felsefe Sanat ve Kültür Derneği Yayını, Yıl:1, Sayı: 4 Ağustos- Ekim, 1998, s. 107.

CHALLAYE, Felicien (1998); *Dinler Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul.

CHANGEUX, Jean- Pierre (2002); *Etiğin Doğal Temelleri*, Doruk Yayınları, Ankara.

COŞKUN, Ali (2005); *Din, Toplum ve Kültür, Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÇALGÜNER, Tahir (2003); *Çevre mi Ekoloji mi?*, Nobel Yayın, Ankara.

ÇEPEL, Necmettin (1996); *Çevre Koruma ve Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, Tema Vakfı, İstanbul.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye (2009); *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye (2010); *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ÇİĞDEM, Ahmet (2003); *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇOBAN, Aykut (2002), *Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 3- 30, Cilt: 57 Sayı: 3, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah (1977); *İslam Düşünürleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

DARWIN, Charles (1978); *İnsanın Türeyişi*, Onur Yayınları, Ankara.

DE LANGE, Nicholas (1987); *Yahudi Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DOBZHANSKY, Theodosius (2009); “Evrimin Işığı Olmadan Biyolojide Hiçbir Şeyin Anlamı Yoktur”, *Cogito Darwin Devrimi: Evrim*, Sayı:60-61, Güz- Kış 2009, Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

DOĞRUL, Ömer Rıza (1958); *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İnkilap Yayınevi, İstanbul.

DURKHEIM, Emile (2010); *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Cem Yayınevi, İstanbul.

ELIADE, Mircea (2009); *Dinler Tarihine Giriş*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

ERDEM, Mustafa (1993); *Hz. Adem*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

ERTÜRK, Hasan (2009); *Çevre Bilimleri*, Ekin Yayınevi, Bursa

FRAZER, Sir James (2004); *Altın Dal*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

FRANKENA, William (2007); *Etik*, İmge Yayınevi, Ankara.

FROMM, Erich (1997); *Kendini Savunan İnsan, Ahlak Felsefesinin Psikolojisine İlişkin Bir Araştırma*, Say Yayınları, İstanbul.

GEİRSSON, Heimir; HOLMGREN, Margaret R. (2001); *Ethical Theory A Concise Anthology*, Broadview Press, Mississauga.

GOLDMANN, Lucien (1999); *Aydınlanma Felsefesi*, KMS Yayıncılık, Ankara.

GÖKBERK, Macit (1974); *Felsefe Tarihi*, Bilgi Yayın, İstanbul.

GREELEY, Andrew (1993); Religion and Attitudes toward the Environment, *Journal for Scientific Study of Religion*, Vol. 32, No. 1 (Mar., 1993), pp. 19- 28, Blackwell Publishing.

GÜNAY, Ünver (2003); *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZ, Mustafa (2005); *Ahlak Sosyolojisi*, Arı Yayıncılık, Ankara.

GÜZEL, Çetin (2006); *Emperyalizm ve Çevre Krizi*, Ceylan Yayınları, İstanbul.

HACIKADİROĞLU, Vehbi (1997); *İnsan Felsefesi*, Cem Yayınevi, İstanbul.

HAMMOND, Robert (2001); *Fârâbi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi*, Alfa Yayınları, İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1982); *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1985); *Felsefe Ansiklopedisi Düşünürler Bölümü, Cilt 1*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

HOFMANN, Murad W. (2004); *3. Binyılda İslami Siyasetin Oluşumu*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

HUBERMAN, Leo (1991); *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

JAMES, E. O. (1961); "Primitive Religion: Past and Present", *Folklore*, Vol. 72, No. 3 (Sep., 1961), pp. 496-508, Taylor & Francis, Ltd.

JOMIER, Jacques (1974); *Tevrat, İncil ve Kur'an*, Hareket Yayınları, İstanbul.

KAYNAK, Mesut (2007); *Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dan Gözlemler*, Yay Yayınları, İstanbul.

KELEŞ, Ruşen, HAMAMCI, Can ve ÇOBAN, Aykut (2009); *Çevre Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara.

KROPOTKİN, Pyotr Alekseyeviç (2007); *Etik*, Öteki Yayınevi, İstanbul.

KUTLUER, İlhan (2001); *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yayınları, İstanbul

Kutsal Kitap, Tevrat, Zebur, İncil (2009), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.

MACINTYRE, Alasdair (2001); *Etik'in Kısa Tarihi, Homerik Çağdan Yürmüncü Yüzyıla*, Paradigma Yayınları, İstanbul.

MARKOVIÇ, Mihailo (1998); *Hümanizm ve Ahlak Felsefesi*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

MORRIS, Brian (2004); *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, İmge Kitabevi, Ankara.

ORHANGAZİ, Özgür, ÖZGÜR, Gökçer (2000); *Küresel Çevre Sorunları: Tükenen Dünya, Küreselleşmenin Ekolojik Sonuçları*, Ed. DEMİRER, Goksel, ABAY, Tezcan E., Maki Basın Yayın, Ankara.

ÖKSÜZ, Adil (2006); *Ceza Hükümleri Açısından Tevrat ve Kur'ân*, Akademi Yayınları, İzmir.

ÖZBUDUN, Sibel, SARI, Cahide ve DEMİRER, Temel (2006); *Kıyamete Çeyrek Kala! Ekoloji Yazıları*, Ütopya Yayınları, Ankara.

ÖZTÜRK, Duygu Canan (2009); Mühendisin Felsefe Dünyası, 47- 51, *Çevre ve Mühendis*, Sayı: 30, TMMOB Çevre Mühendisleri Yayını, Ankara.

PIEPER, Annemarie (1999); *Etiğe Giriş*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

PINKER, Steven (2009); Evrim ve Etik, *Darwin Devrimi: Evrim*, 299- 307, Sayı: 60-61, Güz- Kış 2009, Şeyda Öztürk, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

PONTING, Clive (2000); *Dünyanın Yeşil Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

ROBINSON, Francis (1986); *İslam Dünyası Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

RUSSELL, Bertrand (1996); *Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ*, Say Yayınevi, İstanbul

SENNOTT, Charles M. (2003); Hıristiyanlık ve Kelam Beden Oldu, *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu'da Tarih ve İnanç*, Doğu İletişim Yayıncılık, İstanbul.

SİMONNET, Dominique (1990); *Çevrecilik*, İletişim, İstanbul

SELİMOĞLU, M. Kemal (2009); *İlk İnançlar*, Mozaik Yayınları, İstanbul

SEMENDEROĞLU, Adnan (1992); Tarih Boyunca Çevre ve İnsan, *Ekoloji Dergisi*, Sayı: 3, 15- 17

STEPHEN, Jay Gauld (1997); *Yaşamın Tüm Çeşitliliği İlerleme Mitosu*, Versus Yayınları, İstanbul.

ŞAHİN, Ümit (2003), Ekolojizmi Çevrecilikten Ayırmak, *Üç Ekoloji*, Güz 2003, İstanbul

TANİLLİ, Server; (2001), *Yaratıcı Aklın Sentezi Felsefeye Giriş*, Adam Yayınları, İst

TANİLLİ, Server (1999); Çevre, Teknik ve Felsefe, *Felsefelogos*, Yıl: 2, Sayı: 6, 35-39

THILLY, Frank (2009); *Felsefeye Yolculuk*, 47 Numara Yayıncılık, İstanbul

THOMPSON, Ian (2004); *Odadaki Sosyoloji- Din Sosyolojisi*, Birey Yayıncılık, İstanbul

TUNA, Muammer (2007); Çevrecilik: Tarihsel, Teorik, Felsefi Temeller ve Küreselleşme, *Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*, s. 187- 220, İmge Yayınevi, Ankara

TURGAY, Nurettin (2008); Kur'an Açısından Hayvanlar ve Bitkiler, 671- 696, 38. *ICANAS Din, Religion 10- 15. 09. 2007 Bildiriler Kitabı*, Cilt II, Ankara

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman (1997); *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara

ÜLKEN, Hilmi Ziya (1993); *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi, Kaynakları ve Etkileri*, Cem Yayınları, İstanbul

ÜNDER, Hasan (1996); *Çevre Felsefesi, Etik ve Metafizik Görüşler*, Doruk Yayınevi, Ankara

VIORST, Milton (2003); İslam Allah'ın Elçisinin Mesajı, *Başlangıçtan Bugüne Ortadoğu'da Tarih ve İnanç*, Doğu İletişim Yayıncılık, İstanbul.

WEINERT, Friedel (2009); *Copernicus, Darwin and Freud: Revolutions in the History and Philosophy of Science*, Wiley- Blackwell Press, West Sussex

WHITE, Lynn (2003); Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri, *Üç Ekoloji*, Güz 2003, İstanbul

WILLIAMS, Reymond (2005); *Anahtar Sözcükler*, İletişim, İstanbul

WUNN, Ina (2003); "The Evaluation of Religions", *Numen*, Vol. 50, No. 4 (2003), pp. 387-415

YIKILMAZ, Necla, Yeni Dünya Düzeni ve Çevre, SAV Yayınları, İstanbul

İnternet Kaynakları

BULU, Atıl; http://web.itu.edu.tr/~bulu/recent_pubs_files/bilim_ve_din.pdf, 28.06.2011

ÇİĞDEM, Ahmet: Birikim Dergisi, Toplum, Doğa ve Eko- Politik Hareketler, Sayı: 98, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=91&dyid=2163&dergiyazi=Toplum,%20Do%F0a%20ve%20Eko-Politik%20Hareketler>, 25.12.2010

DEMİRKENT, Işın; *Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi*, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/tarih/article/view/3632/3234>, 12.08.2011

DELİKTAŞ, Ertuğrul, *Maltusgil Yaklaşımından Modern Ekonomik Büyüme*,
<http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/1/c1-s1-m4.pdf>, 08.08.2011

DOLATYAR, Mustafa; Çevre Krizlerinin Kökenleri, The Roots of Environmental Crises: An Islamic Perspective, *The Iranian Journal of International Affairs*, vol. VIII (Winter-1996-1997), No.4, s.761-771),

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/view/3027/2921>, 14.06.2011

Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi,

<http://www.istanbul.edu.tr/HADYEK/HayvanHaklariEvrenselBildirgesi.doc>,
 08.08.2011

NİŞANYAN, Sevan; *Sözlerin Syağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*,

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7evre>, 25.12.2010

Online Etymology Dictionary,

<http://www.etymonline.com/index.php?search=environment&searchmode=none>,
 25.12.2010

ÖZCAN, Erdem Rıfat; KAYMAK, Selçuk; *Enerji Tüketimindeki Değişimin Küresel Isınmaya Etkisi ve ABD, AB Ülkeleri, Japonya, Çin ve Türkiye Karşılaştırması: 1980- 2004*, 14.07.2011

ÖZDEMİR, İbrahim; *Kur'an'a Göre Çevre*,

<http://www.ibrahimozdemir.com/Makaleler/KuranveCevreMakale.pdf>, 19.06.2011

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, TDK, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 24.02.2011

YAĞANAK, Eray; ÖNKAL, Güncel; Çevre Etiği,

http://www.guncelonkal.com/PDF/cevre_etigi_maddesi.pdf, 08.08.2011

KUTSAL KİTAPLARDA YER ALAN KİTAP VE AYET İSİMLERİ İLE KISALTMALARI

Tevrat

1. Yaratılış Kitabı – Yar
2. Mısır'dan Çıkış – Çık
3. Levililer – Lev
4. Çölde Sayım – Say
5. Yasanın Tekrarı – Yas
6. Yeşu – Yeşu
7. Hakimler – Hak
8. Rut – Rut
9. Birinci Samuel – 1. Sa
10. İkinci Samuel – 2. Sa
11. Birinci Krallar – 1. Kr
12. İkinci Krallar – 2. Kr
13. Birinci Tarihler – 1. Ta
14. İkinci Tarihler – 2. Ta
15. Ezra – Ezr
16. Nehemya – Neh

17. Ester – Est
18. Eyüp – Eyüp
19. Mezmurlar (Zebur) – Mez
20. Özdeyişler – Özd
21. Vaiz – Vai
22. Ezgiler Ezgisi – Ezg
23. Yeşaya – Yşa
24. Yeremya – Yer
25. Ağıtlar – Ağı
26. Hezekiel – Hez
27. Daniel – Dan
28. Hoşea – Hoş
29. Yoel – Yoe
30. Amos – Amo
31. Ovadya – Ova
32. Yunus – Yun
33. Mika – Mik
34. Nahum – Nah

35. Habakkuk – Hab

36. Sefanya – Sef

37. Hagay – Hag

38. Zekeriya – Zek

39. Malaki - Mal

İncil

1. Yuhanna – Yu

2. Matta – Mat

3. Markos – Mar

4. Luka – Luk

5. Elçilerin İşleri – Elç

6. Pavlus'tan Romalılara Mektup – Rom

7. Pavlus'tan Korintlilere Birinci Mektup – 1. Ko

8. Pavlus'tan Korintlilere İkinci Mektup – 2. Ko

9. Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup – Gal

10. Pavlus'tan Efesliler'e Mektup – Ef

11. Pavlus'tan Filipililer'e Mektup – Flp

12. Pavlus'tan Koloseliler'e Mektup – Kol
13. Pavlus'tan Selanikliler'e Birinci Mektup – 1. Sel
14. Pavlus'tan Selanikliler'e İkinci Mektup – 2. Sel
15. Pavlus'tan Timoteos'a Birinci Mektup – 1. Ti
16. Pavlus'tan Timoteos'a İkinci Mektup – 2. Ti
17. Pavlus'tan Titus'a Mektup – Tit
18. Pavlus'tan Filimon'a Mektup – Flm
19. İbraniler'e Mektup – İbr
20. Yakup'un Mektubu – Yak
21. Petrus'un Birinci Mektubu – 1. Pe
22. Petrus'un İkinci Mektbu – 2. Pe
23. Yuhanna'nın Birinci Mektubu – 1. Yu
24. Yuhanna'nın İkinci Mektubu – 2. Yu
25. Yuhanna'nın Üçüncü Mektubu – 3. Yu
26. Yahuda'nın Mektubu - Yah
27. Vahiy – Va

Kuran- ı Kerim

1. El- Fâtiha
2. El- Bakara- Baka
3. Âl-i İmrân
4. En- Nisâ
5. El- Mâide
6. El- En'âm
7. El- Â'raf
8. El- Enfâl
9. Et- Teybe
10. Yûnus
11. Hûd
12. Yûsuf
13. Er- Ra'd
14. İbrâhim
15. El- Hicr
16. En- Nahl
17. El- İsrâ

18. El- Kehf
19. Meryem
20. Taha Sûresi
21. El- Enbiyâ
22. El- Hacc
23. El- Mü'minûn
24. En- Nûr
25. El- Furkan
26. Eş- Şuarâ
27. En- Naml
28. El- Kasas
29. El- Ankebût
30. Er- Rum
31. Lokman
32. Es- Secde
33. El- Ahzâb
34. Sebe'
35. Fâtır

36. Yâsin
37. Es- Sâffât
38. Sâd
39. Ez- Zümer
40. El- Mü'min
41. Fussilet
42. Eş- Şûrâ
43. Ez- Zuhruf
44. Ed- Duhân
45. El- Câsiye
46. El- Ahkaf
47. Muhammed
48. El- Fetih
49. El- Hucurât
50. Kaf Sûresi
51. Ez- Zâriyât
52. Et- Tûr
53. En- Necm

54. El- Kamer

55. Er- Rahmân

56. El- Vâkıa

57. El- Hadid

58. El- Mucâdele

59. El- Haşr

60. El- Mümtehine

61. Es- Saff

62. El- Cum'a

63. El- Münâfikûn

64. Et- Teğâbün

65. Et- Talâk

66. Et- Tahrım

67. El- Mülk

68. El- Kalem

69. El- Hâkka

70. El- Meâric

71. Nûh

72. El- Cinn

73. El- Müzzemmil

74. El- Müddessir

75. El- Kıyâme

76. El- İnsan

77. El- Mürselât

78. En- Nebe

79. En- Nâzi'ât

80. Abese

81. Et- Tekvir

82. El- İnfîtâr

83. El- Mutaffifin

84. El- İnşikak

85. El- Bürûc

86. El- Târık

87. El- A'lâ

88. El- Ğâşiye

89. El- Fecr

90. El- Bedel

91. Eş- Şems

92. El- Leyl

93. Ed- Duhâ

94. El- İnşirâh

95. Et- Tin

96. El- Alak

97. El- Kadr

98. El- Beyyine

99. Ez- Zilzâl

100. El- Adiyât

101. El- Kâria

102. Et- Tekâsür

103. El- Asr

104. El Hümeze

105. El- Fil

106. Kureyş

107. El- Mâûn

108. El- Kevser

109. Kafirn Suresi

110. En- Nasr

111. Tebbet

112. El- İhlâs

113. El- Felek

114. En- Nâs